

शेतकरी

■ नोव्हेंबर २०२२ ■ किंमत २५ रुपये ■ पाने ६०

१९६५ पासून शेतकऱ्यांच्या आवडीचे एकमेव मासिक. श्रमाच्या शेतीलाज्ञानाची जोडदेऊन समृद्धीच्या वाटेवर.

यशोगाथा
विशेषांक

बळीराजांची वाढवू शान,
कृषी पुरस्कारानं होतो सन्मान...

कृषिरत्न
कृषिभूषण
जिजामाता कृषिभूषण
शेतीमित्र
उदानपंडित

महाएफपीसी वार्षिक सभा

मा. ना. श्री. नरेंद्र सिंह तोमर, केंद्रीय कृषिमंत्री यांच्या हस्ते महाएफपीसीच्या वार्षिक सर्वसाधारण सभेचे उद्घाटन पुणे येथे झाले. कृषी क्षेत्रातील विकासाची प्रक्रिया असमान पद्धतीने चालू आहे. त्यात संतुलन आण्यासाठी राज्याच्या सहभागातून राष्ट्रीय डिजिटल प्रकल्पावर काम सुरु केले आहे. देशातील सामान्य शेतकऱ्यांचा विकास हाच केंद्रबिंदू आहे, असे मा. ना. श्री. नरेंद्र सिंह तोमर, केंद्रीय कृषिमंत्री यांनी महाएफपीसीच्या वार्षिक सभा पुणे येथे आयोजित कार्यक्रमात प्रतिपादन केले. वार्षिक सर्वसाधारण सभेत राज्यातील ७०० शेतकरी उत्पादक कंपन्यांचे प्रतिनिधी उपस्थित होते. तसेच पाच हजार एफपीसी स्थापन करीत महाराष्ट्राने देशात आघाडी घेतली आहे. या कंपन्यांना स्मार्ट प्रकल्पामधून बळकटी देणार असल्याचे प्रतिपादन मा. आयुक्त श्री. धीरज कुमार यांनी केले आहे. यावेळी श्री. योगेश थोरात, महाएफपीसीचे अध्यक्ष, श्री. हेम पांडे, माजी केंद्रीय ग्राहक व्यवहार सचिव, श्री. कैलास मोते, संचालक फलोत्पादन, श्री. विकास पाटील, संचालक विस्तार व प्रशिक्षण, श्री. दिलीप झांडे, संचालक, निविष्टा व गुणनियंत्रण, श्री. दशरथ तांबाळे, आत्मा संचालक, श्री. संजय काटकर, महाराष्ट्र विकास महामंडळाचे वरिष्ठ अधिकारी तसेच शेतकरी उत्पादक कंपनीचे प्रतिनिधी उपस्थित होते.

नैसर्गिक शेती राज्यस्तरीय परिषद

बालेवाडी क्रीडा संकुल, पुणे येथे नैसर्गिक शेती राज्यस्तरीय परिषदचे उद्घाटन मा. श्री. आचार्य देवव्रत महामहिम राज्यपाल गुजरात, तसेच मा. ना. श्री. देवेंद्र फडणवीस, उपमुख्यमंत्री महाराष्ट्र राज्य, मा. ना. श्री. चंद्रकांत पाटील, उच्च व तंत्रशिक्षण मंत्री, मा. ना. श्री. अब्दुल सत्तार, कृषिमंत्री, मा. ना. श्री. संदिपान भुमरे, फलोत्पादनमंत्री, मा. श्री. एकनाथ डवले, प्रधान सचिव कृषी व मा. श्री. धीरज कुमार, आयुक्त कृषी यांच्या उपस्थितीत पार पडला. रासायनिक निविष्टांच्या अतिवापरामुळे देशातील जमिनीची सुपीकता व जनतेचे आरोग्य धोक्यात आले आहे. त्यामुळे शेतकऱ्यांनी आता रासायनिक ऐवजी नैसर्गिक पद्धतीने शेती करण्याकडे कल वाढवावा, असे आवाहन मा. राज्यपाल श्री. देवव्रत यांनी केले. शेतीचे क्षेत्र २०२५ पर्यंत २५ लाख हेक्टर पर्यंत नेप्यात येईल. यासाठी कृषी व फलोत्पादन विभागाने नियोजन करावे असे प्रतिपादन मा. उपमुख्यमंत्री श्री. देवेंद्र फडणवीस यांनी केले. या कार्यक्रमाप्रसंगी अनेक पदाधिकारी, कृषी विभागातील अधिकारी, कर्मचारी व शेतकरी बांधव उपस्थित होते.

शेतकरी

नोव्हेंबर २०२२

अनुक्रमणिका

■ संपादकीय	08
■ मा. आयुक्त कृषि मनोगत	04
■ कृषी क्षेत्रातील योगदान	
■ एकरी २०० टन ऊस उत्पादनाचा मानस	
■ भात लागवडीचा सुळकुड पॅटर्न	
■ संकटातही तळपली तिच्या जिद्दीची धार	
■ नावीन्यपूर्ण शेतीचा अभिनव प्रयोग	
■ संरक्षित शेती व डाळिंब उत्पादनातून साधली आर्थिक प्रगती	
■ खेकडापालन : एक कृषीपूरक व्यवसाय	
■ आधुनिक कृषी तंत्रज्ञानातून समृद्ध शेती विकास	
■ आधुनिक पद्धतीने बहुविध शेती	
■ फलपिक लागवडीचा यशस्वी प्रयोग	
■ गटशेती व बीजोत्पादनाच्या माध्यमातून साधली उन्नती	
■ आधुनिक शेतीतून.....आर्थिक प्रगतीकडे	
■ भाताचे विक्रीमी उत्पादन घेणारे श्री. कतगर	
■ विदेशी भाजीपाला उत्पादनाचा 'म्हसवे पॅटर्न'	
■ सोयाबीन पिकात आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करून यशस्वी उत्पादन	
■ सेंद्रिय शेती क्षेत्रातील उल्लेखनीय कार्य	
■ प्रक्रिया उद्योगातून आर्थिक संपन्नता !	
■ शेतमालाचे मूल्यवर्धन : पॅकिंग, ब्रॅंडिंग : इंगोले यांचे फार्मिंग मॉडेल	
■ सेंद्रिय खते व जैविक औषधातून साधली प्रगती	
■ मिश्रप्रक शेतीतून आर्थिक सुबतता	
■ शेतीमधून आधुनिक तंत्रज्ञानाचा सुयोग्य वापर	
■ रोपवाटिका व शेती व्यवसायात मिळवले थक्क करणारे यश	
■ वसा पारंपरिक शेतीचा	
■ सेंद्रिय शेती, गटशेती व केळी निर्यातीच्या माध्यमातून विकासाकडे वाटचाल	
■ माहे नोव्हेंबर २०२२ शिलेदार	
■ वाचकांचे अभिप्राय	
■ श्री. संतोष गोडसे	06
■ श्री. संजीव माने	08
■ श्री. विकास पाटील	10
■ श्री. दिलीप भंडलकर	12
■ श्रीमती हर्षदा जगताप	14
■ श्री. दिलीप देवरे	16
■ श्री. मनोजकुमार ढगे	19
■ श्री. सिद्धेश ढवळे	20
■ श्री. रवींद्र माने	22
■ श्री. संतोष मिसाळ	24
■ श्री. नवनाथ साबळे	26
■ श्री. नितीन गांगुर्डे	28
■ श्री. अरुण भिंगारदेवे	30
■ श्री. हरिश्चंद्र धुमाळ	32
■ श्री. संभाजी पटकुरे	34
■ श्री. डुलीचंद पटले	36
■ श्री. कैलास ढेपे	38
■ श्रीमती संद्या करवा	40
■ श्री. एन. एम. कोळपकर	42
■ श्री. अनिल महाले	44
■ श्री. शंकर तोटावार	46
■ श्री. आर. एस. इंगोले	49
■ श्रीमती अर्चना निस्ताने	52
■ श्री. शिवाजी राऊत	54
■ माहे नोव्हेंबर २०२२	57
■ वाचकांचे अभिप्राय	58

शेतकरी

■ अंक ८ वा ■ वर्ष ५७ वे

१९६५ पासून शेतकऱ्यांच्या आवडीचे एकमेव मासिक.
श्रमाच्या शेतीला ज्ञानाची जोड देऊन समृद्धीच्या वाटेवर...

● प्रकाशक

श्री. धीरज कुमार (भाप्रसे) आयुक्त कृषि, महाराष्ट्र राज्य

● तांत्रिक मार्गदर्शन

श्री. विकास पाटील, कृषि संचालक (विस्तार व प्रशिक्षण)
श्री. सुनील बोरकर, कृषि सहसंचालक (विस्तार व प्रशिक्षण)

● संपादक

श्री. शिवकुमार पांडुरंग सदाफुले, कृषि उपसंचालक

● सहाय्यक संपादक

श्रीमती मेघा सुरेश पाटील, तत्र अधिकारी

● तांत्रिक सहाय्य : श्रीमती प्रितम ज्ञानेश्वर आगलावे (टकले), तंत्र अधिकारी,

श्री. दिलीप भंडलकर, कृषि पर्यवेक्षक, माहिती विभाग

श्री. राजेंद्र देठे, कृषि पर्यवेक्षक, शेतकरी मासिक

जाहिरात प्रसिद्धी : सौ. गीता खिस्ती

व वर्णणीदार नोंदवणी

अंक वितरण : श्री. अरुण कापरे

● संपादन सहयोग : फ्रेंड्स ऑफ फार्मर्स, पुणे

● मांडणी व सजावट : मिडीया व्हीजन, पुणे

● मुद्रण : आनंद पब्लिकेशन, एनएच ६, मुसळीफाटा, जळगाव

● संपर्क कार्यालये

जिल्हा अधिकारी कृषि अधिकारी, उपविभागीय कृषि अधिकारी
कृषि विकास अधिकारी, गटविकास अधिकारी

तालुका कृषि अधिकारी, मंडळ कृषि अधिकारी

● कृषि विभागाचे संकेतस्थळ : www.krishi.maharashtra.gov.in

● महाराष्ट्र शासनाचे संकेतस्थळ : www.maharashtra.gov.in

● केंद्र शासन कृषि व सहकार विभाग संकेतस्थळ : www.agricoop.nic.in

● ई-मेल : agrishetkari@gmail.com

● कृषि विभागाच्या वेबसाईटवर 'प्रकाशने' या शीर्षकाखाली मासिक दरम्हा उपलब्ध केले जाते.

● किसान कॉल सेंटर टोल फ्री दूरध्वनी : १८००-१८०९५५९

● कृषि विभाग टोल फ्री दूरध्वनी : १८००-२३३४०००

● वार्षिक वर्गणी : रु. २५०/- आणि द्विवार्षिक वर्गणी : रु. ५००/-

● पत्रव्यवहार व वर्गणीसाठी पत्ता :

संपादक : शेतकरी मासिक, कृषि आयुक्तालय, कृषिभवन, दुसरा मजला,
शिवाजीनगर, पुणे - ४११ ००५

या अंकात प्रसिद्ध झालेल्या बातम्या, लेख, जाहिरात व अन्य कोणत्याही मजकूराशी कृषि विभाग सहमत असेलच असे नाही अंकातील काही छायाचित्रे प्रातिनिधिक स्वरूपाची आहेत.

● वर्गणीदारांसाठी निवेदन : शेतकरी मासिक वर्गणी आता ऑनलाईन पद्धतीने gras.mahakosh.gov.in या कार्यप्रणालीद्वारे भरण्याची सुविधा उपलब्ध आहे. माहितीसाठी ०२०-२५५३७३३९ या क्रमांकवर संपर्क साधावा.

संपादकीय

शेतकरी मासिकाचा नोव्हेंबर महिन्याचा अंक यशोगाथा विशेषांक म्हणून प्रसिद्ध करीत आहेत. महाराष्ट्रात प्रतिकूल परिस्थितीवर मात करत कृषी विभागाच्या सहयोगाने आणि स्वतःच्या जिद्दीने शेती करणाऱ्या शेतकऱ्यांच्या यशोगाथा अत्यंत प्रेरणादायी आहेत. यापैकी काही शेतकऱ्यांना कृषी विभागाच्या कृषिरत्न, कृषिभूषण आदी पुरस्कारांनी गैरवण्यात आले आहेत. आपल्या कर्तृत्वाने यशोगाथा रचलेल्या शेतकऱ्यांची संख्या राज्यात हजारोंनी आहे. त्या सर्वच शेतकरी बांधवांना या अंकात स्थान देणे शक्य नसल्याने, विदर्भ, मराठवाडा, पश्चिम महाराष्ट्र, कोकण, उत्तर महाराष्ट्र अशा सर्व भागांमधील प्रातिनिधिक यशोगाथा या अंकात समाविष्ट करण्यात आल्या आहेत.

केवळ बागायती शेती असणारे किंवा सिंचनाची सुविधा असलेले शेतकरी यात नाहीत तर कोरडवाहू शेती करीत यश मिळवणारे शेतकरीही यात समाविष्ट आहेत. काही शेतकरी तर कायम दुष्काळी समजल्या जाणाऱ्या परिसरातले आहेत. अशा बिकट परिस्थितीवर मात करीत त्यांनी निर्माण केलेल्या यशोगाथा शेतीमध्ये येऊ इच्छिणाऱ्या तरुणांसाठी आदर्श आहेत. विशेष म्हणजे यातील काही शेतकरी कृषी क्षेत्रातले पदवीधर आहेत. काहींनी चांगल्या नोकरीवर पाणी सोडत शेती हा व्यवसाय स्वीकारला असून त्यात यश मिळवले आणि सर्वांपुढे आदर्श ठेवला आहे.

डाळिंब, आंबा, फणस, चिकू, सीताफळ आणि नावीन्यपूर्ण पीक म्हणून अॅपल बोर तसेच भाजीपाला पिकांमध्येही प्रयोग करून त्यात यश मिळविणाऱ्या शेतकऱ्यांसोबतच ओसाड व माळ्रान जमिनीवर नवनवीन प्रयोग करून रोपवाटिका तयार करणारे शेतकरीही यात समाविष्ट आहेत.

या यशोगाथांपासून प्रेरणा घेत अधिकाधिक तरुण विशेषतः कृषी शिक्षण घेणारे तरुण भविष्यात शेतीमध्ये येतील ही अपेक्षा आहे.

शिवकुमार पांडुरंग सदाफुले

आयुक्त कृषि
महाराष्ट्र राज्य, पुणे

मनोगत

राज्यात कृषी व कृषी संलग्न क्षेत्र तसेच फलोत्पादन क्षेत्रामध्ये उल्लेखनीय कार्य करणाऱ्या व्यक्ती, संस्था यांना विविध कृषी पुरस्कार प्रदान केले जातात. शेतकरी मासिकाचा अंक राज्यातील कृषी पुरस्कार प्राप्त झालेल्या शेतकऱ्यांच्या सन्मानार्थ यशोगाथांचा विशेषांक म्हणून प्रसिद्ध करण्यात येत आहे. शेतकऱ्यांचे उल्लेखनीय कार्य तसेच क्षेत्रीय यंत्रणेचा पुढाकार, सहकार्य आणि शेतकऱ्यांचा प्रतिसाद यामुळे शेतकरी प्रगतीपथावर जाऊ शकले.

कृषी विभागामार्फत शेतकऱ्यांच्या सन्मानार्थ सन १९६७ पासून वसंतराव नाईक शेतकरी पुरस्कार प्रथमतः सुरु करण्यात आला. सध्यस्थितीत महाराष्ट्र शासन कृषी विभागामार्फत विविध नऊ पुरस्कार दिले जात आहेत. यामध्ये प्रामुख्याने डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषिरत्न पुरस्कार, वसंतराव नाईक कृषिभूषण पुरस्कार, जिजामाता कृषिभूषण पुरस्कार, वसंतराव नाईक शेतीमित्र पुरस्कार, वसंतराव नाईक शेतीनिष्ठ शेतकरी पुरस्कार, पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील कृषी सेवारत्न पुरस्कार, उद्यानपंडित पुरस्कार व कृषिभूषण सेंद्रिय शेती पुरस्कार इत्यादी पुरस्कार देऊन शेतकऱ्यांना सन्मानित करण्यात येते.

सन २०२० या वर्षापासून शेतीमध्ये उल्लेखनीय कार्य करणाऱ्या राज्यातील युवा शेतकऱ्यांना युवा शेतकरी पुरस्काराने सन्मानित करण्यात येणार आहे.

कोरोना विषाणू प्रादुर्भाव परिस्थितीत सुद्धा सन २०१७, २०१८ व २०१९ या तीनही वर्षांचा पुरस्कार वितरण सोहळा नाशिक येथे संपन्न झाला याचा मला अभिमान वाटतो. कृषिक्षेत्रामध्ये केलेल्या उल्लेखनीय कार्याप्रती कृतज्ञता म्हणून विविध कृषी पुरस्कारांने शेतकऱ्यांना सन्मानित करण्यात येते, जेणेकरून इतर शेतकऱ्यांना उत्तम प्रकारे शेती करण्याची प्रेरणा मिळेल तसेच इतर शेतकऱ्यांनी पुरस्कारप्राप्त शेतकऱ्यांशी संपर्क साधून त्यांच्या प्रक्षेत्रास भेटी देऊन ज्ञानार्जनातून प्रगतशील शेती करावी.

या पाश्वर्भूमीवर विविध कृषी पुरस्कार सन्मानित पुरस्कारार्थीच्या गौरवार्थ हा शेतकरी मासिक अंक देताना हृदयपुर्वक आनंद होत आहे. पुरस्कारार्थी यांच्या यशोगाथामधून निश्चितच इतर शेतकरी प्रेरणा घेऊन आणखी नवीन प्रगतशील शेतकरी तयार होतील याची मला खात्री आहे.

आपला स्नेहांकित

धीरज कुमार

कृषी क्षेत्रातील योगदान

कोरोना संकटाच्या काळामध्ये शेतकऱ्यांना प्रचंड अडीअडचणी आणि हाल अपेणांचा सामना करावा लागला. पण भारतीय अर्थव्यवस्थेची चाकं रुतली असताना केवळ एकमेव आशेचा किरण राहिला... तो म्हणजे शेतीक्षेत्र! संकटामुळे संधी निर्माण होत असते. कोरोनाने तर हे सर्वांनाच दाखवून दिले. या महामारी मध्येच हजारो शेतकरी उद्योजक निर्माण झाल्याचे दिसून आले.

कृषिरत्न मा. राजेंद्र पवार, बारामती, जि. पुणे

संकटे आली की डगमगून जाणे हा मनुष्य स्वभाव! पण शेतकरी स्वभाव मात्र काहीसा वेगळा..... लाख कष्ट, यातना सोसेल पण शेवटी यशस्वी होवूनच दाखवेल. जेव्हा सातारा जिल्ह्यातल्या पूर्व पट्ट्यात वर्षानुवर्षे टुक्काळाशी दोन हात करणाऱ्या शेतकऱ्यांकडे पाहतो तेव्हा हे वाक्य तंतोतंत खरं कसं आहे हे कळते. जेमतेम पडणाऱ्या पावसाच्या पाण्याचा शेततळ्यात साठा करून नाहीतर २० कि.मी वरून टँक्करने पाणी आणून कष्टाने, निषेने व डोक्याने जगवलेल्या इथल्या फळ पिकांच्या बागा पाहिल्या कि थळ्क व्हायला होत. एकीकडे तेल्या नाहीतर दुसऱ्या रोगांनी बागा घाईला आल्याने परवडत नाहीत म्हणून बागा काढणारे आणि इकडे मात्र प्रचंड कष्टाने त्यातुक लाखो रुपये कमवणरे!. भागवत भाऊ पवार, ज्ञानेशर सावंत, पोळ बंधू, बिदालचे बापूसाहेब जगदाळे ही काही या भागातली आणि मी स्वतः ज्यांच्या शेतात जावून जाढू बघितली अशी ठळक उदाहरणं !

मागची दोन वर्ष अत्यंत कठीण गेली. कोरोना संकटाच्या काळामध्ये शेतकऱ्यांना प्रचंड अडीअडचणी आणि हाल अपेणांचा सामना करावा लागला. पण भारतीय अर्थव्यवस्थेची चाकं रुतली असताना केवळ एकमेव आशेचा किरण राहिला... ते म्हणजे शेतीक्षेत्र! संकटामुळे संधी निर्माण होत असते. कोरोनाने तर हे सर्वांनाच दाखवून दिले. या महामारीमध्येच हजारो शेतकरी उद्योजक निर्माण झाल्याचे दिसून आले. असं म्हणतात की शेतीशी संवाद साधा, ती आपल्याला समृद्ध करते. कृतज्ञतापूर्वक काळ्या आईची सेवा केली तर ती विशाचे पोट भरते. ही वाक्ये तंतोतंत खरी ठरली. खरे तर,

कृषी हा प्राचीन काळापासून चालत आलेला आणि पुढेरी अनंत काळापर्यंत चालू असणारा व्यवसाय ! मानवाच्या मुलभूत असणाऱ्या तीनही गरजा-अन्न, वस्त्र आणि निवारा पूर्णतः शेतीवरच अवलंबून आहेत. म्हणूनच कृषी आणि त्यामध्ये अंतर्भूत असणाऱ्या विविध विषयांचा शास्त्रोक्त अभ्यास करणे हि गरजेची बाब आहे. नवीन बियाणे, अत्याधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करून संशोधनात्मक पीकपद्धती वापरून सक्षम होणं, पीकपद्धतीत फेरपालट करणं ही फक्त गरज नाही तर आवश्यक बाब बनली आहे. शेतीचे अर्थशास्त्रीयदृष्ट्या योग्य व्यवस्थापन केले तरच तो इतर व्यवसायासारखा एक फायदेशीर व्यवसाय ठरु शकतो.

देशातील कृषी क्षेत्रामधील प्रगती मध्ये महाराष्ट्राचे योगदान मोठे आहे. विविध कृषी योजना राबविण्यामध्ये देखील महाराष्ट्र नेहमीच अग्रेसर राहिलेला आहे. परंतु राज्यातील वाढत्या औद्योगिकिकरणामुळे शेती क्षेत्रामध्ये मागील काही वर्षांत मजुरांची कमतरता तिव्रतेने जाणवत आहे. विशेषत: फळ बागांमध्ये तर प्रचंड मजूर टंचाई दिसून येते. यासाठी भविष्यामध्ये यांत्रिकीकरणाकडे प्रकर्षने लक्ष देणे गरजेचे आहे. जमिनीच्या तुकडीकरणामुळे कमी जागेत वापरता येवू शकणाऱ्या यंत्रांचा वापर आणि त्यावर अधिकाधिक संशोधन यावर भर देणे पुढील काळात आवश्यक आहे. सोबतच नव्याने निर्माण होणारे शेती प्रकार जसे की काटेकोर शेती, सेंद्रिय शेती, संवर्धित शेती, उच्चतंत्र शेती अशा विविध शेतीपद्धती शेतकरी समूहांमध्ये रुजवणे गरजेचे आहे. शेती पूरक व्यवसाय अर्थात दुग्धोत्पादन, रेशीम शेती, कुकुटपालन मत्स्यपालन आणि मधमाशीपालन सारख्या

तुलनेने दुर्लक्षित व्यवसायांकडे लक्ष देणे गरजेचे आहे.

शेती अनेक कारणांनी तोट्याची असल्याकारणाने शेती व्यवसाय म्हणजे आतबट्ट्याचा असे साधारण समीकरण झाले आहे. अशा परिस्थितीत, कृषी विद्यापीठांनी कृषी पदवीच्या चौथ्या वर्षाच्या विद्यार्थ्यांसाठी सुरु केलेला STUDENT REDY कार्यक्रम अत्यंत स्तुत्य आणि धाडसी म्हणावा लागेल. या माध्यमातून उत्तम कौशलये तर मिळतीलच पण जास्तीत जास्त विद्यार्थी स्वयंरोजगाराकडे वळतील. फक्त या क्षेत्रामध्ये करिअर करू पाहणाऱ्या नवउद्योजक तरुणांना आत्मविश्वासाबरोबरच पाठबळ आणि भक्तम आधार देण्याची गरज आहे.

महाराष्ट्रातील मांजरी, पाडोाव, राजगुरुनगर सारख्या अनेक संशोधन संस्था संशोधनामध्ये अत्यंत उत्तम काम करत आहेत. सातासमुद्रापार नाव पोचलेल्या या संस्थाच्या संशोधनांनी येथील भागातल्या शेतकऱ्यांच्या आयुष्यात खन्या अर्थने सर्वांगीण बदल केला आहे. आपण अनेक लग्नकार्य, राजकीय सामाजिक कार्यक्रम यांस आवर्जून उपस्थिती लावतो तसे आपला शेतकरी किती फिरतो? आपल्या पोटापाण्याचा विषय शेती किती समजून उमजून करतो? जसे वारकरी पंढरीला जातात तसे या शेतकऱ्यांच्या कृषी पंढरीतून ज्ञान मिळाले पाहिजे. आणि म्हणूनच सर्वसामान्य शेतकऱ्यांनी या व अशा संशोधन संस्थांना भेटी देवून तिथ्येले ज्ञान आत्मसात करायला हवे. संशोधन संस्था या देशाच्या संरक्षणाइतक्याच महत्वाच्या आहेत त्यामुळे त्यांनाही अग्रक्रमाने तसेच शासन स्तरावर निधी द्यायला हवेत तर इथून पुढे शेती व शेतकरी स्वावलंबी होऊन खडतर आव्हानांना सामोरे जाऊ शकतील. कृषी सहाय्यक, पर्यवेक्षक हे खरे तर ग्रामस्तरावरील कृषी विस्तार दूत! परंतु वर्षभर ते सबसिडी वाटप अथवा अन्य कामांतच व्यस्त राहतात पर्यायाने त्यांच्याकडून असणाऱ्या मुख्य अपेक्षेचा बोजवारा उडतो. अधिकारी वर्ग समाजसेवकच असतात. परंतु अपवादाने मात्र काही ठिकाणी हे घडताना दिसून येत नाही आणि त्यामुळे शेतकऱ्यांचे नुकसानच होते. त्यामुळे शासकीय अधिकारी वागाने शेतकऱ्यांच्या प्रशांती संवेदनशील राहत लोकांच्या हिताचे निर्णय दिरंगाई न करता जरी घेतले तरी देखील खूप सारे प्रश्न चुटकी सरशी मार्गी लागतील.

ॲग्रिकल्चरल डेव्हलपमेंट ट्रस्ट आणि कृषी विज्ञान केंद्र दरवर्षी खरीप आणि रब्बी पूर्व पेरेणी मार्गदर्शन दौरा करत असते. साधारणपणे दहा दिवसांच्या या काळात विविध गावांना भेटी देणे, शेतकऱ्यांना प्रत्यक्ष प्रात्यक्षिक दाखवून मार्गदर्शन करणे, सोबतच उत्तम प्रतीच्या बियाण्यांचे वाटप करणे हा मुख्य उद्देश असतो. याचबरोबर शास्त्रीय बिजोत्पादन, आंतर पिक पद्धतीवरही भर दिला जातो. तूर, कांदा, चवळी, जवारी, सोयबीन, उडीद सारख्या पिकांच्या लागवडीतून कर्जत जामखेड मधल्या शेतकऱ्यांचे अर्थिक जीवनमान बन्यापैकी प्रमाणात बदलले आहे हे मी विश्वासाने सांगू शकतो.

महाराष्ट्र राज्याने सुरु केलेल्या रोजगार हमी योजनेच्या माध्यमातून फलोत्पादन योजनेसारख्या उपक्रमाने राज्याचे अर्थिक चित्र बदलले. आजही महाराष्ट्र फलोत्पादनामध्ये देशातील आघाडीवरील राज्य आहे. पण तरी सुद्धा इथले बहुसंख्य क्षेत्र कोरडवाहू किंवा जिरायती आहे. या भागामध्ये बोर, आवळा, चिंच, सीताफळ, डाळिंब आणि डँगन फुट या सारखी फळे शेतकऱ्यांच्या अर्थिक फायद्याची आहेत. अगदी पूर्वीपासून जिरायती भागामध्ये तृणधान्य (भरडधान्य) उत्पादन घेतले जात असून आज देखील या भागामध्ये हेच मुख्य कृषी उत्पादन आहे. कर्नाटक मधील

धारवाड, हैदराबाद येथील भरड धान्य प्रक्रिया संशोधन संस्था, शांशी मधील गवत संशोधन केंद्र या सारख्या संस्थांमध्ये विविध पिकांवर खूप मोठ्या प्रमाणावर आणि अत्यंत उत्तम कार्य केले जात आहे. कधी काळी भरड धान्य हे सर्वसामान्यांचे रोजचे अन्न होते. पौष्टिकदृश्या ती औषधी व उत्तम असतात. मात्र काही काळानंतर बदलत्या खाद्य संस्कृतीमुळे पौष्टिक असूनसुद्धा लोकांनी ते खाणे बंद केले. परंतु हे चित्र नव्याने बदलताना दिसून येत आहे. विशेषत: शहरातील आरोग्याविषयी जागरूक असणारे लोक पुन्हा याच भरड धान्याच्या सेवनाकडे वळताना दिसून येत आहेत. या पिकांमध्ये असणाऱ्या उच्च व उपयुक्त घटकांमुळे परदेशात देखील या पदार्थांना खूप मागणी आहे. तरुण वर्गानेही याकडे नवा व्यवसाय म्हणून बघण्यास हरकत नाही.

शेती क्षेत्रामध्ये मोठ्या प्रमाणात महिला काम करताना दिसून येतात. किंबऱ्हना हाच वर्ग कसत असतो असे म्हणून्यास हरकत नाही. परंतु अभ्यास दौरे, मार्गदर्शन वर्ग, परिसंवाद, परिषदांमध्ये मात्र या वर्गांचा टक्का खूप कमी प्रमाणात दिसतो. हे चित्र बदलायला हवे. शेतात काम करणारी स्त्री शिक्षित व्यायला हवी.

इस्थायलसारख्या पाण्याच्या अक्षरश: दुर्भिक्ष्य असणाऱ्या देशात केवळ एक धरण आहे. पण त्यांनी पाण्याला प्राणपणाने जपलेच शिवाय एका थेंबातून क्रांती घडवली. म्हणूनच हा छोटासा देश आज कृषी क्षेत्रातील प्रगती मध्ये आपल्या किती तरी पुढे गेला आहे. स्व. आप्पासाहेब पवार यांच्या अर्थक प्रयत्नांनी आपल्याकडे ठिबक तंत्रज्ञान आलं आणि ते यशस्वीही झालं. पण आजही ते बन्याच भागापासून कोसो दूर आहे. म्हणूनच ठिबक तंत्रज्ञान अभियान स्तरावर रुजणे गरजेचे आहे.

गेली हजारे वर्षे चीन रेशीम व्यवसायाचा जनक असून त्यात अग्रगण्य आहे. भारत देखील उत्तम रेशीम उत्पादक म्हणून गणला जात होता. परंतु वाढते शहरीकरण, तरुणांची शहराकडची ओढ वाढल्याने त्यांचे उत्पन्न निम्म्याने खाली आले आहे. या व्यवसायामध्ये प्रचंड संधी आहेत. या क्षेत्राकडे शेतकरी आणि शासन यांनी गांभीर्याने लक्ष दिल्यास भारत रेशीम उत्पादनामध्ये अग्रगण्य होऊ शकतो. शेतकऱ्यांनी जागतिक परिस्थितीवर लक्ष ठेवून धंदे केले तर संधीचे सोने करता येते, ही बाब लक्षात ठेवणे गरजेचे आहे.

शेवटी इतकेच सांगू इच्छितो, भारत देश जसा धर्म, पंथ भाषा आणि अशा बन्याच विविधतेने नटलेला देश आहे. तशीच विविधता इथल्या हवामानात पाण्यात आणि जमिनीत देखील आढळून येते. खरंच आपण नशीबावान आहोत. युरोपियन फळे हिमालयात होतात. मसाले दमट भागातील समुद्रकिनारी होतात. दक्षिणेत ट्रॉपिकल फळे विपुल प्रमाणात होतात. तशी दुष्काळी भागात कमी पाण्यावरील डँगन फुट, बोर, सीताफळ या सारखी फळे होतात. एकूणच काय तर जशी परिस्थिती तसे पीक घेऊन शेतकऱ्यांनी मार्ग काढला तर निश्चितपणे आपणच आपला अडचणीतही विकास साधू शकतो.

शेती हा विषय आणि म्हटलं तर प्रश्न फक्त त्या शेतकऱ्यांच्याच जगण्या-मरण्याशी संबंधित नाही; तो सगळ्या समाजाचा प्रश्न आहे. त्यामुळे तो शेतकऱ्यांपेक्षाही तो इतर समाजाला धोरणकर्त्यांना जास्त तीव्रतेने समजला पाहिजे. धन्यवाद !

शब्दांकन : श्री संतोष गोडसे, विषय विषेतज्ज्ञ, कृषी विज्ञानकेंद्र, बारामती

एकरी २०० टन ऊस उत्पादनाचा मानस

मध्यवर्ती ऊस संशोधन केंद्र पाडेगांव, व्हीएसआय मांजरी पुणे महात्मा फुले कृषि विद्यापीठ राहुरी यांचे तंत्रज्ञानानुसार आणि मार्गदर्शनाखाली प्रयोग करून एकरी २०० टन ऊस उत्पादन मिळवायचे आहे.

कृषिरत्न श्री. संजीव माने, आष्टा, सांगली

शिंदेमळा शेतकरी विकास मंच आणि ऊस संजीवनी संजीव माने ग्रुप आषा वतीने गेली २८ ते ३० वर्षे ऊस उत्पादन वाढीसाठी शास्त्रज्ञांचे मार्गदर्शनाखाली सातत्याने प्रयोग करीत आहे. मध्यवर्ती ऊस संशोधन केंद्र पाडेगांव, व्हीएसआय मांजरी पुणे, महात्मा फुले कृषि विद्यापीठ राहुरी यांचे तंत्रज्ञानानुसार आणि मार्गदर्शनाखाली प्रयोग केले. १९९४ ला ८६ टन, १९९७ ला १०० टन, २००० ला १०२ टन, २००२ ला १०४ टन, २००४ ला १०७ टन, २००७ ला १२१ टन, २०१० ला १४१ टन, २०१५ ला १४८ टन, २०१७ ला १६८ टन असे अनेक उच्चांक मिळवता आले आणि आता लक्ष्य आहे ते म्हणजे एकरी २०० टन !! हो एकरी २०० टन ऊस उत्पादन मिळवायचे आहे. या साठी डॉ. बाळकृष्ण जमदगी सर, प्राध्यापक अरुण मराठे सर, डॉ. बी. पी. पाटील सर यांचे मार्गदर्शनाखाली २०० टनाचा पथदर्शक प्रयोग शास्त्रीकृत पद्धतीने सुरु आहे. येत्या दोन चार वर्षांत २०० टनाचे लक्ष्य निश्चित गाठणारच. यशस्वी ऊस बागायतीमध्ये अनेक शास्त्राचा सहभाग आहे. त्यामध्ये गणितशास्त्र, मृदा रसायनशास्त्र, स्थापत्यशास्त्र, मृदा भौतीकशास्त्र, जीव रसायनशास्त्र, सूक्ष्म जीव विज्ञान, खनिजशास्त्र, वनस्पती शरीरशास्त्र, अर्थशास्त्र, कृषिविद्याशास्त्र, किटकशास्त्र, वनस्पती

जननशास्त्र आणि महत्वाचे म्हणजे हवामानशास्त्र यांचा अभ्यास करावयास पाहीजे. या प्रत्येक शास्त्रातील कांही आडाखे महत्वाचे आहेत की जे आपण आत्मसात केले पाहीजेत तर आपण सहज १०० टन १२५ टन नव्हे तर २०० टना पर्यंत उत्पादन मिळवु शकतो.

यासाठी कांही मुद्दे समजावुन घेऊन अमलात आणावेत

१. जमीनीच्या सुपीकतेसाठी सेंद्रिय खताचा म्हणजे शेणखत कंपोस्ट खत. गांडुळ खत यांचा योग्य प्रमाणात वापर केला. दिलेली रासायनिक खते आणि जमीनीत शिल्क असलेली खते ऊसाला खाण्यायोग्य करून देण्याचे कार्य जिवाणु करीत असतात. जिवाणुंची संख्या आणि कार्यक्षमता वाढण्यासाठी जमीनीतील सेंद्रिय कार्बंची मात्रा वाढवावी लागते. सेंद्रिय खताची मात्रा दिल्याने सेंद्रिय कार्बंच वाढतोच शिवाय मातीच्या कणांची रचना सुधाराते ह्युमस ह्युमिक ॲसिड वितंचके संजीवके वैरैची निर्मीती उत्तम होऊन जमीनीची सुपीकता वाढते.

२. लागणीची पद्धतीमध्ये ५ फुटी सरी एक डोळा दीड फुटावर सरीत आडवा बीज प्रक्रीया करून लागण केली. एकरी कारखान्यास तुटून जाणाऱ्या पक्व ऊसांची संख्या सरासरी ४० हजार पेक्षा जास्त नसते. सुरुवातील साधारण ६० ते ७० हजार फुटवे असावेत. पैकी २० ते ३० हजार फुटवे खोडकिड, कांडीकीड इतरही कांही किड रोग यामुळे मरतात. ऊसाच्या लागणीसाठी एकरी साधारण ७ ते ८ हजार टिपरो एक डोळ्याचे किंवा दोन डोळ्याचे टिपरे लावावेत. प्रत्येक बेटात ८ ते १० फुटवे यावेत. या पेक्षा जास्त फुटवे आले तर ते शेवट पर्यंत जगत नाहीत. सात आठ महीने जमीनीतील अन्नद्रव्ये खाऊन जगण्याचा प्रयत्न करतात आणि शेवटी गर्दमुळे सर्व ऊसांच्या पानावर सुर्यप्रकाश न मिळाल्यामुळे

प्रकाशसंश्लेषण क्रिया कमी होते आणि अन्नद्रव्ये कमी तयार झाल्याने असे ऊस मरुन जातात. अन्नद्रव्ये खाऊन शेवटी मरणारे फुटवे जेवढे जास्त तेवढे शेवट पर्यंत जगणाऱ्या ऊसाला कमी खायला मिळते. उत्पादनावर वाईट परीणाम होतो.

३. माती परीक्षणानुसार आणि २०० टनासाठी रासायनिक खताच्या मात्रा तज्जांचे मार्गदर्शनाखाली ठरवुन पुरवल्या. माती परीक्षण आणि विद्यापीठाने प्रसारीत केलेल्या अपेक्षित ऊस उत्पादनाच्या सुत्राचा उपयोग करून रासायनिक खताच्या मात्रा प्रमाणात आणि योग्य वेळेत योग्य ठिकाणी दिल्या तर ऊसाचे अपेक्षित उत्पादन मिळू शकते. नन्हा, स्फुरद, पालाश ही मुख्य अन्न द्रव्ये आणि योग्य प्रमाणात दुय्यम व सुक्ष्म अन्नद्रव्ये देणे अत्यंत महत्वाचे आहे.

४. पाण्याच्या व्यवस्थेसाठी ठिक किंचनने गरजेनुसार पाणी पुरवले. ऊसाच्या मुळाच्या परीसरात जेवढे पाणी उपलब्ध होईल तेवढेच पाणी वापरू शकते. मुळाच्या परीसरावरती अथवा खाली किंतीही पाणी असले तरी त्याचा पिकाच्या दृष्टीने फारसा उपयोग होत नाही. दिलेले पाणी मुळाच्या परीसरात कसे राहील यावरच त्या पाण्याची उपयुक्तता अवलंबून असते. थोडे थोडे पाणी सारखे सारखे पाणी घावे.

आजही तीन प्लॉटवरती फॉर्गर्स बसवलेले आहेत आणि २०० टनाचा प्रयोग पहाण्यासाठी उपलब्ध आहेत. पारंपारीक शेतीस आधुनिक शास्त्राची जोड देऊन अधिकाधिक उत्पादन मिळवता येते. जमीनीची सुपीकता लागणीची पद्धत, खताचे नियोजन, पाण्याचे व्यवस्थापण पीक संरक्षण, योग्य तापमाण आणि आर्द्रता नियंत्रण सोबत संजीवकाच्या फवारण्या अशा सर्व बाबी शास्त्रानुसार समजून केल्या तर निश्चितच उत्पादनात प्रचंड वाढ मिळते. आपल्या सर्व शेतकरी बांधवासाठीच नवनव संशोधन केले जाते. या संशोधनाचा फायदा करून घ्यावे एवढीच माफक अपेक्षा.

ऊस उत्पादनामध्ये आर्द्रता ६० ते ९० टक्के आणि तापमान १६ ते ३५ डिग्री असावे लागते. या पेक्षा कमी किंवा जास्त तापमानामध्ये ऊस पीकास जमीनीतील उपलब्ध अन्न द्रव्याचे शोषण होत नाही. वाढलेले तापमान कमी करणे आणि कमी झालेली आद्रता वाढवणे या साठी प्लॉट वरती फॉर्गर्स बसवले. २० मिनीटे फॉर्गर्स चालवले की ६ डिग्रीने तापमान कमी होते होते आणि आर्द्रता ९० टक्क्यांनी वाढत होती. तापमान आणि आर्द्रता योग्य राहील्याने अन्नद्रव्याचे शोषण उत्तम झाले.

५. पीक संरक्षणासाठी वेळच्या वेळी आणि आवश्यकतेनुसार ऊसाला किटकनाशक, बुरशीनाशके फवारणीतुन आणि जमीनीतुन पुरवुन रोग, कीड, हुमणी, वाळवी मुक्त ठेवला. वन्यप्राण्यांपासून संरक्षण करण्यासाठी उपाय केले.

६. उत्पादन वाढीसाठी संजीवकाच्या सहा फवारणी केल्या. यामध्ये जिबरेलिन्स, सायटाके सायनिन्स, आर्किन्स, ट्रायकॉन्टिनॉल इत्यादी तज्जांच्या मार्गदर्शनाखाली उपयोग केला. अशा संजीवकाच्या फवारणीमुळे पेशीची संख्या आणि आकार वाढतो. परीणामी पेरांची लांबी जाडी वाढते. पानांची लांबी रुंदी वाढते. पानांचा आकार वाढल्याने सुर्यप्रकाश जास्त घेतला जातो. प्रकाश संश्लेषन क्रिया जास्त होऊन जास्तीचे उत्पादन मिळते. ऊसाच्या रिकवरीत वाढ होते.

७. ऊस उत्पादनामध्ये आर्द्रता ६० ते ९० टक्के आणि तापमान किमान १६ ते कामल ३५ डिग्री असावे लागते. यापेक्षा कमी किंवा जास्त तापमानामध्ये ऊस पीकास जमीनीत असणाऱ्या उपलब्ध अन्नद्रव्याचे शोषण करता येत नाही. वाढलेले तापमान कमी करणे आणि कमी झालेली आर्द्रता वाढवणे यासाठी प्लॉट वरती फॉर्गर्स बसवले. २० मिनीटे फॉर्गर्स चालवले की ६ डिग्रीने तापमान कमी होते होते आणि आर्द्रता ९० टक्केनी वाढत होती. तापमान आणि आर्द्रता योग्य राहील्याने अन्नद्रव्याचे शोषण उत्तम झाले. परीणाम एकरी १६८ टन एवढे उच्चांकी उत्पादन मिळाले. ही सर्व कमाल विज्ञानाची आहे. शास्त्रज्ञांच्या मार्गदर्शनाची आहे.

भात लागवडीचा सुळकूड पॅटर्न

श्री. मलगोंडा सातगोंडा टेळे, रा. सुळकूड, ता. कागल, जि. कोल्हापूर

कोल्हापूर जिल्ह्यातील सुळकूड येथील श्री. मलगोंडा पाटील यांनी कृषी विभागाच्या मार्गदर्शनारवाली भात लागवडीचा सुळकूड पॅटर्न विकसित केला. केवळ ऊस एके ऊस अशी परिस्थिती असलेल्या कोल्हापूर जिल्ह्यातील या शेतकऱ्याने कमी क्षेत्रात अधिक उत्पादनाचा शोधलेला हा पॅटर्न राज्यभरातील शेतकऱ्यांसाठी आवश्य आहे...

श्री. मलगोंडा सातगोंडा टेळे रा. सुळकूड ता. कागल, जि. कोल्हापूर येथील रहिवाशी असून त्यांचा जन्म १९५५ साली सुळकूड या गावी झाला. त्यांच्या कुटुंबाचा शेती हाच मुख्य व्यवसाय होता. सुरुवातीला परिस्थिती बेताची असल्याने जेमतेम सातवीपर्यंत शिक्षण पूर्ण करून वयाच्या १५ व्या वर्षांपासून त्यांनी वडिलासोबत शेती करण्यास सुरुवात केली. कुटुंबाची एकूण शेती १.३२ हेक्टर होती. त्यांची सर्व शेती पावसाच्या पाण्यावर अवलंबून होती. पूर्वीपासूनच पारंपरिक शेती केली जात असल्यामुळे सुरुवातीच्या काळात समाधानकारक उत्पन्न मिळत नव्हते.

सन १९९० साली दूधगंगा नदीवरील काळम्बावाडी धरणामुळे संपूर्ण क्षेत्र बारमाही बागायत झाले. त्यामुळे सर्व शेतकऱ्यांनी ऊस पिकाची लागवड करण्यास सुरुवात केली. इतर शेतकऱ्यांप्रमाणे त्यांनी फक्त उसाचीच लागवड केल्याने अन्नधान्यासाठी त्यांना बाजारावर अवलंबून राहावे लागे. कुटुंबासाठी भात हे मुख्य अन्न असल्याने अकरा सदस्य असलेल्या एकत्र कुटुंबाची तांदळाची वर्षाची गरज पारंपरिक पद्धतीने भात पीक घेऊन भागत नव्हती. ऊस पीक निघाल्यानंतर भात पिकाचे फेरपालटाचे भात पीक घेऊन त्यातून पुढील तीन वर्षांसाठी लागणारा तांदूळ पिकवणे ही कुटुंबाची गरज होती. त्यासाठी भात पिकाचे कमी क्षेत्रावर अधिक

उत्पादन घेणे व कुटुंबाची तांदळाची गरज स्वतःच्या शेतीतून भागवणे गरजेचे होते. शेतीसोबत दुग्ध व्यवसाय असला तरी जनावरांच्या वैरणीचा प्रश्न होता.

शेतीशाळेत सापडली दिशा

सन २०११ साली महाराष्ट्र शासन कृषी विभाग मार्फत सुळकूड गावाची निवड भात शेतीशाळेसाठी करण्यात आली. इतर २० शेतकऱ्यांसोबत ते या शेतीशाळेत सहभागी झाले. या शेतीशाळेत तालुका कृषी अधिकारी कार्यालय कागल यांचे अधिकारी, कर्मचारी व कृषी महाविद्यालय कोल्हापूर याचेकडील तज्ज्ञ शास्त्रज्ञ, व प्रगतीशील शेतकरी यांचे मार्गदर्शन होऊ लागले. भात शेतीशाळेमध्ये जमिनीची मशागत, सेंद्रिय खत व्यवस्थापन, हिरवळीचे खत, बियाणे निवड, बीजप्रक्रिया, पेरणी पद्धत, रासायनिक खत व्यवस्थापन, पीक संरक्षण, माती परीक्षण व काढणीपश्चात तंत्रज्ञान इत्यादीबाबत शेतकऱ्यांनी मार्गदर्शन घेतले. कृषी विभागाच्या सल्ल्याने शेती पद्धतीत बदल करण्यास सुरुवात केली. कृषी विभागाच्या मदतीने त्यांच्यासह २० शेतकरी एकत्र येऊन श्री बसवेश्वर कृषी विज्ञान मंडळ हा शेतकरी गट स्थापन केला. गावातील श्री. आपाजी रामा परिट यांनी कृषी विभागामार्फत भात पीक स्पर्धेत सहभागी होऊन

सन २००९ वर्षी राज्यात दुसरा क्रमांक पटकावला होता. त्यांची प्रेरणा व मार्गदर्शन घेऊन पीक स्पर्धेत सहभागी होण्याचा निर्णय त्यांनी घेतला. भात पिकाचे अधिक उत्पादन घेण्यासाठी कृषी विद्यापीठाने शिफारस केलेल्या सुधारित लागवड तंत्रज्ञानाचा व संकरित बियाण्याचा वापर करण्यास सुरुवात केली.

राज्य पातळीवर चार पुरस्कार

सुळकुड पॅटर्न चा अवलंब करून त्यांनी राज्य पातळीवरील भात पीक स्पर्धेमध्ये सन २०१५ – १६ मध्ये दुसरा क्रमांक, सन २०१७ – १८ मध्ये तिसरा, सन २०१८ – १९ मध्ये तिसरा क्रमांक, आणि सन २०२० – २१ मध्ये प्रथम क्रमांक मिळवला. राज्यस्तरावरील पुरस्कारामुळे प्रोत्साहन मिळाल्याने त्यांचे

शेतकऱ्यांचे मनोगत

सन २०२०-२१ चा भात पिकाचे ११५ क्रिंटल ५६ किलो प्रतिहेक्टर एवढे विक्रमी उत्पादन घेऊन राज्यात प्रथम क्रमांक मिळाला. कृषी विभाग व विद्यापीठातील तज्ज्ञ शास्त्रज्ञ यांच्याकडून मार्गदर्शन झाले म्हणून मी हे यश मिळवू शकला. आता माझा मुलगा श्री. कलगोंडा शिक्षित असून माझ्यासोबत शेतीचे काम करून मला उत्तम साथ देत आहे. कृषी विभागामार्फत आयोजित शेती शाळा, प्रशिक्षणे, कृषी मिळावे मध्ये सहभागी होऊन तो इतर शेतकऱ्यांना आम्ही शेतकऱ्यांनी विकसित केलेल्या सुळकुड पॅटर्न भात लागवड तंत्रज्ञानाचा प्रसार करत आहे. आमची प्रेरणा घेऊन जिल्ह्यातील इतर शेतकरी सहभागी होऊन यश मिळवत आहेत, असे कलगोंडा टेळे यांनी सांगितले.

भात लागवडीचा सुळकुड पॅटर्न

ऊस पिकाची लागण व खोडवा मिळून तीन वर्षांचा कालावधी असल्याने ऊस पीक निघाल्यावर फेर पालटाचे पीक म्हणून भात पीक घेऊन त्यातून पुढील तीन वर्षांची तांदळाची गरज पूर्ण करण्यासाठी भात पिकाचे अधिकाधिक उत्पादन घेणे गरजेचे होते. त्यांच्या प्रमाणेच गावातील शेतकऱ्यानादेखील कुटुंबाची गरज म्हणून कमी क्षेत्रातून भाताचे अधिक उत्पादन घ्यावे लागणार होते. त्यातून सुळकुड गावातील शेतकऱ्यांनी आधुनिक लागवड पद्धती मध्ये स्थानिक सुधारणा करून भात लागवडीचा 'सुळकुड पॅटर्न' विकसित केला. त्याचा वापर करून गावातील पाच शेतकऱ्यांनी बारा वेळा पीकस्पर्धेत राज्य पातळीवर भात पीक स्पर्धेत विविध पुरस्कार मिळवले. श्री. टेळे यांनी इतर सहकाऱ्यांसोबत विकसित केलेल्या 'सुळकुड पॅटर्नला' राज्यभर प्रसिद्धी मिळाली. कृषी विभागामार्फत त्याचा अवलंब जिल्ह्यात सुरु झाला.

राज्यभर कौतुक झाले. राज्यपाल महोदय व मान्यवरांच्या हस्ते त्यांचा गौरव झाल्यामुळे आत्मविश्वास वाढला. कृषी आयुक्त मा. श्री. धीरज कुमार यांनी त्यांच्या शेतीस भेट देऊन पाहणी करून मार्गदर्शन केले. तसेच त्यांना राज्य पातळीवर भात पीक स्पर्धेमध्ये चार पुरस्कार मिळाले आहेत.

श्री. टेळे यांचे पुरस्कार

वर्ष	स्तर	पीक	क्रमांक	उत्पादन क्रि.
१५-१६	राज्य स्तर	भात	दुसरा	११०.३२
१७-१८	राज्य स्तर	भात	तिसरा	१२.८२
१८-१९	राज्य स्तर	भात	तिसरा	१०७.८३
२०-२१	राज्य स्तर	भात	पहिला	११५.५६

शब्दांकन : श्री. विकास पाटील, संचालक (विस्तार व प्रशिक्षण) कृषी विभाग, महाराष्ट्र राज्य

संकटातही तळपली तिच्या जिद्दीची धार...

श्रीमती सुनंदा संतोषराव सालोटकर

रा. सोनेगाव, ता. कळमेश्वर, जि. नागपूर

सुनंदाताई व त्यांच्या सर्व भगिनींची व आपली सोनेगाव येथील शेती आपले पती श्री. तेजपाल जाधव व मुलगी चुटकी जाधव हिचा सांभाळ करत आहे. शेतीमध्ये संत्रा, मोसंबी, इतर फळ यांची फळझाडे व बगीचे आहे तसेच विविध भाजीपाला पिके करून ते थेट विक्री करून रोज २००० ते २५०० रुपये उत्पन्न भिलवत आहेत.

नगपूर जिल्ह्यातील सोनेगाव (ता. कळमेश्वर, जि. नागपूर) येथील श्रीमती सुनंदा संतोषराव सालोटकर यांच्या वडिलांचे अकाळी निधन झाले. घरात कोणी पुरुष व्यक्ती नसल्यामुळे वयाच्या १७ व्या वर्षी इयत्ता १२ वीत शिकत असताना शिक्षण सोडून तीन लहान बहिणी व विधवा आईचा सांभाळ करण्याची जबाबदारी आली. शेती व्यवसायाचा कुठलाही अनुभव नसताना घरातील परिस्थिती गरिबीची दुसऱ्यांच्या शेतात कामाला जाऊन स्वतःच्या शेतीला सुरवात केली. ॲड. केशवानंद रोडे यांचे 'करा वा मरा' या तत्त्वाचे पालन करत स्वतः आत्मनिर्भर होण्यासाठी प्रयत्न सुरु केले. शेती अल्प खर्चात शून्यातून समृद्धीपर्यंत नेऊन स्वतःच्या कुटुंबाचा आर्थिक विकास करण्यास सुरवात केली.

त्यानंतर विविध पिके व तंत्रज्ञान यांचा अवलंब करून कमी

खर्चात शेती करून इतर शेतकऱ्यांना मार्गदर्शन करत असल्यामुळे कमळेश्वरचे तत्कालीन तालुका कृषी अधिकारी श्री. देवेंद्र रेवतकर व इतर अधिकारी तसेच नैसर्गिक शेती तज्ज्ञ श्री. सुभाष पाळेकर यांच्या मार्गदर्शनाखाली कमी खर्चाची शेती करून शेतकऱ्यांना आत्महत्येपासून परावृत्त करण्यास प्रेरणादारी असे व्यक्तिमत्त्व व उदाहरण म्हणून विविध प्रसारमाध्यम वृत्तपत्रातून सुनंदा व भगिनी पुढे आल्या.

स्थानिक आमदार सावनेर व कळमेश्वर मतदार संघाचे श्री. सुनीलभाऊ केदार यांनी सुनंदाच्या कामाची दखल घेऊन व तिच्या विपरीत परिस्थितीचा आढावा घेऊन तिला स्वनिधीतून रु. १,१०,०००/- ची शेती सुधारण्याकरिता मदत केली.

सुनंदा यांच्या शेतीतील कार्याचा वृत्तपत्र व इलेक्ट्रॉनिक माध्यमातून प्रचार व प्रसार वाढला. त्यामुळे त्यांना वसंतराव नाईक प्रतिष्ठान यांनी २०१० साली प्रोत्साहनपर पुरस्कारांनी मुंबई इथे

सन्मानित केले. त्यानंतर महाराष्ट्र शासनाच्या कृषी विभागाच्या वतीने सन २०१० साली 'जिजामाता कृषीभूषण पुरस्कार' देवून सन्मानित केले. सुनंदाच्या कार्याचा समाजातील विविध संस्थान तथा व्यक्तीने आढावा घेत तिळा पुष्कळसे पुरस्कार देऊन सन्मानित करण्यात आलेले आहे. सुनंदा सालोटकर व त्यांच्या बहिर्णीची लग्न झालेली असून त्या आपापल्या घरी शेती व्यवसायातच आत्मनिर्भरतेची कसरत करत आहे.

सुनंदाही सर्व भगिनींची व आपली सोनेगाव येथील शेती आपले पती श्री. तेजपाल जाधव व मुलगी चुटकी जाधव यांचा सांभाळ करीत आहे. शेतीमध्ये संत्रा, मोसंबी, इतर फळ यांची फळझाडे व बगीचे आहेत. तसेच विविध भाजीपाला पिके करून ते थेट विक्री करून रोज २००० ते २५०० रुपये उत्पन्न मिळवत आहे. तसेच शेतीमध्ये आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करत आहे व जोड धंदा म्हणून गावरान व कडकनाथ कोंबडी पालन, शिरोही शेळीपालन व दुधव्यवसाय इत्यादी व्यवसाय करत आहे. व परिसरातील व इतर भेट घेणाऱ्या शेतकऱ्यांना कमी खर्चाची शेती व जोड धंदा या संदर्भात

सुनंदा व त्यांच्या बहिर्णीनी परिस्थितीवर केलेली मात
त्यांचा कृषी क्षेत्रात दिलेले योगदानाचा प्रचार व प्रसार व विस्तार तसेच आत्मनिर्भरता व शेतीतून शून्यातून समृद्धीकडवा प्रवास यावर प्रोत्साहित होऊन सुनंदा यांच्या जीवनावर 'कापूसकोऱ्याची गोष्ट' हा सिनेमा निघाला आहे. या चित्रपटाला राष्ट्रीय तथा आंतरराष्ट्रीय चित्रपट महोत्सवात तब्बल १२ पुरस्कार मिळाले. तसेच २०१५ मध्ये हा चित्रपट 'ऑस्कर' महोत्सवासाठी भारत सरकारकडून पुरस्कृत झाला होता.

सुनंदाताई या नैसर्गिक शेतीच्या पुरस्कर्त्या आहेत. नैसर्गिक शेती ही कमी खर्चाची व कमी मेहनतीची असून चांगल्या प्रतीचा विषमुक्त शेतमाल तयार करून स्वतः विक्री करून चांगला भाव मिळून शेतकरी प्रगती साधू शकतो. देशाच्या लोकसंख्येत महिलांची संख्या ५० टक्के असून देखील शेती व्यवसायात येण्यासाठी उदासीन राहतात. त्यामुळे महिलांनी शेती व्यवसायात येऊन शेतीपूरक व्यवसाय करून आपल्या परिवारास अर्थ सहाय्य करू शकतात. त्यामुळे परिवाराची, गावाची, तालुक्याची, जिल्ह्याची, राज्याची, देशाची प्रगती होईल.

सतत मार्गदर्शन करत असते. सद्यास्थितीत तालुका कृषी अधिकारी कळमेश्वर, विभागीय कृषी अधिकारी काटोल, कृषी सहाय्यक यांच्या मार्गदर्शनाखाली कृषीतले नवनवीन आधुनिक प्रयोग व अल्प खर्चातील शेती करून इतर शेतकऱ्यांना मार्गदर्शन करीत आहे. तसेच महाराष्ट्र शासनाच्या तालुका स्तरावरील शेतकरी समन्वय समितीची त्या महिला सदस्य म्हणून शेतकऱ्यांचे प्रश्न समन्वय करून सोडवण्यासाठी तालुका कृषी अधिकारी, कळमेश्वर या कार्यालयाशी नेहमीच संपर्कात राहत असतात. करोना महामारीच्या काळामध्ये देशाच्या अर्थव्यवस्थेत शेती व्यवसायाचा हिस्सा/वाटा कमी झाला नाही. आणि शेतीव्यवसायाने देशाची अर्ध व्यवस्था टिकवून ठेवली. त्यामुळे शेती, शेतीपूरक व्यवसाय करणे फायदेशीर असून त्यामुळे स्वतःची प्रकृती सुद्धा चांगली राखता येते.

शब्दांकन : श्री. दिलीप भंडलकर
कृषि पर्यवेक्षक, माहिती विभाग, कृषि आयुक्तालय, पुणे

नावीन्यपूर्ण शेतीचा अभिनव प्रयोग

श्री. सिंकंदर कडुबा जाधव,
रा. जळगाव फेरण, ता. जि. औरंगाबाद

पारंपारिक शेतीला नावीन्यपूर्ण उपक्रमांची जोड देत औरंगाबाद जिल्ह्यातील जळगाव फेरण येथील शेतकरी श्री. सिंकंदर जाधव दहा एकर शेतीतून दर वर्षी लारवो रूपयांची कमाई करतात. परीसरातील अभिनव प्रयोग करणारे शेतकरी अशी ओळख त्यांनी निर्माण केली आहे. त्यांनी अत्यंत प्रतिकूल परिस्थितीत मध्यम जमीनीतुन कमीत कमी पाण्यात, कमी खर्चात आधुनिक तंत्रज्ञानाची माहीती घेवून व महाराष्ट्र शासनाच्या कृषि विभागाच्या अनमोल मार्गदर्शनाचा वापर शेती मध्ये करून यशस्वी फायदयाची शेती करत आहेत व त्यांच्या शेतीमधील ज्ञानाचा, अनुभवाचा फायदा परिसरातील शेतकन्यांनासुद्धा करून देत आहेत.

'केल्याने होत आहे रे, आधी केलेच पाहिजे' या उक्तीवर त्यांची नितांत व गाढ श्रद्धा आहे. मनगट आणि बुद्धीच्या बळावर शेतीत यश हमखास मिळविता येते, हे त्यांच्या वाचनात आले होते त्या नुसार त्यांनी विज्ञान विषयात पदवी घेतल्यानंतर शेतीची आवड असल्यामुळे नोकरीच्या माघे न लागता शेतीच करण्याचा धाडसी निर्णय घेतला व सुरुवातीच्या काळात पारंपारिक शेतीच केली परंतु पारंपारीक शेतीतून पहिल्या वर्षी समाधानकारक उत्पन्न मिळाले नाही. त्यामुळे त्यांची प्रथम जमीन सुधारण्याचा निर्णय घेतला व गावालगतच्या सिचन तलावातील गाळमाती जमिनीत टाकली व पुढील दोन वर्षे हे काम टप्या टप्याने करत राहुन त्या क्षेत्रात हिरवळीची पिके घेऊन ती जमीनीत गाडली व जमिनीची सुपिकता वाढविली. हे सर्व करत असताना वेळोवेळी मातीचे नमुने तपासुन पाहत जमीनीची सुपिकता वाढवत गेले.

सन २००६-०७ मध्ये महाराष्ट्र शासनाच्या कृषि विभागाने कापूस पिकाची शेतीशाळा घेतली होती, त्यात 4×4 फुट अंतरावरील

पारंपारीक कापूस लागवड पद्धती ऐवजी 3×2 फुट इतक्या कमी अंतरावर सघन पद्धतीने कापूस लागवड करण्याचे सांगितले व ते त्यांनी प्रथम केले त्या वेळी जाधव यांना सघन लागवडीपासुन प्रति हेक्टरी १८ किंटल कापसाचे उत्पादन मिळाले. हे पारंपारिक पद्धतीने लागवड केलेल्या कापसापेक्षा खुप जास्त होते. हे पाहण्यासाठी कृषि विभागाच्या अधिकाऱ्यांनी जिल्ह्यातील अनेक शेतकन्यांना जाधव यांच्या शेतातील हा प्रयोग दाखवला.

त्याच बरोबर ते भाजीपाला बिजोत्पादनाकडे वळले, त्यामध्ये दुधी भोपळा, काशीफळ, दोडका, टरबुज या वेलवर्गीय पिकांचे बिजोत्पादन करू लागले व इतर पिकांच्या तुलनेत जास्त पैसा मिळवू लागले त्यातही काही दिवसांनी पॉलीनेशन करण्याकरीता कुशल ख्री मजुराची मोठी समस्या येवु लागली, त्यामुळे त्यांनी फळ पिकांची लागवड करण्याचा निर्णय घेतला व प्रत्येक वर्षी टप्याटप्याने पेरू व डाळिंब या कमी पाण्यावर येणाऱ्या फळपिकांची लागवड केली. पेरुला कमी मनुष्यबळाची

संपूर्ण रासायनिक शेती न करता शेतीमध्ये शेणखत, कोंबडी खत, गांडुळखत, गांडुळपाणी, शेणस्लरी, सर्व प्रकारचे जीवाणु संवंधक याचा वेळेवेळी वापर करतात. उन्हाळ्यात निंबोळी खरेदी करून तिचे बारीक पावडर करून त्याचा निंबोळी अर्के व खतासाठी सुध्दा वापर करतात. त्यामुळे त्यांच्या पिकावरील फवारण्याची संख्या कमी होऊन पिक संरक्षणावरील खर्च कमी होवून खर्चात बचत झाली व कमी प्रमाणात रासायनिक कीटकनाशकांचा वापर केला.

गरज पडते व हे पिक वातावरणाच्या बदलांना सहजा सहजी बळी पडत नाही व ते शेतकाऱ्याला किफायतशीर ठरत असल्यामुळे उत्पन्नाची शाश्वती राहते. वाचलेला वेळ, पैसा, मजुर याचा उपयोग डाळिंब पिकासाठी करता येतो, त्या मुळे त्यांनी डाळिंब व पेरुची लागवड केली. जाधव यांनी या पिकांसाठी ठिबक सिंचन प्रणालीचा वापर करून कमी पाण्यात, कमी रासायनिक खताचा वापर करून भरघोस उत्पादन घेत आहे.

मराठवाड्यात २०१२ मध्ये मोठा दुष्काळ पडला होता, त्यावर्षी त्यांनी महाराष्ट्र शासनाच्या राष्ट्रीय फलोत्पादन अभियान अंतर्गत २०१२-१३ या वर्षात ३४X३४X४ मीटर आकारमानाचे सामुहिक शेतातळे घेतले. त्या मध्ये जाधव यांनी संरक्षीत पाणीसाठा करून घेतला. पेरुचे उत्पादन वाढविण्यासाठी त्यांनी केंद्रीय उपोष्ण बागवाणी संस्था – रहमानखेडा लखनौ, उत्तर प्रदेश येथे जाऊन सघण पद्धतीने लागवड केलेल्या पेरु बागेची पाहणी करून त्यांनी सुद्धा एक हेक्टर क्षेत्रावर एल-४९ (लखनौ-४९) या जातीच्या पेरुची राष्ट्रीय फलोत्पादन अभियान क्षेत्रविस्तार अंतर्गत पेरु घन लागवड या योजने अंतर्गत ३X १.५ मीटर अंतरावर हेक्टरी २२२२ पेरु कलमांची लागवड केली. यात छाटणी तंत्राचा वापर करून, झाडाला व्यवस्थीत आकार देऊन व उंची मर्यादीत ठेवुन जास्त उत्पादन घेवून जास्त उत्पन्न मिळविता येते. हे तंत्र पाहण्यासाठी एन.एच.एम. पुणे चे संचालक डॉ. सु. ल. जाधव तसेच कृषि आयुक्तालय पुणे येथील संचालक (फलोत्पादन) श्री. प्रलहाद पोकळे व औरंगाबादचे जिल्हाधीकारी मा. उदय चौधरी साहेब यांनी व यवतमाळ मेळघाट व परीसरातील अनेक शेतकऱ्यांनी पाहणी केली आहे.

शेतकीतील कामे सोपी, वेळेत व कमी खर्चात व्हावीत यासाठी जाधव जशी आवश्यकता पडेल त्या प्रकारच्या सुधारीत अवजारांची स्वतः निर्मीती करून त्याचा वापर करतात.

कापुस लागवड करण्यासाठी एकाच वेळी फुली पाडणे व रासायनिक खताचा बेसल डोस पेरुन देण्यासाठी बैलचलीत औजार २००६ मध्ये स्वतः तयार करून वापरत आहे. त्यामुळे दोन कामे एकत्रीत झाल्याने वेळ, श्रम वाचून काम सोपे व कमी खर्चीक झाले.

पावसाळ्यात पिकांच्या निंदणीची कामे सर्व शेतकऱ्यांची एकाच वेळेस येत असल्यामुळे जीवाणु उपलब्धता होत नाही, त्यामुळे कामे वेळेवर होत नाही व नंतर मजुरावर जास्त खर्च करावा लागतो, त्यासाठी त्यांनी वजनाने हलके व बेअरिंग बसवून दोन चाकी हात

कोळ्ये तयार केले. हे कोळ्ये वापरल्यामुळे निंदणीचे काम सोपे व कमी मेहनतीचे होवून एक मजुर किंवा जीवाणु अर्धा ते पाऊन एकर क्षेत्राच्या निंदणीचे काम एका दिवसात न थकता सहजपणे करू लागला. याचा वापर मका, कापुस, बाजरी, मुग, उडीद, सोयाबीन या सर्व पिकात करता येतो.

खरेदी केलेल्या निंबोळीची पावडर करण्यासाठी जवळ काहीही साधन नसल्याने ती बारीक करण्यासाठी जास्त खर्च व वेळ लागत होता त्यासाठी ३ एच. पी. इलेक्ट्रीक मोटारवर चालणारे यंत्र स्वतः तयार करून निंबोळी पावडर स्वस्तात तयार करून ती फळबागेला जमिनीत सुत्रकृमी नियंत्रणासाठी व फवारणी मध्ये निंबोळी अर्के तयार करण्यासाठी वापरतात.

त्यांच्या परिसरात पाण्याचे दुर्भिक्ष असल्याने त्यांनी पाण्याच्या शोधात अनेक बोअरवेल घेतले त्यात इलेक्ट्रीक मोटार सोडल्यानंतर त्या वेळेवेळी वर काढण्यासाठी माणसांची आवश्यकता भासत होती व ते वेळेवर उपलब्ध होते नव्हते त्या साठी एक क्रेन तयार केले त्यामुळे त्यांना हे सर्व कामे सहज करता येऊ लागले.

शेतातील मशागतीसाठी डिझेल पावर टिलरचा वापर करतात, त्यामुळे कमी वेळेत, कमी खर्चात जास्त काम होवून शेतातील तण, पाला-पाचोळा हा जागच्या जागेवरच गाडला जावून जमीनीची सुपिकता वाढविण्यास मदतच होते.

सौर पंप तंत्राचा वापर : शेतकऱ्यांना दिवसा सिंचन करता यावे व राज्य शासनाची पारंपरिक पद्धतीने कृषीपंप जोडणी साठी लागणाच्या खर्चाच्या बचतीचे उद्दिष्ट साध्य व्हावे या करीता राज्यातील कृषिपंपासाठी मुख्यमंत्री सौर कृषीपंप योजनेद्वारे ३ एच. पी. चे सौर पंप घेतल्याने त्यांना विना व्यत्यय अखंडीत विज पुरवठा मिळतो शिवाय विजबिलातून मुक्ता मिळाली आहे.

त्यांच्याकडील ४.१७ हेक्टर क्षेत्रावर संपूर्ण ठिबक सिंचन केले असुन पिकांच्या गरजे पुरताच पाण्याचा वापर होतो त्या मुळे दुष्काळातही पाण्याची टंचाई जाणवत नाही. प्लास्टीक व नैसर्गिक आच्छादनामुळे जमीनितील ओलावा दीर्घकाळ टिकवून ठेवला जातो.

सतत नाविण्याच्या शोधात राहील्यामुळे कृषि विद्यापिठांनी, राष्ट्रीय संशोधन संस्थांनी, खाजगी कंपन्यांनी व शेतकऱ्यांनी विकसीत केलेल्या नव्या वाणाची, यंत्राची, पिक पद्धतीची माहिती घेत राहिल्यामुळे, २००७ साली राष्ट्रीय डाळिंब संशोधन केंद्र- सोलापूर यांनी नव्याने विकसीत केलेल्या संकरीत 'सोलापूर लाल' या डाळिंब वाणाची माहीती घेण्यासाठी सोलापूर येथे त्यांच्या प्रक्षेत्रावर जाऊन माहिती घेऊन प्रत्यक्ष पाहणी केली व त्यांच्या कडून लागवडीसाठी रोपांची मात्रवृक्ष

फायदेशीर पिक पद्धतीबोरेबर त्यांनी शेतात पावसाचे पाणी मुरविण्याच्या तंत्राचा वापर केला आहे. जलसंवर्धन चर, जैविक बांध, रुंदसरी वरचा पद्धतीचा वापर करून शेतीच्या चारही बाजूने बांधबंदिस्ती केल्याने पावसाचे पाणी शेतात मुरवण्यास मदत झाली आहे. त्यांच्या कडे पाण्यासाठी विहीर, बोअर, शेततळे असून विहीर व बोअरचे जलपुनर्भरणही केले जाते.

रोपांची उपलब्धता करून फेब्रुवारी २०१८ साली संकरीत सोलापूर लाल या डाळिंब वाणाची प्रथम लागवड केली. उरलेल्या एक हेक्टर क्षेत्रावर तैवान पिंक या पेरु कलमांची सघन पद्धतीने ३५२ मीटर अंतरावर हेक्टरी १६६६ पेरु कलमांची लागवड केली असुन योग्य व्यवस्थापण करून पहिल्याच वर्षी प्रति झाडाला १८ ते २० किलो उच्च प्रतिचा माल निघेल अशी आशा आहे. काढणी साठी अजुन वेळ आहे, तरी सुध्दा व्यापारी जागेवर खरेदी करण्यासाठीची मागणी करत आहेत.

शेतीमाल उत्पादन केल्यानंतर सर्वात मोठी गोष्ट असते ती विक्रीची त्या साठी सिंकंदर जाधव यांनी काही माल व्यापाऱ्यांना जागेवरच विक्री करून तर काही मालाची विक्री औरंगाबाद-जालना या राष्ट्रीय महामार्गाच्या कडेला स्टॉल लावून व कृषिपणन मंडळाने औरंगाबाद शहरात चालु केलेल्या शेतकरी आठवडी बाजारात स्टॉल लावून विकतात, त्यातून त्यांना व्यापाऱ्यांना विकलेल्या मालाच्या भावापेक्षा दुप्पट पैसा मिळतो. शिवाय ते औरंगाबाद येथे भरणाऱ्या महाएक्स्पो व सकाळ ॲंग्रेवन कृषि प्रदर्शनात आत्मा अंतर्गत स्थापन केलेल्या शेतकरी गटामार्फत पेरु व डाळिंब या फलाच्या विक्रीचा स्टॉल लावतात.

शेतीच्या उत्पन्नावरच त्यांनी बाजुलाच असलेली दोन एकर शेती विकत घेतली, मुलीचे लग्र केले असुन दोन मुलांना सुध्दा उच्च शिक्षित करत आहे. एक मुलगा महत्मा फुले कृषि विद्यापीठ येथे कृषिविद्या विभागात पी.एच.डी करत असुन दुसरा मुलगा आय.टी. क्षेत्रात सिस्टिम इंजिनीअर म्हणुन काम करत आहे.

सिंकंदर जाधव नवनवीण तंत्राची, पिक पद्धतीची, हवामान अंदाजाची माहीती घेवून त्याचा स्वतः वापर करून इतरही शेतकऱ्यांना व नवयुक्तांना नव्या तंत्रज्ञानाने शेती फायद्याची करण्यासाठी आत्मविक्षास वाढवून नव्या जोमाने त्यांना प्रोत्साहीत करत आहे. आता पर्यंत महाराष्ट्रातील अनेक शेतकऱ्यांनी त्यांच्या शेतीला व त्यांनी केलेल्या प्रयोगाला भेटी दिल्या आहेत, त्यात यवतमाळ मेळघाट, रत्नागिरी येथील बच्याच शेतकरी सहली, रामेती औरंगाबाद येथील प्रशिक्षणार्थी अधिकारी, विद्यापीठ, कृषि विज्ञान केंद्र औरंगाबाद, जालना व बदनापूर, कृषि विभागाचे अधिकारी, कर्मचारी, लोकप्रतिनिधी यांनी भेटी देवून पाहणी करून माहिती घेतली व अनेक शेतकऱ्यांनी सिंकंदर जाधव यांनी केलेल्या पिक पद्धतीची, यंत्राची आधुनिक तंत्राने केलेल्या शेतीचे अनुकरण करून त्यांनी स्वतःच्या शेतीतून विक्रीमी उत्पादन काढून फायद्याची शेती करतात असे सांगत आहे. त्यांनी केलेल्या कार्याची

परीसरातील शेतकऱ्यांच्या मागणी नुसार राष्ट्रीय डाळिंब संशोधन केंद्राने विकसित केलेल्या संकरीत सोलापूर लाल डाळिंब वाणाची निरोगी, सशक्त रोपे व वाजवी किमतीत रोपे लागवडीसाठी उपलब्ध व्हावीत यासाठी मात्रवृक्षाचे योग्य व्यवस्थापण ठेवुन निरोगी, सशक्त मात्रवृक्षावर गुटी पद्धतीने रोप निर्मिती केली जाते. महाराष्ट्र शासनाच्या कृषि विभागाचा नर्सरी साठी परवाना काढून आणि सोलापूर लाल संकरीत वाणाची रोप निर्मिती व विक्री करण्यासाठी राष्ट्रीय डाळिंब संशोधन केंद्र सोलापूर यांच्याशी सामंजस्य करार करून परिसरातील व आसपासच्या जिल्ह्यातील डाळिंब उत्पादक शेतकऱ्यांना रोपे उपलब्ध करून देण्यासाठी ‘स्मार्ट क्रॉप नर्सरी’ जळगाव फेरण या नावाने रोपवाटिका चालु केली असुन शेतकऱ्यांना रोपे विक्री करत आहे.

दखल प्रसार माध्यमांनी, कृषी विभागानी घेवून केलेल्या कामाला प्रसिद्धी दिली, त्यात आकाशवाणी औरंगाबाद, यवतमाळ, ई.टी.व्ही. मराठी, जय महाराष्ट्र टी.व्ही. चॅनल, साम टी.व्ही., दुरदर्शन सह्याद्री या वृत्त वाहिन्या शिवाय दैनिक लोकमत, सकाळ, दिव्य मराठी, महाराष्ट्र टाईम्स, ॲंग्रेवन, सासाहिके, गोडवा, बळीराजा, ॲंग्रेवर्ल्ड व इतर कृषि मासिकांनी वेळोवेळी प्रसिद्ध दिली आहे. अत्यंत प्रतिकूल परिस्थीतीत सुधारीत तंत्रज्ञानाचा अवलंब करून कृषी क्षेत्रातील उत्पादन वाढीच्या दृष्टीने प्रशंसनीय कार्य केले आहे, या कार्याची दखल घेवून सिंकंदर जाधव यांना विविध पुरस्कारानी सन्मानित करण्यात आले. त्यात २०१० साली ‘वसंतराव नाईक शेतीनिष्ठ शेतकरी’, २०१०-११ साली जिल्हा परिषद-औरंगाबाद, २०१२ साली ‘वसंतराव नाईक कृषि प्रतिष्ठाण पुसद’, २०१६ साठी महिंद्रा समृद्धी इंडिया ॲवार्ड’ – दिली, २०१९ साठी महिंद्रा ॲड महिंद्रा लि. मुंबई व महाराष्ट्र शासनाने २०१९ चा ‘वसंतराव नाईक कृषिभूषण पुरस्कार’ व वेळोवेळी इतर संस्थानी सुद्धा पुरस्कार देऊन सन्मानीत केलेले आहे.

शब्दांकन : श्रीमती हर्षदा जगताप तालुका कृषि अधिकारी, औरंगाबाद

संरक्षित शेती व डाळींब उत्पादनातून साधली आर्थिक प्रगती

श्री. विनोद कृष्णा जाधव, रा. सातमाने, ता. मालेगांव, जि. नाशिक

श्री. विनोद कृष्णा जाधव यांचा जन्म १९८० साली सातमाने ता. मालेगांव जि. नाशिक येथे झाला. श्री. विनोद जाधव हे मालेगांव या अवर्षणप्रवण तालुक्यातील सातमाने गावांतील रहीवासी असून एकत्रित कुटुंबात राहतात. त्याचे सर्व कुटुंब फलपिके, भाजीपाल्याचे उत्पादन आणि रोपवाटीकेचा व्यवसाय करत असून तालुक्यात आदर्श कुटुंब म्हणून त्यांचा नावलौकीक आहे. ते स्वतः पदवीधर असून ते एका खाजगी कंपनीत नोकरी करीत होते. परंतु नोकरीचा राजीनामा देवून आधुनिक शेती करावयाचा संकल्प त्यांनी केला.

Cडीलोपर्जित पारंपारिक शेती पद्धती, रासायनिक खते, रासायनिक यामुळे त्यांच्या शेतीचे उत्पन्न अत्यंत कमी होते त्यामुळे कौटंबिक गरजा भागविणे सुध्दा शक्य नव्हते. शेती तोट्यात जात होती म्हणून शेतीतील परिवर्तनाचा त्यांना ध्यास लागला. या निमित्ताने त्यांनी संपूर्ण महाराष्ट्रात भ्रमंतीस सुरवात केली. महाराष्ट्रातील शेतीविषयक विविध संशोधन केंद्रांना त्यांनी भेटी दिल्या. फक्त आधुनिक शेती न करता शेतीसाठी जोड व्यवसाय म्हणून त्यांनी रोपवाटीका व्यवसाय आणि संरक्षित शेतीमध्ये शेडनेटचा वापर करून ढोबळी मिरची, काकडी इ. भाजीपाल्याचे उत्पादन सुरु केले. गांडुळखत, पिक फेरपालट, सापळा पिक पद्धत, फेरोमन ट्रॅप, कंपोस्ट खत, घर्मीवॉश, हिरवळीच्या खतांचा वापर करून मर्ल्यांग आच्छादन, सुक्ष्म सिंचन या अत्याधुनिक तंत्रज्ञानाचा सुरेख मेळ घालत शेतीतील यशाचा

सुवर्णमध्य साधून सुमारे ४५ एकर क्षेत्रावर आधुनिक पद्धतीने फलपिके, भाजीपाला तसेच ५ एकर क्षेत्रावर रोपवाटीका तर १.२० हे क्षेत्रावर शेडनेट भाजीपाला उत्पन्नाचा व्यवसाय करीत आहे. प्रथम २००२ साली रोपवाटीकेच्या व्यवसायास सुरवात केली. परिसरात एकही रोपवाटीका नसल्यामुळे शेतकऱ्यांना गुणवत्तापूर्वक रोप उपलब्ध करून देण्यासाठी रोपवाटीका व्यवसाय सुरु केला. त्यानंतर रोपे घ्यावयास येणाऱ्या शेतकऱ्यांना डाळींब, पेरु, अंजीर, आंबा, पपई अशा फलपिकांबद्दल तांत्रिक माहिती देण्यास सुरवात केली. डाळींब व इतर फलपिकांच्या लागडी आणि त्यात येणाऱ्या अडी-अडचणी सोडविण्यासाठी त्यांनी स्वत शेतकऱ्यांच्या शेतावर जावून मार्गदर्शन करण्याचा जणू छंदच जोपासला आहे. नर्सरीमध्ये कलमे घ्यायला येणाऱ्या नाशिक, लातूर, बीड, जालना, औरंगाबाद, नगर आदी जिल्ह्यांमधील शेतकऱ्यांना डाळींब

लागवडीबद्दलही माहीती व मार्गदर्शन आजही चालू आहे. सुरवातीला महात्मा फुले कृषि विद्यापीठ राहुरी येथून रोपे आणून डाळींबाची लागवड केली. त्याचबरोबर आंबा, सिताफळ, पेरु यांच्यासारख्या फळपिकांत तसेच कांदा, टोमेंटो, शिमला मिरची यासारख्या भाजीपाला पिकांतही अनेक प्रयोग केले आहे.

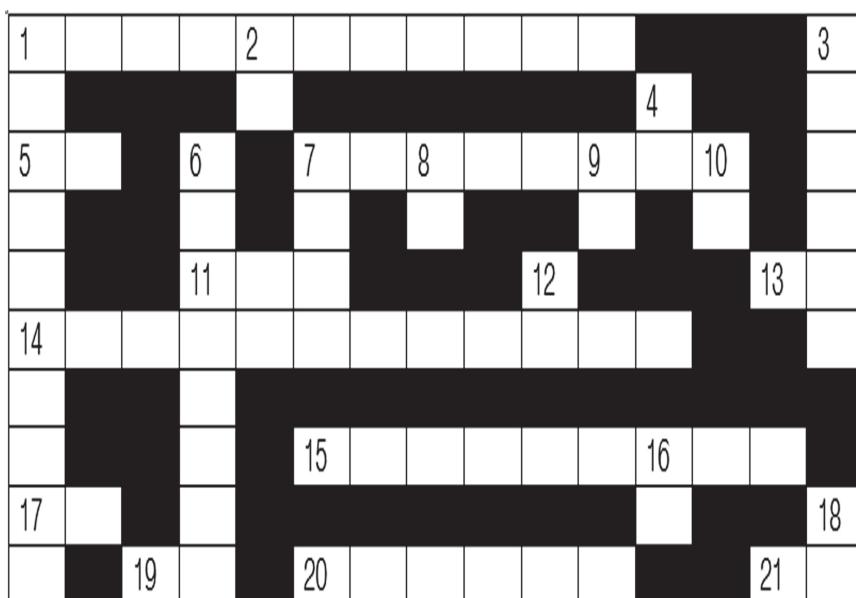
त्याच्या या कार्याबद्दल २००६ साली सेंद्रीय रोपवाटीका प्रदर्शनात माझी कृषि मंत्री मा. बाळासाहेब थोरात याचे हस्ते त्यांचा सत्कार करण्यात आलेला आहे. २०२२ मध्ये त्यांना वसंतराव नाईक शेतनिष्ठ पुरस्कार मिळाला. कृषि विभागाच्या शेतकरी सहल, शिवार फेरी, शेतकरी चर्चासत्र, शेतकरी प्रशिक्षण, शेतकरी अभ्यास दौरे तसेच शासनातर्फे राबविण्यात येणाऱ्या कृषि विभागाच्या सर्व प्रशिक्षण, शेतीशाळा, शास्त्रज्ञ भेटी इ. साठी कायम सहकार्य करीत शेतकऱ्यांना मार्गदर्शन करीत आहेत. आजही तालुक्यातील २०-२५ होतकरू शेतकऱ्यांचा गट तयार करून संरक्षीत शेती व पाण्याचा योग्य वापर, एकात्मिक किड व अन्नद्रव्य व्यवस्थापन, माती परिशिष्ट यासारखे उपक्रम राबवित आहे. सदर गटातील

डाळींब पिकांत रुट ऑक्सीजन सिस्टीमचा शोध लावून व पाणी व रोग किडीचे प्रमाणे ७० % पर्यंत कमी केले. पाणी आडवा, पाणी जिरवा या शासनाच्या योजनांचा लाभ घेवून परिसरात मोठ्या प्रमाणात योजना राबविली. कृषि विभागाच्या सामुहीक शेततळे योजनेचा लाभ घेऊन २००४ मध्ये सुमारे १.५ एकर क्षेत्रावर सामुहीक शेततळे तयार केले व त्यात मत्स्य शेती करणेस सुरुवात केली व आजही शेतीला पूरक व्यवसाय म्हणून मत्स्यशेती केली जात आहे. त्यातून त्याना आर्थिक लाभही झाला आहे.

२० शेतकऱ्यांनाही कृषि विभागाच्या सहकार्याने शेडनेट करून भाजीपाला उत्पादन सुरु आहे.

शब्दांकन : श्री. दिलीप देवरे, उपविभागीय कृषि अधिकारी, मालेगाव

शब्दकोडे क्र. १३

आडवे शब्द- १) कृषी विभागातील उत्कृष्ट कार्य करणाऱ्या अधिकारी व कर्मचारी यांना देण्यात येणारा कृषिसेवारत्न पुरस्कार पदमश्री ***** यांची नावे देण्यात येतो. ५) एक फुल ** ७) सन २०१९ मध्ये डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषिरत्न पुरस्कार प्राप्त महिला शेतकरी श्रीमती ***** ११) बिनवासाचे फुल *** १३) वसंतराव नाईक कृषिभूषण पुरस्कारासाठी विभागामधून देण्यात येणाऱ्या पुरस्कारांची संख्या ** १४) कृषि पत्रकारितेसाठी देण्यात येणारा

पुरस्कार ***** १५) महिला शेतकऱ्यांसाठी देण्यात येणारा पुरस्कार ***** १७) पिक स्पर्धमधील एक खरीप कडधान्य पीक ** १९) डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषिरत्न पुरस्कार दरवर्षी देण्यात येणारे पुरस्कारांची संख्या ** २०) फलोत्पादन क्षेत्रामध्ये उल्लेखनीय कार्य करणाऱ्या शेतकऱ्यांना देण्यात येणारा पुरस्कार ***** २१) वसंतराव नाईक शेतीमित्र पुरस्कारासाठी देण्यात येणाऱ्या पुरस्कारांची संख्या **

उभे शब्द- १) राज्यामध्ये देण्यात येणारा कृषिरत्न पुरस्कार ***** यांचे नावे देण्यात येतो. २) शेती समानार्थी शब्द *** ३) सन २०२० या वर्षापासून तरुण शेतकऱ्यांसाठी देण्यात येणारा ***** हा पुरस्कार नव्याने सुरु करण्यात आला आहे. ४) पदश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील कृषी सेवारत्न पुरस्कारासाठी आयुक्तालयस्तरावर देण्यात येणारा पुरस्कारांची संख्या *** ६) राज्यामध्ये दरवर्षी देण्यात येणारा कृषिभूषण हा पुरस्कार ***** यांचे नावे देण्यात येतो. ७) पुरस्कार प्राप्त शेतकऱ्यांच्या शेतामध्ये नवनवीन तंत्रज्ञान तसेच बन्याच अंशी ***** केल्याचे दिसून येते. ८) नोकर / चाकर समानार्थी शब्द ** ९) सन २०१८ डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषिरत्न पुरस्कार प्राप्त शेतकरी श्री संजीव माने यांनी उसपिकामध्ये घेतलेले उचांकी उत्पादन हेक्टरी २०० ** १०) पिकस्पर्धा हंगाम ** १२) जमीन / जुमला समानार्थी शब्द ** १६) शेतजमीन, क्षेत्र समानार्थी शब्द ** १८) कृषिभूषण (सेंद्रीय शेती) पुरस्कारासाठी दरवर्षी देण्यात येणाऱ्या पुरस्कारांची संख्या **

श्री. दिलीप कृष्णा भंडलकर
कृषि पर्यवेक्षक, कृषी माहिती विभाग,
कृषी आयुक्तालय, पुणे - ५

खेकडा पालन- कृषिपूरक व्यवसाय

श्री शांताराम भाऊ वारे यांचा जन्म जुन्नर तालुक्यातील ओतूर येथील मेंगाळवाडी येथे एका शेतकरी कुटुंबात झाला. आपले पदवीपर्यंतचे शिक्षण त्यांनी ओतूर येथेच पूर्ण केले शिक्षणानंतर आपले ०२ बंधूसोबत वडिलोपार्जित दीड एकर शेतीत हुंगामी पिके (सोयाबीन, कांदा) घेत शेती व्यवसाय सुरुवात केली मात्र पारंपरिक शेतीतील उत्पन्नाचे कमी अधिक प्रमाण, हवामान बदलाचा होणारा परिणाम यामुळे शेतीला जोडधंदा असावा यासंदर्भात त्यांनी विचार सुरु केला. अनेक ठिकाणी चौकशी तसेच मार्केटचा अभ्यास करून त्यांनी तुलनेने कमी गुंतवणूक, खर्च व स्पर्धा असणाऱ्या गोड्या पाण्यातील खेकडा पालन करण्याचा निर्णय घेतला.

श्री. शांताराम भाऊ वारे, रा. मेंगाळवाडी. ता. शिरुर, जि. पुणे

गोड्या पाण्यातील खेकडापालनाविषयी फार कमी माहिती उपलब्ध होती मात्र ग्रामीण जीवनातील अनुभव व कल्पकता यांच्या आधारे त्यांनी आपल्या घराजवळच कल्पकतेने 20×15 फूट लांबी-रुंदीची व चार फूट खोलीची टाकी बनवली. त्याच्या बाजूस 15×6 फूट आकाराची दुसरी छोटी टाकी बनवली. या छोट्या टाकीत पूर्ण पाणी भरून ठेवले जाते. तर मुख्य टाकीत अर्धा फूट पाणी सोडून त्यात खेकडे पालन केले जाते.

मुख्य टाकीत तळाला माती आणि वाळू थोड्या प्रमाणात टाकली. खेकड्यांना आसन्याची जागा म्हणून फुलदाणीच्या 20 ते 25 कुऱ्या तसेच पाण्यात वाढणाऱ्या गवताचे मोठे गड्येही ठेवले. खेकड्यांचे बीज व पैदास पिंपळगाव जोगा धरणातून पिंजऱ्यात खेकडे पकडणाऱ्या व्यक्तींकडून छोटे खेकडे व पिले विकत घेण्यात येतात. ती टाकीत सोडून त्यांचे संगोपन केले जाते. एक मादी सुमारे पाचशे ते एक हजार पिले देते. त्यामुळे खेकड्यांची पैदास मोठ्या प्रमाणावर होते. सर्वसाधारण वर्षभरानंतर खेकडा विक्रीयोग्य होतो. प्रति खेकड्याचे वजन 200 ग्रॅमपर्यंत असते. साधारण चार ते पाच खेकड्यांचे वजन एक किलोच्या आसपास भरते. खेकडे ठेवलेल्या टाकीतील पाणी साधारण पंधरा दिवसांतून एकदा बदलावे लागते. त्यासाठी छोट्या टाकीतून पाणी घेण्याची व्यवस्था केली आहे. खेकड्यांना अन्न म्हणून काही प्रमाणात सुकट दिली जाते. घरातील शिल्क राहिलेले अन्न वा भात यांचाही वापर होतो. खेकड्याना अन्न अत्यल्प लागते त्यामुळे त्यावरील खर्च नाममात्र होतो परिणामी नफा अधिक मिळतो. खेकडे टाकीच्या वरती येऊ नयेत म्हणून टाईल्सची व्यवस्था केली आहे.

मार्केटिंग व विक्रीद्वारे यांच्याकडे खेकड्यांची चौकशी होऊ लागली. आज तीनशे रुपये प्रति किलो दराप्रमाणे जिवंत खेकड्याची विक्री केली जात आहे. पूर्वी दिवसाला 90 किलोपर्यंत खप व्हायचा. आता हीच संख्या 30 ते 35 किलोपर्यंत पोचली आहे. बाजारात नेऊन विक्री करण्याची गरज भासत नसून ग्राहक स्वतः संपर्क करून घरूनच खेकडे विकत घेऊन जातात. खेकडा पालनासोबत आता घरगुती पद्धतीने बनविलेल्या खेकडा व रस्साभाजी यांचीही विक्री केली जात आहे. खेकडा व रस्साभाजी सोबत रानभाज्या विक्री, रानभाज्या डिश, लोणचे यांचीही विक्री चालू आहे. कृषि विभाग आयोजित रानभाजी महोत्सवात अनेक रानभाज्याची हातोहात विक्री झाली.

कृषि मित्र व पोलीस मित्र म्हणून कार्यरत असताना त्यांनी आपला जनसंपर्क वाढविला असून इतर लोकांना रोजगार दिला जात आहे. आत्मा अंतर्गत सह्याद्री अदिवासी महिला बचत गट स्थापन करून आपल्या व्यवसायात अनेक महिलांना सामावून स्थानिक रोजगार उपलब्ध करून दिला जात आहे. कृषि विभागाच्या मदतीने फळबाग क्षेत्र वाढ केली जाणार आहे. महाराष्ट्र शासन कृषि विभागाने 2019 मध्ये अदिवासी गटातून त्यांना वसंतराव नाईक शेतीनिष्ठ पुरस्कार देऊन गौरविण्यात आले आहे. भविष्यकालीन योजनेत हॉटेल व्यवसायात तसेच लोणचे व्यवसायात आपला जम बसविण्याचा मानस आहे. आपले कौशल्य, कल्पकता, अभ्यास यांच्या आधारे वारे कुटुंबीयांनी संपादन केलेले यश सर्वांना मार्गदर्शक आहे.

शब्दांकन : श्री. मनोजकुमार ढगे,
उपविभागीय कृषि अधिकारी, राजगुरुनगर, जि. पुणे

आधुनिक कृषी तंत्रज्ञानातून समृद्ध शेती विकास

श्री. रामचंद्र बाजीराव नागवडे, रा. बाभूलसर (बु.), ता. शिरूर, जि. पुणे

श्री. रामचंद्र बाजीराव नागवडे यांचा जन्म बाभूल सर बुद्रुक तालुका शिरूर जिल्हा पुणे येथे झाला त्यांचे शिक्षण नववी पर्यंत झालेले होते ते लहान असतानाच वडिलांचे छत्र हरपले कुटुंबामध्ये ते मोठे असल्याने घरची व शेतीची सर्व जबाबदारी त्यांच्यावर आली. नागवडे यांनी कमी वयातच पारंपरिक शेती करण्यास सुरुवात केली.

शिरूर तालुका हा आवर्षण प्रवण क्षेत्रात दुष्काळी होते उपलब्ध पाण्यावरच शेती करण्याशिवाय दुसरा पर्याय नाही अशा प्रतिकूल परिस्थितीत जागतिक बाजारपेठेत टिकून राहायचे असेल तर पारंपरिक पद्धतीने शेती करून चालणार नाही तर आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर शेतीमध्ये करून अमुलाग्र बदल घडवून आणावा असे मनोमन त्यांना वाटत होते. आर्थिक परिस्थिती अत्यंत हलाखीची होती शेती शिवाय दुसरे कोणतेही उत्पन्नाचे साधन नव्हते व सर्व कुटुंबाची जबाबदारी त्यांच्यावर होती. त्यांचे मनोर्धेय खचू नये म्हणून त्यावेळी आई व आजोबांनी त्यांना सांगितले की काळी आई हीच आपली जन्मभूमी व कर्मभूमी आहे. त्यामुळे जे काही करून दाखवायचे आहे ते या मातीतच कर, यश तुला कधीच हुलकावणी देणार नाही त्यांच्या या संस्काराच्या शिदोरीवर व आशीर्वादाने नागवडे यांची यशस्वी वाटचाल आजपर्यंत सुरु आहे. शेती करण्यास सुरुवात केली. त्यावेळी पारंपरिक पीक पद्धती अवलंबली जात होती. त्यामुळे त्यांना शेतीमधून अपेक्षित उत्पन्न मिळत नव्हते. शेतीमधून मिळारे उत्पन्न गरजेपुरते न राहता व्यावसायिक दृष्टिकोन ठेवून आधुनिक शेती तंत्रज्ञानाचा अवलंब करावा असे नेहमी वाटत होते. विविध ठिकाणी कृषी प्रदर्शनी महाराष्ट्र शासन कृषी विभागाने आयोजित केलेले कृषी मेळावे यांना उपस्थित राहून माहिती गोळा करण्याचे काम सुरु केले. कृषी विज्ञान केंद्र, बारामती व राहुरी कृषी विद्यापीठ येथून बरीचशी माहिती प्राप्त झाली. याच काळात माननीय आप्पासाहेब पवार यांचे व्याख्यान खूप मार्गदर्शक व प्रेरणादायी ठरले त्यामुळे जीवनास एक वेगळी दिशा मिळाली.

रमेश नाना जाधव यांच्या सहकाऱ्याने मोहोळ येथे श्री दादासाहेब बोडके यांच्या शेतावर जाऊन त्यांनी राबविलेल्या आधुनिक शेती तंत्रज्ञानाचा अभ्यास केला. यश अपयशाची तमा न बाळगता नवीन सुधारित तंत्रज्ञानाचा वापर करण्याचे ठरविले.

या सर्व गोष्टी करत असताना सन १९५८ साली त्यांच्या वडिलांना कोरडवाहू पिकामध्ये विक्रीमी उत्पन्न घेतले म्हणून दिली येथे पुरस्कार देऊन गौरविण्यात आले होते. आपणहि त्यांच्या प्रेरणेने काहीतरी करावे असे त्यांना वाटत होते. शेतीमध्ये पिकांची

फेरपालट करून उस, केळी, कलिंगड, ढोबळी मिरची, काकडी, दोडका, कारले झोंडू, खरबूज, डाळिंब, पपई, फ्लॉवर, टोमॅटो अशी नगदी पिके घेतली. या पिकांना ठिबक सिंचन स्प्रिंकलर द्वारे पाणी देऊन पाण्याची बचत केली. उसासाठी सबसरफेस पद्धती अवलंबिली. ६ फुटी ८ फुटी पट्टा पद्धतीचा अवलंब केल्यामुळे हेक्टरी उत्पन्नात वाढ होऊन आर्थिक परिस्थिती सुधारत गेली. वरील नगदी पिकांसाठी मलिंग पेपरचा वापर केला. तसेच युरोप तंत्रज्ञानावर आधारित इन्सेक्ट नेट (क्रॉप कल्ह) चा वापर केला. त्यामुळे खुरपणीच्या खर्चात बचत झाली. कीडरोग विरहित शेतीमाल नियर्तक्षम माल तयार होऊन बाजारभाव चांगल्या प्रकारे मिळत गेला. वेळोवेळी आसपासचे शेतकरी मित्र व कृषी अधिकारी के. व्ही. केचे अधिकारी यांना शेतावर बोलावून शिवार फेरी आयोजीत करून सुधारित तंत्रज्ञानाचा माहितीचा प्रचार व प्रसार केला.

शेतीमध्ये काम करताना उत्पादन खर्च कमी करण्यासाठी यांत्रिकीकरणाचा अवलंब शेतीमध्ये करण्यास सुरुवात केली. त्यामध्ये आंतरमशांगतीसाठी छोटा ट्रॅक्टर स्वयंचलित फवारणी यंत्र स्वयंचलित पेरणी यंत्र, ट्रॅक्टरवर जनरेटरचा वापर, सौर पंपाचा वापर त्यामुळे बचाच प्रमाणात मजुरांची व वेळेची बचत झाली. जैविक कीड नियंत्रण मध्ये चिकट सापले, गंध सापले यांचे सह व्ही. एस. आय. च्या विविध जैविक सवर्धकांचा वापर केला त्यामुळे अद्यावत तंत्रज्ञानाचा अवलंब करून विविध पिकासाठी उत्पादन वाढीची सूत्रे

महाराष्ट्र शासन कृषी विभाग रिसोर्स फार्मर म्हणून इतर शेतकऱ्यांना मार्गदर्शन

राबविली. त्यामुळे त्यांच्या शेतातील पिकांच्या उत्पादकतेत वाढ होऊन, पर्यायाने मूल्यवर्धन होण्याची यशस्वी संकल्पना राबविली आहे. या सर्व गोष्टीची शेतीमध्ये यशस्वीरित्या अंमलबजावणी करण्यासाठी त्यांच्या कुटुंबियांचेही मोलाचे सहकार्य लाभले.

पारंपारिक शेतीतून आधुनिक शेतीकडे वाटचालीची ठळक वैशिष्ट्ये

१. उस पाचट व्यवस्थापन
 २. उस पट्टा पद्धती - ५ व ७ फुटी पट्टा
 ३. उसामध्ये आंतररपीक (कोबी, फ्लॉवर, हरबरा, काकडी)
 ४. सूक्ष्म सिंचन (ठिबक, तुषार, सब सरफेस)
 ५. मल्त्यांग पेपर
 ६. प्रोटेक्शन नेट / इंसेक्ट नेट (खरबूज व कलिंगड पिकासाठी)
 ७. स्वयंचलित ट्रॅक्टर पेरणी व फवारणी यंत्र
 ८. गांडुळ खत निर्मिती प्रकल्प
 ९. जीवामृतचा शेतीसाठी वापर
 १०. जमिनीतील अतिरिक्त पाणी पोरस द्वारे (ड्रेनेज) ओढ्याला सोडले.
 ११. रोपवाटिका, उस, भाजीपाला व इतर पिके
 १२. दूरदर्शनच्या कृषिदर्शन कार्यक्रमाच्या सल्लागार समितीमध्ये निवड वरील सर्व आधुनिक तंत्रज्ञानाचा अवलंब केल्यामुळे कुटुंबाचा आर्थिक स्थर उंचावला व त्यामुळे पुढील पिढीचा शैक्षणिक स्तर उंचावण्याकरिता व जगाच्या बाजार पेठेत टिकण्यासाठी शिक्षणाशिवाय पर्याय नाही. त्यामुळे त्यांची सर्व मुले कृषी पदवीधर, वकील, M.B. व एक पुतण्या Msc AGRI (FOOD TECHNOLOGY) इंग्लंड येथे पूर्ण केले. नागवडे कुटुंबाला इंग्लंड येथे जाण्याचा योग आला. व कृषीविभागाचा अभ्यास दौरा म्हणून स्पेन, जर्मनी, फ्रांस, हॉलंड, दुबई येथे आधुनिक शेती पद्धतीचा अभ्यास करता आला.
- आणण समाजाचे काहीतरी देणे लागतो व सामाजिक बांधिलकी

म्हणून ते गावामध्ये सहकारी सोसायटी चेअरमन, सरपंच, व संचालक घोडगंगा सहकारी साखर कारखाना व श्री गुरु आदिनाथ वैष्णव योगपीठ सेवाभावी संस्था श्री क्षेत्र आळंदी व पंढरपूर येथे उपाध्यक्ष म्हणून कार्यरत आहेत. वरील सर्व कामाची दाखल घेऊन १. कै. अपासाहेब पवार कृषीभूषण पुरस्कार जि.प. पुणे सन २०११ २. कै. वसंतराव नाईक शेतीनिष्ठ शेकरी पुरस्कार महाराष्ट्र शासन सन २०११

३. कै वसंतराव नाईक कृषीभूषण पुरस्कार महाराष्ट्र शासन सन २०१७ व इतर पुरस्काराने त्यांना गौरविण्यात आले.

महाराष्ट्र शासन कृषी विभाग, कृषी विद्यापीठे, कृषी विज्ञान केंद्र यांच्या मार्गदर्शनाने नागवडे यांचे यशस्वी वाटचाल चालू आहे.

रामआण्णा नागवडे यांचे असे मत आहे कि, चांगले ध्येय समोर ठेवून सचोटी, प्रामाणिकपणे कार्य करीत राहिल्यास यश प्राप्ती दूर नसते. आपण शेतीचा सन्मान केल्यास शेतीसुद्धा आपल्याला सन्मानाची वागणूक देते, याची त्यांना प्रचीती आली आहे.

शब्दांकन : श्री. सिद्धेश ठवळे, तालुका कृषी अधिकारी, शिरूर, जि. पुणे

आधुनिक पृष्ठदीने बहुविध शेती

श्री. राहुल अमृता रसाळ, रा. निघोज, ता. पारनेर, जि. अहमदनगर

पारनेर तालुक्यातील निघोज येथील राहुल अमृता रसाळ यांची शेती आधुनिक तंत्रज्ञान वापराचे जिवंत उदाहरण आहे. भांडवलाच्या योग्य वापरातून उत्पादकता वाढविण्यात यश मिळवून राहुल रसाळ यांनी विषमुक्त फळ व भाजीपाला उत्पादन घेतले आहे.

राहुल रसाळ यांची निघोज येथे वडिलोपार्जित शेती आहे. बी.एस्सी. ॲग्रीच्या शिक्षणानंतर ते वडिलांसमवेत शेतीत लक्ष घालू लागले. वडील अमृता रसाळ वीस वर्षांपासून द्राक्ष व डाळिंब युरोपात निर्यात करतात. आंतरराष्ट्रीय मानांकनात एकदाही त्यांची द्राक्षे, डाळिंब नाकारली गेलेली नाहीत. या वर्षे ९० टन डाळिंब, तर ६० टन द्राक्षे निर्यात केली. डाळिंबाला व द्राक्षाला शंभर रुपये प्रतिकिलो असा भाव मिळाला. राहुल रसाळ यांनी तंत्रज्ञानाचा वापर करून शेती आधिकारिक आधुनिक केली आहे.

वारसा शेतीचा : द्राक्ष निर्यातिदार म्हणून असलेला वडिलांचा वारसा राहुल रसाळ पुढे चालवीत आहेत. हा वारसा ते अधिक समृद्ध करीत आहेत. बी.एस्सी. ॲग्री उद्यानविद्या शिक्षित राहुल रसाळ यांनी शेतीविषयक अभ्यासासाठी युरोप खंडातील आठ देशांचा दौरा केला.

आंतरपीक : ते कटरोली ह्या जंगली वेलवर्गीय भाजीपाल्याचे द्राक्षात उत्पादन घेतात. जंगलातून कंद आणून लागवड केली जाते. दहा टक्के नर व ९० टक्के मादी वेल लावून ते एकरी तीन टन उत्पादन घेतात. मुंबई-पुण्याला त्याला चांगला भाव मिळतो.

डाळिंब व्यवस्थापन : २० एकर डाळिंबाचे एकरी दहा टन उत्पादन मिळते. कालव्याचे पाणी मिळाले नाही, तर टँकरने डाळिंब बागा जगवाव्या लागतात. कमीत कमी पाणी दिल्यामुळे तेल्याचा प्रादुर्भाव होत नाही. अतिरिक्त पाण्यामुळे तेल्याचा प्रादुर्भाव वाढतो. टॉमेटोवरील कीडनियंत्रणासाठी ते रात्री ट्रॅक्टरच्या सहाय्याने फवारणी करतात. रोग व किर्डीमुळे पिकाचे पाच टक्क्यांपर्यंत नुकसान झाले, तर कीटकनाशकाची फवारणी केली जात नाही. त्यापेक्षा जास्त प्रमाण असेल तरच फवारणी केली जाते.

प्रयोगशाळा निर्मिती : आपल्या शेतात त्यांनी स्वयंचलित हवामान केंद्र उभारले असून दर तासाला हवामान, आर्द्रता कळते. पाण्यातील क्षार, माती व पाण्यातील पीएच, पाण्यातील व मातीतील ऑक्सिजन येथे मोजला जातो.

जैविक खत उत्पादन : ट्रायकोडर्मा व्हर्टिसिलियमच्या माध्यमातून ते स्वतः जैविक खते तयार करतात. त्यामुळे रासायनिक खतांवरील खर्चात ३५ टक्के बचत झाली. दर वर्षे एक हजार टन कंपोस्ट खताची निर्मिती करतात. जीवाणु खते तयार करण्यासाठी त्यांनी शेतातच प्रयोगशाळा उभारली. शेणस्लरीत विद्राव्य ऑक्सिजन विरघळण्याच्या प्रयोगशाळा उभारली. शेणस्लरीत विद्राव्य ऑक्सिजन संपत्तीने समृद्ध झाली आहे. त्या शेतातील मातीत सेंद्रिय कर्ब ०.०४ होतात तो आज १.०८ आहे.

भविष्यातील योजना : युवकांनी शेती व्यावसायिक दृष्टिकोनाने केली पाहिजे, यासाठी राहुल रसाळ प्रबोधन करीत आहेत. दोन

आधुनिक पीकपृष्ठदीनीचा अवलंब : द्राक्षामध्ये सबसरफेस दोन ओळींत मळी व बँगसचे आच्छादन केले. प्रतिएकर प्रतिदिन दीड ते दोन हजार लीटर पाण्यामध्ये द्राक्ष उत्पादन होते. "Per Drop More Crop" संकल्पनेचे प्रात्यक्षिक म्हणजे राहुल रसाळ यांची शेती. या पृष्ठदीनीमुळे एकरी पंधरा ते वीस टन, तर पाटपाण्याने पाणी दिल्याने द्राक्ष उत्पादनात तीन ते चार टनांची वाढ होते, परंतु विषाणूचा प्रादुर्भाव होऊ नये, म्हणून त्यांना सरफेस सिंचन कल्पना सुचली.

हजारापेक्षाही अधिक शेतकरी वर्षभरामध्ये त्यांच्या शेतावर भेट देतात. राहुल रसाळ यांचा सल्ला घेतात. अनेक ठिकाणी व्याख्याने, तसेच दूरदर्शन, आकाशवाणी, सोशल मिडीयावरुनही ते शेतक-यांना मार्गदर्शन करतात. द्राक्षासाठीचे सरफेस तंत्र पाहून सांगली, सांगोला, सोलापूर या भागात तीन हजार एकरवर द्राक्ष बागायतदार आज सरफेस पृष्ठदीनीची व्यवस्था उभारत आहेत. फार्मर्स क्लबद्वारे विषमुक्त शेतमाल उत्पादनाची व्यापक चळवळ करण्याची त्यांची योजना आहे.

शब्दांकन : श्री. रविंद्र माने, कृषि उपसंचालक, जिअकृअ अहमदनगर

(शेतकऱ्याच्या सन्मानार्थ)

हिरव्या समृद्धीचा अग्रदूत..

-- नंदू वानखडे

माती उपसून सोनं पिकवणाऱ्यांचा
सन्मान होतो तेव्हा
काळीज सुपाएवढं होऊन जातं..
आयुष्याच्या वाट्याला आलेले
उन्हाळे पावसाळे झेलता झेलताही
तो थकत नाही जराही..

तो थकला की, जग थांबलं.....
म्हणून तो चालत असतो
सर्वच ऋतू अंगावर झेलून..

तो राहतो नेमाने उभा, मोठे धीट मन करून
आतून जिंदगी चाळणी चाळणी झालेली
झाकत असतो नीट-नेटक्या कपड्याने
समारंभा पूर्वी शिवलेल्या..!

तो सांगत नाही त्याच्या जिंदगीच रडगाणं
लिहून देतो मोठ्या दिलानं
पीक - पाण्याची आलबेल यशोगाथा
पेपरात छापून देणारा साठी..!

हंगामाच्या बोलीवर उसने घेतलेले दामूजी
फेडता फेडता जिंदगीचाच हंगाम उरकून
जावा इतक्या बिकट स्थितीतही
सांभाळत असतो स्वतःला...

तो ओल्या दुष्काळातही आशावादी
आणि सुख्या दुष्काळातही..!

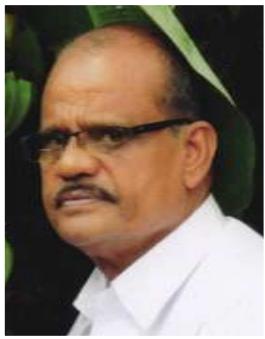
सन्मानाची फुल- पाकळी भेटल्यावर
फुगून जाते त्याची छाती
कुणीतरी पाठीवरती हात ठेवल्यागत...!
आणि
फुलून येते हिरवळ
त्याच्या मनातल्या ओल्या वांधावर...!

तो असतो पुरस्कर्ता त्याच्या
शेतात पिकवलेल्या गुणवत्तापूर्ण
ज्यादा उत्पादनाचा..

तो असतो सर्व जगासाठी
हिरव्या समृद्धीचा अग्रदूत..
तो नसतो कुणाच्या चार पैशासाठी मिंधा
कारण तो असतो
सदा सर्वकाळ उभ्या जगाचा पोशिंदा..!

-- नंदू वानखडे
(मुंगळा जि. वाशिम) ९४२३६५०४६८
(मंडळ कृषी अधिकारी, सालेकसा)

फळपिक लागवडीचा यशस्वी प्रयोग

श्री. रामचंद्र रावजी कदम, रा. सह्याद्रीनगर, ता. पोलादपूर, जि. रायगड

श्री. रामचंद्र रावजी कदम शेतीमध्ये नवनविन प्रयोग करून उत्पादन घेणाऱ्या ता. पोलादपूर, जि. रायगड या प्रगतशिल शेतकऱ्याने शेतामध्ये विविध फळपिकांची लागवड केली आहे. आर्थिक उन्नती साध्य केली आहे. पोलादपूर सारख्या ग्रामिण भागात रोजगाराची संधी नसल्याने रोजगारास श्री. कदम मुंबईला गेले. त्या ठिकाणी काही काळ कापड दुकानात काम करून उदरनिर्वाह केला. अल्पावधीत त्यांनी स्वतःचे दुकाने रवरेदी करून व्यवसायाला सुरवात केली. यातून मिळणाऱ्या पैशातून त्यांनी कोकण मुंबईला जाणाऱ्या प्रवाशांसाठी कदम टुर्स ॲण्ड ट्रॅक्षल्स सेवा सुरु केली आणि सेवा पोलादपूर तालुक्यातील प्रसिद्ध उदयोजक म्हणुन नावारूपाला आले.

व्यवसाय चांगल्या प्रकारे सुरु असुनही मूळचा शेतकरी पिंड असल्याने त्यांना गावाची ओढ लागली. पोलादपूर तालुक्यात शेतीकडे होणारे दुर्लक्ष पाहून त्यांनी स्वतः शेतीकडे वळण्याचा व नवनविन प्रयोग करण्याचा निर्णय घेतला. व्यवसायानिमीत त्यांचे महाराष्ट्रभर दौरे होत असतानाच कोकण तसेच इतर ठिकाणी होणारी शेती पाहून त्याच प्रकारे आपणही आपल्या शेतीमध्ये विविध पिकांच्या लागवडीचे प्रयोग करण्याचे ठरवले. त्यासाठी त्यांनी कृषि विभाग, विद्यापीठाची संशोधन केंद्र तसेच इतर जिल्ह्यातील अनेक प्रगतशील शेतकऱ्यांची भेट घेतली.

पेरु लागवड: महाराष्ट्र शासन कृषि विभागाच्या माध्यमातून भाऊसाहेब फुंडकर फळबाग लागवड योजनेतून सन २०१७ मध्ये ०.७५ हे. क्षेत्रावर द्वी. एन. आर. या जातीच्या पेरुची लागवड केली आहे. गत २ वर्षांपासून चांगल्या प्रकारे उत्पादन मिळण्यास सुरवात झाली असुन कोकणामध्ये या फळपिक लागवडीस चांगला वाव असल्याचे दिसून येते. पेरुमध्ये

आंतरपिक म्हणून मलिंग पेपरवर अननसाची यशस्वी लागवड केलेली आहे.

आंबा लागवड:- कोकणातील पारंपारीक फळपिक म्हणजे हापूस आंबा याची देखील सलग तसेच व अशी एकूण ५० कलमांची लागवड केलेली असुन त्यालाही फलधारणा होत आहे. व त्यापासून चांगले उत्पन्न येण्यास सुरवात झाली आहे.

नारळ : श्री रामचंद्र कदम यांनी शेताच्या बांधावर विविध नारळांच्या जातीची २०० झांडांची लागवड केलेली आहे.

अननस : अननसाच्या राणी या जातीची एकूण ०.२५ हे. क्षेत्रावर लागवड केलेली आहे. तसेच साधारणपणे २ ते २.५० किंवृ पर्यंत वजनाचे अननस मिळत आहेत. पोलादपूर सारख्या दुर्गम भागात अननस लागवडीचा यशस्वी प्रयोग करून दाखवला आहे. अननसापासून कोकणासारख्या भागात चांगले उत्पादन मिळत असल्याचे दिसून येत आहे. कृषि विभाग

स्वतःच्या शेतामध्ये भात व नाचणी या पारंपारिक पिकाची लागवड न करता फलोत्पादन आधारीत करण्याचा त्यांनी निर्णय घेतला. डॉंगर उताराच्या जमिनीत आंबा, काजू, नारळ व चिकू या फलपिकाची लागवड केली. तसेच शेतामध्ये स्ट्रॉबेरी, पपई, केळी, कांदा, लसून, वांगी, टांमेटो, मिरची झांंदू, भुईमुग, सुर्यफुल – अनेक अपारंपारिक पिकांची यशस्वी लागवड त्यामध्ये आर्थिक फायदा झालेला आहे.

तसेच श्री कदम यांच्या मार्गदर्शनाखाली पोलादपूर तालुक्यातील इतरही शेतकरी अननस लागवडीकडे वळू लागले आहेत.

गवती चहा : श्री कदम यांनी त्यांच्या शेतामध्ये एकूण ०.१० हे. क्षेत्रावर गवती चहाची देखील लागवड केलेली आहे. त्याची विक्री स्थानिक बाजारपेठेत करण्यात येत असुन गवती चहा लागवडीचा देखील यशस्वी प्रयोग शेतामध्ये राबविण्यात आलेला आहे.

झांग फुट लागवड : झांग फुटची एकूण १२०० रोपे शेतामध्ये लावण्यात आलेली असुन त्यांचीही वाढ समाधानकारक असुन त्यापासूनही चांगले उत्पादन मिळण्याची शक्यता आहे. पोलादपूर सारख्या दुर्गम भागात प्रथमच झांग फुटची यशस्वी लागवड करण्यात आलेली आहे.

थाई आले व थायी ब्रिंजल लागवड : थाई आल्याची एकूण ०.२० हे क्षेत्रावर लागवड करण्यात आलेली असून त्यास चांगला दर मिळत आहे. थाई आल्यास नेहमीच्या आल्याच्या उत्कृष्ट भाव मिळत आहे. त्याची विक्री मुंबईच्या भाजी मार्केटमध्ये करण्यात येते. इतर पिकांच्या तुलनेत कमी खर्चात चांगले उत्पादन मिळत असुन त्यावर कोणात्याही किड रोगाचा प्रादुर्भाव आढळून येत नाही. त्यामुळे थाई आल्याची लागवड देखील पोलादपूर तालुक्यात यशस्वी होत असुन इतरही शेतक्यांना लागवडीकरीता मार्गदर्शन करण्यात येत आहे. थाई ब्रिंजल देखील एकूण ०.१० हे क्षेत्रावर लागवड करण्यात आलेली असून त्यापासूनही चांगले उत्पादन या मिळत आहे. परदेशी पिकांची देखील चांगल्या प्रकारे उत्पादन या भागात मिळत असल्याचे यावरुन दिसून येत आहे.

ठिबक सिंचन : शेतामध्ये घेण्यात येणाऱ्या सर्वच फलपिकांकरीता ठिबक सिंचन करण्यात आलेले आहे. त्यामुळे पाण्याची मोठ्या प्रमाणात बचत होत आहे तसेच मोबाईलव्हारे मोटर चालू अथवा बंद करण्याच्या सुविधेचा वापर देखील शेतामध्ये करण्यात येत आहे. अशा प्रकारे आधुनिक तंत्रज्ञानादेखील वापर करण्यात येत आहे. ठिबक सिंचनाच्या माध्यमातून विविध फलपिकांना खते देखील देण्यात येतात त्यामुळे खतांचा योग्य वापर तसेच बचत मोठ्या प्रमाणावर होत आहे.

सामूहिक शेततळे महाराष्ट्र शासनाच्या कृषि विभागामार्फत ३४ मी X ३४ मी X ४.७० मी आकारमानाचे सामूहिक शेततळे खोदण्यात आलेले असुन त्यामुळे साधारणपणे ४० लाख लीटर पाणीसाठा तयार झालेला आहे. सदर पाण्याचा वापर शेतातील विविध पिकांना देण्यासाठी करण्यात येतो. त्यामुळे उन्हाळ्यात पाण्याची कमतरता भासत नाही. शेततळ्यात मोठ्या प्रमाणावर पाणी साठा असल्यामुळे विविध पिकांच्या लागवडीकरीता पाण्याची कमतरता भासत नाही. तसेच शेततळ्यामध्ये रोहू व मृगळचे मत्सबीज सोडण्यात आलेले आहेत.

यांत्रिकीकरण : आधुनिक शेतीला यांत्रिकीकरणाची जोड देण्यात आलेली असुन शेतीमध्ये मिनी ट्रॅक्टर. पावर वीडर यंत्राव्हारे फवारणी संच, ग्रास कटरचा वापर करण्यात येत आहे.

गांडूळखत उत्पादन : शेतीसाठी उपयुक्त असणारे गांडूळ खताचे उत्पादन घेण्यासाठी गांडूळ युनिटचा वापर करण्यात येत आहे. विविध फलपिकांना गांडूळ खत दिल्याने उत्तम चवीची फले तयार होत आहेत. इतरही शेतक्यांकडून शेणखत विकत घेवून त्याचाही वापर शेतामध्ये करण्यात येत आहे.

उदयानपंडीत पुरस्कार : महाराष्ट्र शासनाच्या कृषि विभागामार्फत श्री. रामचंद्र रावजी कदम यांना सन २०१९ चा उदयानपंडीत पुरस्कार देण्यात आलेला आहे. कृषि विभागामार्फत राबविण्यात येणाऱ्या विविध विस्तार कार्यक्रमांमध्ये श्री रामचंद्र कदम तालुक्यातील इतर शेतक्यांना मार्गदर्शन करीत असतात. तालुका कृषि अधिकारी श्री नागनाथ परत, कृषि पर्यवेक्षक श्री. भरत कदम व कृषि सहाय्यक डॉ. श्री मिथुन खराडे यांच्याकडून मोलाचे मार्गदर्शन व सहकार्य त्यांना मिळाले आहे.

शब्दांकन : श्री. संतोष लक्ष्मण मिसाळ, तंत्र सहाय्यक, पोलादपूर, जि. रायगड

गटशेती व बिजोत्पादनाच्या माध्यमातून साधली उन्नती

2021.06.18 13:37

श्री. प्रकाश भूता पाटील, रा. पढावद, ता. शिंदखेडा, जि. धुळे

श्री. प्रकाश भूता पाटील रा. पढावद ता. शिंदखेडा जि. धुळे यांचा जन्म सन १९५५ साली झाला. त्यांचे शिक्षण बी.ए.एल. एल.बी. झालेले आहे. वडिलोपार्जीत शेती व्यवसाय असल्याने सुरवातीपासून शेतीची आवड या कारणाने त्यांनी उच्च तंत्रज्ञान वापरून शेती करण्याचा निर्णय घेतला.

श्री प्रकाश पाटील हे स्वतः सुरवातीपासून राज्यातील कृषि विद्यापीठे, संशोधन केंद्रे, राष्ट्रीय संशोधन केंद्र, प्रगतीशिल शेतकरी यांच्या शेतावर भेटी, कृषि प्रदर्शने, अभ्यास दौरा करीता जात असतात. व यासोबतच ते इतरही शेतकऱ्यांना सोबत घेऊन नविन तंत्रज्ञानाचा फायदा इतर शेतकऱ्यांना करून देतात. वर्तमानपत्र, अँग्रोवन, अँग्रोवर्ल्ड, कृषिकिंग या पेपर व मासिकात विविध विषयांवर लेख देत राहतात. त्यामुळे त्याचा फायदा इतर शेतकऱ्यांना होत राहतो. पिक विम्याबाबत त्यांना चांगल्याप्रकारे ज्ञान असल्यामुळे शासनाने त्यांना स्वतःहून पिक विमा तालुका तक्रार निवारण समिती, पिकविमा जिल्हा तक्रार निवारण समितीत घेतलेले आहे. त्यामुळे शेतकऱ्यांच्या तक्रारी, अडचणी. सोडविल्या जातात.

गट शेती सबलीकरण योजनेत सुधा सहभाग घेऊन त्याचे काम जवळपास पूर्ण करून स्वतःसोबत इतर शेतकऱ्यांना सुधा त्याचा फायदा केला गेला. याद्वारे ठिबक स्वयंचलित यंत्रणा बसवून आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करून उत्पादनात वाढ करून इतर शेतकऱ्यांना प्रोत्साहन मिळते. गटामार्फत कृषि यांत्रीकीकरण योजना राबवून इतर शेतकऱ्यांना कमी दरात चांगली मशागत केल्यामुळे शेतकऱ्यांचा उत्पादन खर्च कमी होऊन उत्पादन वाढते. सेवा शेतकऱ्यांच्या सार्वजनिक हितासाठी सतत मा. तालुका कृषि अधिकारी, मा. जिल्हा अधिकारी, मा. जिल्हाधिकारी, मा. सर्व संचालक कृषि आयुक्तालय, मा. आयुक्त कृषि सचिव सो., कृषि, मा. कृषीमंत्री महाराष्ट्र राज्य, भारत सरकारचे मा. सहसचिव (पिक विमा) सहसचिव (बियाणे), मा. दोनही कृषि राज्यमंत्री, भारत सरकार, मा. कृषि कल्याण मंत्री भारत सरकार मा. महामहीम राज्यपाल यांना भेटून शेतकऱ्यांचे प्रश्न मांडुन त्यांची सोडवणुक करण्याचा प्रयत्न करतात. याचा फायदा शेतकऱ्यांना

होत असतो. त्यांनी स्वतः राज्यातील सर्व शासकीय कृषी पुरस्कार प्राप्त शेतकऱ्यांचा संघ तयार केलेला आहे. त्या संघाचे ते अध्यक्ष आहेत व त्या माध्यमातून ते शासनास सकारात्मक सहकार्य करून शासनाच्या विस्तार कार्यात मदत करीत आहेत. यासोबतच संघामार्फत कृषिविषयक योजना प्रभावीपणे राबविणे, त्यात सुधारणा सुचिविणे, नविन योजना सुचिविणे ही कामे सुधा ते करत असतात. याचा फायदा राज्यातील सर्व शेतकऱ्यांना होतो...

- श्री प्रकाश पाटील हे तालुका/जिल्हा/राज्य स्तरीय पिक विमा समिती वर सल्लागार आहेत. तसेच तालुकास्तरीय आत्मा समितीचे सदस्य आहेत. ते जय खानदेश कृषि उत्पादक कंपनी चे अध्यक्ष आहेत.
- श्री प्रकाश पाटील यांनी त्याच्या शेतात व परिसरात राबविलेल नाविन्य पूर्ण उपक्रम.
- 1. गटशेती सबलीकरण शेती अंतर्गत सामुहिक उपसा सिंचन योजना व ठिबक सिंचन स्वयंचलित यंत्रणेचा वापर करून पाण्याचा व विद्रोव्य खताचा सुयोग्य वापर केला जातो.
- 2. खरीप व रब्बी हंगामात प्रमाणित बियाणे तयार करून कंपनी मार्फत पैकिंग तयार करून शेतकऱ्यांना उपलब्ध करून दिले जाते.
- 3. गटाच्या शेतकऱ्यांची निर्यातक्षम केळी तयार करून निर्यात करून मुळ्यवृद्धी तयार करून देतात.
- 4. गटाच्या सदस्याची पर्पई हे फळपिक पणन विभागाच्या आंतरराज्यीय वाहतूक अनुदान योजनेचा लाभ घेऊन उत्तर भारतात विक्री केली जाते.
- 5. पाण्याचा कार्यक्षम वापर व्हावा या साठी स्वतःच्या शेतात सामुहिक शेततळे व सुक्ष्म सिंचन स्वयंचलित यंत्राचा वापर करून १४हे.

हवामानावर आधारीत फलपिक विमा योजनेत मानके ठरविण्याच्या समितीत त्यांना शासन आमंत्रीत करत असते. त्यामुळे शेतकरी हिताची मानके ठरविण्यात मदत होते. पिक विमा योजनेबाबत त्यांना शासन राष्ट्रीय आढावा बैठक, सांसदीय समितीपुढे शेतकरी प्रतिनिधी म्हणून आमंत्रित करते. त्यामुळे पिकविमा योजनेत योग्य ते बदल ते सुचवित असतात. त्यामुळे योजनेत महत्वाचे बदल केंद्र सरकार व राज्य सरकारने केलेले आहेत. यामुळे इतर शेतकऱ्यांना त्याचा फायदा मिळतो. त्यांना केंद्रीय कृषी मुल्य आयोगाच्या समितीपुढे सुध्दा शेतकरी प्रतिनिधी म्हणून बोलविले जाते. त्याचाही फायदा शासनाला इतर किमान आधारभूत किंमत ठरवितांना होतो. यासोबत शेतीविषयक माहिती ते सतत व्हाट्सअॅप, फेसबुक ट्रिटर ब्लॉगद्वारे शेतकऱ्यांना देऊन शासकिय नविन योजना, नविन तंत्रज्ञान यांची माहिती ते सतत देत असतात. शासन, कृषी विद्यापीठे, कृषी विज्ञान केंद्र यांनी आयोजित केलेल्या कृषिविषयक कार्यक्रमांना मार्गदर्शन करून इतर शेतकऱ्यांना फायदा करून देतात. दुरदर्शन इतर खाजगी वाहिण्या, आकाशवाणी यांच्यामार्फत सुध्दा कृषिविषयक मार्गशन करीत असतात. त्यांनी शेतकरी उत्पादक कंपनी व आत्मा अंतर्गत गट स्थापन करून खान्देशात मोठ्या प्रमाणावर विजेत्यादन करून इतर शेतकऱ्यांना त्यांचा आदर्श निर्माण करून दिलेला आहे. या माध्यमातून शेतकऱ्यांना नविनच संशोधित केलेले वाण लवकरच प्रमाणित वियाणे तयार करून शेतकऱ्यांची उत्पादकता वाढविण्याचे काम ते करतात.

- क्षेत्रावर सुक्षम सिंचन पद्धतीची योग्य अंमलबजावणी केली आहे.
६. शेती पूरक योजना म्हणून मत्सशेती, गांडूळ शेती, वनशेती.
 ७. कृषि विभागाच्या विकेल ते विकेल, पिक प्रात्यशिक, शेतकरी शेतीशाळा यामध्ये सक्रीय सहभाग असतो.

c. शेतकऱ्यांना बिजप्रक्रिया व साठवणूक केंद्र उपलब्ध व्हावे म्हणून त्याचा सहभाग असलेल्या खानदेश कृषिविचार मंच मढावद मार्फत वियाणे प्रक्रिया केंद्र, वियाणे साठवणूक केंद्र सन २०२२-२३ मध्ये केंद्र शासन मार्फत मिळालेल्या अर्थ सहाय्य मार्फत उभारणी करण्यात आली.

● त्यांना मिळालेले सन्मान

१. वसंतराव नाईक शेतीनिष्ठ शेतकरी पुरस्कार २००२.
 २. वसंतराव नाईक कृषि भूषण पुरस्कार २०१५
 ३. राष्ट्रीय केमिकल फर्टिलायझर प्रगतशील किसान पुरस्कार २०१७
- श्री. प्रकाश पाटील हे शेतकऱ्यांच्या कृषि विषयक समस्या सोडविण्यासाठी, नवीन कृषि विषयक तंत्रज्ञानाचा प्रसार करण्यासाठी सदैव तत्पर असतात. तसेच शेतकरी शास्त्रज्ञ मंचाद्वारे सुसंवाद वाढवणे, कृषि प्रदर्शन चर्चासिंचे यातून मार्गदर्शन करत असतात. कृषि विभागाच्या सर्व अधिकार व कर्मचारी यांच्याशी चांगला सुसंवाद ठेवून शेतकऱ्यांच्या अडचणी, अपेक्षा शासना पर्यंत पोहचवत असतात. त्यांचे कृषि क्षेत्रातील भरीव कार्य म्हणून महाराष्ट्रचे कृषि आयुक्त श्री. धीरज कुमार यांनी त्याच्या क्षेत्रात भेट देऊन शेती विषयक कार्याची स्तुती केली आहें.

शब्दांकन : श्री. नवनाथ साबळे, तालुका कृषि अधिकारी, सिंदखेडा, जि. धुळे

आधुनिक शेतीतून.... आर्थिक प्रगतीकडे

श्री. सुरेश अर्जुन गावीत, रा. करंजी बु., ता. नवापूर, जि. नंदूरबार

नवापूर तालुक्यापासून १२ कि.मी. अंतरावर करंजी बु. येथील शेतकरी श्री सुरेश अर्जुन गावीत असून त्यांचा जन्म आदिवासी कुटुंबात झाला. वडिलोपार्जित ५ एकर कोरडवाहू क्षेत्राची जमीन त्यांच्याकडे आहे. लहानपणापासून गुरे चारायला जाणे, शेतात काम करणाऱ्याला मदत करणे यांची त्यांना रवूप आवड होती. १२ वी पर्यंत शिक्षण घेतल्यानंतर त्यांनी सन १९९०-९१ ला चौदा महिन्याचा शेतकी कोर्स कोसाबाड हिल ता. डहाणू जि. ठाणे येथे केला. सन १९९२ ते २००४ या दरम्यान वर्ल्ड ट्रिजन आफ इंडिया या संस्थेमध्ये बारा वर्षे आरोग्य आणि विकासाची कामे केली. संस्थेतून स्वेच्छेने निवृत्ती घेवून त्यांनी शेती करण्याचे ठरविले. प्रगतीशील शेतकऱ्यांच्या शेतावर भेटी देणे, त्यांची शेती करण्याची पद्धत पाहून त्यांचा शेतीकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन बदलला. नवीन उमेदीने त्यांनी शेतीत पाऊल टाकले. सर्वप्रथम त्यांनी कृषि विभागातील अधिकारी व कर्मचारी यांच्या मार्फत विविध योजनांची माहिती घेवून प्रत्यक्ष योजना आपल्या शेतात कशा पद्धतीने राबवता येतील याचा विचार केला.

सन २०१२-१३ मध्ये राष्ट्रीय फलोत्पादन अभियान अंतर्गत अनुदानावर सामुहिक शेततळ्याचे खोदकाम करून घेतले परंतु त्यांच्याकडे स्वतःची विहीर किंवा बोरवेल नसल्याने शेतापासून दोन तीन किलोमीटर अंतरावरील नाल्यात पावसाच्या पाण्याने सदरील शेततळे भरून घेतले व त्या पाण्याचा अंत्यत काटेकोर वापर करून कोरडवाहू क्षेत्र कशा पद्धतीने बागायती होईल याचे नियोजन केले पारंपारिक शेती पद्धतीला फाटा देत त्यांनी शेततळ्यातील पाण्यावर टमाटे, वांगी, भेंडी ई. भाजीपाला व आंबा, पेरू, अॅपलबोर इ. फळपिकांची लागवड केली. फळपिकात आंतरर्पीक म्हणून सोयाबीन, हरभरा, तूर पिके घेवून उत्पन्न घेवूलागले त्यात त्यांना वर्षातून अनपेक्षित उत्पन्न खर्च वजा जाता निवळ नफा रुपये १,५०,००० मिळाले.

पुढच्या वर्षी पाच एकर क्षेत्रावर ठिबक सिंचनाचा वापर करून केळी १५ टन प्रती एकर मधील उत्पन्न १.३५ लाख, ऊस ७०

टन प्रती एकर मधील उत्पन्न २.७० लाख व कांदा २० टन प्रती एकर मधून १.६० लाख तसेच हळ्ड ०.२० गुंठ्यामध्ये १ क्लिं. मधून ०.७२ हजार उत्पन्न आले त्यात खर्च वजा जाता निवळ नफा ३.३५ लाख एवढ्या मोठ्या प्रमाणावर नफा मिळवता आला.

सन २०१७-१८ मध्ये क्षेत्र ०.४० हे. सुभाबुळ लागवड करण्यात आली त्याचे पहिली कापणी सन २०१९ मध्ये ४९ टन व भाव ३२०० रु. प्रती टन व एकुण रक्कम रुपये १.५६ लाख मिळाले व दुसरी कापणी २०२१ मध्ये ४२ टन व भाव ३४०० व एकुण रक्कम रुपये १.४२ लाख मिळाले. असे एकुण रक्कम रुपये २.९८ लाख रुपये मिळाले.

शेतात बदल वाटू लागला, उत्पन्न वाढायला लागले, त्यानंतर त्यांनी नवनवीन प्रयोग करणे, यशक्षी शेतकऱ्यांना भेटी देणे, कृषि मेळाव्यांना भेटी देणे, कृषि विभागाच्या सहली / खाजगी सहलीच्या माध्यमातून नवीनवीन तंत्रज्ञान आत्मसात केले. कृषि विभागाचे

कर्मचारी, अधिकारी यांनी वेळोवेळी केलेल्या मार्गदर्शनामुळे शेती करण्याची दिशा बदलली. तसेच त्यांनी सन बहुगुणीत शेतकरी गटाची स्थापना केली. गटाच्या माध्यमातून भाजीपाला लागवड करणे, बिजोत्पादन कार्यक्रम राबविणे, शेतकरी मेळावे, मार्गदर्शन शिवीर घेणे, शेतकऱ्यांना सहलीला नेणे, सहली आयोजित करणे इ. कार्यक्रम ते राबवत असतात.

सन २०१९-२० मध्ये कृषी विभाग व प्रकल्प कार्यालय नंदुरबार यांच्यामार्फत शेडनेट तयार करून घेतले त्यात ते ढोबळी मिळवली आहे. त्याचप्रमाणे इतर शेतकळे धारक शेतकऱ्यांचा आत्मा योजनेअंतर्गत जलधारा मत्स्यपालन शेतकरी गट स्थापन करून इतर शेतकऱ्यांनाही शेतीला पूरक व्यवसायाचे मार्गदर्शन करीत आहेत आणि शेतकऱ्यात मत्स्यपालन करून इतर शेतकऱ्यांनाही दुहेरी फायदा करून देत आहेत.

सन २०१५ मध्ये विभागातील १५ शेतकरी गटांना घेवून महाराष्ट्र स्पर्धक्षम कृषि विकास प्रकल्पाच्या मदतीने बहुगुणीत कृषि उत्पादक कंपनी करंजी बु. ता. नवापूर जि. नंदुरबार हि कंपनी रजिस्ट्रेशन करून राईस मिलचा प्लांट उभा केला आहे. तसेच बेटर

लाईफ फार्मिंग सेंटर ची स्थापना करून शेतकऱ्यांना खते, औषधे, इ. गावातच उपलब्ध करून दिले आहे. अशा प्रकारे कंपनीच्या माध्यमातून समाजाचे हित साधण्याचा त्यांचा प्रयत्न आहे. सध्या कंपनीचा चेअरमन म्हणून ते कार्यरत आहेत.

शासनाने नुकताच त्यांच्या कामाची दखल घेवून त्यांना सन २०२१- २२ सन्माननीय महामहीम राज्यपाल श्री. भगतसिंग कोश्यारी महाराष्ट्र राज्य यांच्या हस्ते वसंतराव नाईक शेतीनिष्ठ शेतकरी पुरस्कार देवून गौरवण्यात आले.

शब्दांकन : श्री. नितीन गांगुर्डे, मंडल, कृषि अधिकारी, चिंचपाडा, ता. नवापूर, जि. नंदुरबार

कृषी विभागाच्या विविध योजना आणि उपक्रमाबाबत माहिती मिळविण्याकरीता शेतकऱ्यांनी कृषी विभागाच्या ब्लॉग krushi-vibhag.blogspot.com ला अवश्य भेट द्या, तसेच ही माहिती आपल्या व्हाट्सअॅप नंबर वर मिळवण्यासाठी कृषी विभागाच्या व्हाट्सअॅप नंबर ८०९०५५०८७० वर HELLO किंवा नमस्कार असा मेसेज पाठवून येणाऱ्या मेसेज मधील संक्षिप्त शब्दांचा वापर करून कृषी विभागाच्या विविध योजना आणि उपक्रमांची माहिती तात्काळ आपल्या व्हाट्सअॅप वर मिळवा.

भाताचे विक्रमी उत्पादन घेणारे : श्री. कतगर

श्री. धोंडीराम खानगोंडा कतगर, रा. सुळकूड, ता. कागल, जि. कोल्हापूर

श्री. धोंडीराम खानगोंडा कतगर हे मु.पो. सुळकूड, ता. कागल, जिल्हा कोल्हापूर गावचे रहिवासी असून त्यांना २०१९चा वसंतराव नाईक शेतकरी पुरस्कार नुकताच मिळाला आहे. त्यांचा जन्म सन १९६४ साली सुळकूड या गावी शेतकरी कुटुंबात झाला. त्यांचे शिक्षण इयत्ता ६ वी पर्यंत झाले असून घरचा शेती हा प्रमुख व्यवसाय असून त्यांना लहानपणा पासूनच शेतीची आवड आहे. त्यांचे एकत्रित कुटुंब असून वडिलोपार्जित १.६० हेक्टर क्षेत्र आहे.

श्री. धोंडीराम खानगोंडा कतगर हे ऊस, भात, भाजीपाला, भुईमूग व चारा ही पिके घेतात. भाजीपाला पिकामध्ये ते प्रामुख्याने बटाटा, आले, दोडका, भेंडी, भाजीपाला, फूल पिके घेतात व व्यापाऱ्याला न देता स्वतः बाजारात किरकोळ विक्री करतात. त्यांनी बांधावरती पेरु, आंबा, सीताफळ फळबाग लागवड केलेली आहे; तसेच गांडूळ खत निर्मिती प्रकल्प उभारणी केली आहे. त्यांच्या कडे जनावरांचा गोठा असून सहा जातिवंत म्हशीचे संगोपन करत आहेत. दुग्ध व्यवसाय हा त्यांचा प्रमुख शेती पूरक व्यवसाय आहे. ते रासायनिक खताबरोबर सेंद्रिय खतावर जास्त भर देतात व जमिनीचे आरोग्य उत्तम ठेवण्याचा प्रयत्न करत असतात. त्यांनी गोबर गॅस यूनिटची उभारणी केली आहे.

ते छत्रपती शाहू सहकारी साखर कारखाना लिमिटेड, कागल या कारखान्याचे ऊस उत्पादक सभासद शेतकरी असून कारखान्यामार्फत दरवर्षी आयोजीत ऊस पीक स्पर्धेत ते सहभागी होत असतात. त्यांना पीक स्पर्धेची आवड असल्याने सन २००३-०४ ते सन २०१६-२०१७ सालच्या हंगामापर्यंत दरवर्षी ऊस पीक स्पर्धेमध्ये सहभागी होऊन विक्रमी उत्पादन घेतलेले आहे. श्री छत्रपती शाहू सहकारी कारखाना लिमिटेड कागल, मार्फत आयोजित ऊस पीक स्पर्धेमध्ये त्यांनी १२ वेळा प्रथम क्रमांकाचे बक्षीस मिळवले आहे.

महाराष्ट्र शासन कृषि विभागामार्फत आयोजित भात पीक

स्पर्धेमध्ये ही त्यांनी सहभाग घेऊन बक्षीस मिळवलेले आहेत. सन २००७-०८ मध्ये तालुकास्तरीय भात पीक स्पर्धेमध्ये प्रथम क्रमांक, सन २००८-०९ मध्ये जिल्हा स्तरीय भात पीक स्पर्धेमध्ये तिसरा क्रमांक मिळवला आहे. सन २०१०-११ व २०१४-१५ या दोन्ही वर्षी राज्यस्तरीय भात पीक स्पर्धेमध्ये सहभागी होऊन त्यांनी तिसरा व सन २०१६-१७ या वर्षी दूसरा क्रमांक मिळवला आहे. सन २०१७-१८ या वर्षी राज्यस्तरीय भात पीक स्पर्धेमध्ये त्यांनी हेक्टरी ११३.६९ हिंटल इतके उत्पादन घेऊन प्रथम क्रमांक मिळवला आहे.

जमिनीची योग्य मशागत, बियाणे निवड, बीज प्रक्रिया, जमीन तयार करणे, सेंद्रिय खत व्यवस्थापन, रासायनिक खत व्यवस्थापन, रोपांची संख्या नियंत्रित ठेवणे, पाणी व्यवस्थापन, कीडे रोग व्यवस्थापन, या सर्व गोष्टीचे उत्तम नियोजन ते करतात. साखर कारखान्याच्या मदतीने त्यांनी बेणे मळ्याची स्थापना केली असून परिसरातील शेतकर्यांना उत्तम दर्जाचे ऊस बियाणे उपलब्ध करून देतात. कृषि विभागाचे अधिकारी, कृषी विद्यापीठातील शास्त्रज्ञ यांचे वेळोवेळी मार्गदर्शन घेत असतात तसेच कृषि प्रदर्शने, मेळावे यांना भेटी देत असतात. सुळकूड गावातील शेतकर्यांनी आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करून कमीत कमी खर्चात जास्तीत जास्त उत्पादन कसे घेता येईल याकडे त्यांचे लक्ष असते. गावातील शेतकर्यांना एकत्रित करून त्यांनी बसवेश्वर कृषि विज्ञान मंडळाची स्थापना केली

राज्यस्तरावर मिळालेले विविध बक्षिसे / पुरस्कार

वर्ष	पिक	वाण	बक्षिसे / पुरस्कार	उत्पादन (किंटल/हे.)
२०१०-११	भात	अराईज-६४४४	राज्यस्तर तिसरा	१०१.२३
२०१४-१५	भात	अराईज-६४४४	राज्यस्तर तिसरा	१०५.१४
२०१६-१७	भात	अराईज-६४४४	राज्यस्तर दुसरा	१०६.३४
२०१७-१८	भात	अराईज-६४४४	राज्यस्तर प्रथम	११३.६९
२०१९	स्व.वसंतराव नाईक शेतनिष्ठ शेतकरी पुरस्कार			

आहे. त्या माध्यमातून शेतकऱ्यांना ऊस, भात, भाजीपाला पिकाचे आधुनिक लागवड तंत्रज्ञान वापण्यासाठी प्रोत्साहित करतात. त्यांनी शेतकरी सहकाऱ्यांच्या मदतीने भात लागवडीचे स्थानिक तंत्रज्ञान विकसित केले आहे जे राज्यभर सुळकुड पॅटर्न म्हणून ओळखले जाते. या तंत्रज्ञानाचा वापर करून आजपर्यंत सुळकुड गावातील शेतकऱ्यांनी राज्यस्तरावर १२ वेळा पीक स्पर्धेमध्ये विविध बक्षिसे मिळवलेली आहेत. तालुक्यातील अनेक शेतकऱ्यांनी सुळकुड पॅटर्न वापरून विक्री भात उत्पादन घेतले आहे. कृषि विभागार्फत आयोजीत शेतीशाळा, मेळावे, प्रशिक्षणे या मध्ये सहभागी होऊन तालुक्यातील व जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांना ते मार्गदर्शन करतात. त्यांची प्रेरणा घेऊन जिल्ह्यातील इतर शेतकरी भात व ऊस पीक स्पर्धेमध्ये सहभागी होऊन यश मिळवत आहेत.

श्री. कतगर यांना सन २०१७ साली कृषी क्षेत्रामध्ये उल्लेखनीय कार्य केल्याबद्दल कोल्हापूर जिल्ह्यामध्ये दिला जाणारा 'सतेज कृषिरत्न पुरस्कार' मिळाला आहे. तर सन २०१८ साली जिल्हास्तरीय 'कृषी सन्मान पुरस्कार' तत्कालीन पालकमंत्री मा. चंद्रकांत दादा पाटील, यांच्या हस्ते देऊन गौरवण्यात आले आहे. राज्याचे मा. कृषि आयुक्त धीरजकुमार साहेब, कृषि संचालक विस्तार प्रशिक्षण मा. विकास पाटील साहेब, आत्मा संचालक मा. तांभाळे साहेब, विभागीय कृषि सहसंचालक मा. बसवराज बिराजदार साहेब तसेच कृषि विभागातील विविध अधिकारी कर्मचारी, कृषि

विद्यापीठाचे शास्त्रज्ञ यांनी वेळोवेळी त्यांच्या प्रक्षेत्रास भेट मार्गदर्शन केले आहे व त्यांच्या कामाचे कौतुक केले आहे.

महाराष्ट्र शासन कृषी विभागामार्फत त्यांच्या कृषि क्षेत्रातील या उल्लेखनीय योगदानाची दाखल घेऊन व त्यांची शेतीवरील गाढ निषेचा सन्मान म्हणून सन २०१९ सालातील वसंतराव नाईक शेतीनिष्ठ शेतकरी पुरस्कार महामहिम राज्यपाल महोदय यांच्या शुभहस्ते व तत्कालीन मा. कृषिमंत्री दादाजी भुसे साहेब यांच्या उपस्थितीत नाशिक येथे नुकताच प्रदान करण्यात आला. राज्य स्तरावरील या पुरस्कारामुळे प्रोत्साहन मिळाल्याचे व राज्यभर कौतुक झाल्याचे ते आनंदाने सांगतात. आपल्या या यशामध्ये भाऊ श्री. प्रकाश कतगर, सर्व कुटुंबीय, सोबत असणारे सर्व सहकारी, छत्रपती शाहू सहकारी साखर कारखान्याचे मा. चेअरमन समरजीतसिंह घाटो, कृषी विभागाचे अधिकारी कर्मचारी, कृषि विद्यापीठातील शास्त्रज्ञ यांच्याकडून वेळोवेळी मिळालेल्या मार्गदर्शनामुळे मी हे यश मिळवू शकलो हे कृतज्ञ पूर्वक सांगतात. माझ्या प्रमाणे जिल्ह्यातील इतर शेतकऱ्यांनी आधुनिक तंत्रज्ञान वापरून व स्पर्धात्मक भावनेने उत्पादन वाढीसाठी प्रयत्नशील राहायचे आवाहन करतात.

शब्दांकन : श्री. अरुण भिंगारदेवे, तालुका कृषि अधिकारी, कागल, जि. कोल्हापूर

विदेशी भाजीपाला उत्पादनाचा म्हसवे पॅटर्न

श्री. धनंजय भीकु चव्हाण, रा. म्हसवे, ता. जि. सातारा

छत्रपतींच्या पदस्पर्शाने पावन झालेल्या ऐतिहासिक व नेहमीच देशाला दिशादर्शक असे काम करणाऱ्या सातारा जिल्ह्यातील, अजिंक्यताराच्या नजरेत सातारा शहरालगत वसलेल्या म्हसवे या गावात पदवीधर श्री. धनंजय भीकु चव्हाण यांचा विदेशी भाजीपाला लागवड व उत्पादनाचा म्हसवे पॅटर्न हा नक्कीच तरुण शेतकऱ्यांना दिशादर्शक ठरणार आहे.

शेतकरी कुटुंबात जन्मलेले धनंजय चव्हाण यांनी कृषी महाविद्यालय कोल्हापूर येथून कृषी पदवीचे शिक्षण पूर्ण केले. वडीलोपार्जित शेतीला पाण्याची सोय नसन्याने त्यांनी नोकरी न करण्याचा निर्णय घेतला व एका विदेशी भाजीपाला पिकवण्याच्या क्षेत्रात काम करणाऱ्या कापौरेट गुपच्या कंपनीमध्ये नोकरीला सुरुवात केली. सुरुवातीला लोणावळा येथे व नंतर तामिळनाडूतील उड्डी येथे काम केले. हे काम करीत असताना विदेशी भाजीपाला रोपे तयार करण्यापासून ते लागवड काढणी, प्रतवारी, पॅकिंग करून मार्केटमध्ये पाठवण्यापर्यंतचा अनुभव मिळाला. हे काम करत असताना पत्नी आशा याही सोबत होत्या.

तामिळनाडू मधून शेतकरी विदेशी भाजीपाला उत्पादन करून मुंबई मार्केटला विक्रीसाठी पाठवतात. आपण पण मुंबईच्या फार जवळ असल्याने आपणास या विदेशी भाज्यांची शेती केली तर कमी वेळेत एकदम ताजा भाजीपाला आपण तयार करू अशी कल्पना पत्नीने त्यांच्यामध्ये उतरवली.

दरम्यानच्या काळात घरच्या शेतामध्ये विहीर पाईपलाइन केली,

जमीन सपाटीकरण केले एकूण अकरा वर्षे कंपनीतील कामाचा अनुभव घेऊन घरच्या शेतीमध्ये २०११ मध्ये विदेशी भाजीपाला लागवड सुरुवात केली. सुरुवातीला दहा- दहा गुंड्यांमध्ये दोन शेडनेट हाऊस उभारले व तीस गुंड्येतील कृषी विभागाच्या मदतीने राष्ट्रीय फलोत्पादन अभियान मधून पॉलिहाऊस उभारले. या विदेशी भाजीपाला लागवडीकरिता रोपे स्वतः तयार करतात. त्या करिता दिल्ही-मुंबई या ठिकाणाहून या विदेशी भाजीपाल्याचे बियाणे मागवतात. या विदेशी भाजीपाल्यामध्ये ब्रोकोली, चायनीज कोबी, रेड कॅबेज चेरी टोमॅटो, आईसर्बर्ग, रॉकेट, गलगल लेमन ग्रास, हिरवीपिवळी झुकेनी लींक, रेड लेट्युस, थाई जिंजर चिली, सेलरी अशा भाजीपाल्यांची मार्केटच्या मागणीनुसार लागवड व उत्पादन घेत असतात. सुरुवातीला घरच्या पाच एकर शेतीमध्ये या भाजीपाल्याची लागवड सुरु करून नंतर वार्षिक भाडेतत्त्वावर जमीन घेऊन सध्या ते एकूण १० एकर क्षेत्रावर विदेशी भाजीपाल्याचे उत्पादन घेतात. ही विदेशी भाजीपाला शेती करीत असताना धनंजय यांच्या सोबतच त्यांच्या पत्नी आशा यांचाही मोठा हातभार असतो.

विदेशी भाजीपाला शेतीची वैशिष्ट्ये

- १ रंगीत ढोबळी मिरची, ब्रोकोली, चायनीज कोबि, चेरी, झुकिनी, गवती चहा, रंगीत ढोबळी मिरची, चायनीज कोबी, चेरी टोमॅटो, गवती चहा, थाई जिंजर, सेलरि अशा सुमारे १५ प्रकारचा भाजीपाला
- २ दहा ते वीस गुंथ्यात शेडनेटमध्ये रोपवाटिका व्यवस्थापन हंगाम व मागणीनुसार रोपे तयार करून लागवडीचे नियोजन
- ३ पंधरा ते वीस एकर क्षेत्रावर या भाजीपाल्याचे उत्पादन
- ४ शंभर टक्के क्षेत्रावर ठिबक सिंचन व मल्विंगचा वापर
- ५ कंपोस्ट गांडूळ खत त्यासोबतच एकात्मिक खत व कीड रोग व्यवस्थापन
- ६ शेतकरी ते थेट ग्राहक हॉटेलला मालविक्री अतिरिक्त भाजीपाला मार्केटला विक्री
- ७ प्रियंका व्हेजिटेबल ब्रॅडनेम
- ८ कृषी यांत्रिकीकरण शेडनेट पॉलिहाऊस व वापर कायमस्वरूपी काम करणारे कुशल महिला कामगारांची टीम.

शेतातील सर्व कामांचे व्यवस्थापन त्या स्वतः करतात. त्या करिता आठ ते दहा महिलांची कायमस्वरूपी टीम त्यांच्या सोबत असते. या विदेशी भाजीपाल्याची लागवड पॉलिहाऊस, शेडनेट मध्ये तसेच ओपन फिल्म मध्ये केली जाते १०० टक्के क्षेत्रावर ठिबक सिंचन व प्लॅस्टिक मल्विंगचा वापर ते करतात. या विदेशी भाजीपाला मधून वाया जाणारा पाला व इतर अवशेष मोठ्या प्रमाणावर शिल्क राहतात ते कुजवून पुन्हा कंपोस्ट खत व गांडूळ खत निर्मिती करून ते शेतामध्ये वापरतात. जीवामृत व दशर्पणी अर्काचा ही वापर ते आपल्या शेतात करतात. यांत्रिकीकरण याचा मोठ्या प्रमाणावर आपल्या शेतात ते वापर करतात. यामध्ये अत्याधुनिक फवारणी पंप आंतरमशागतीची अवजारे ट्रॅक्टर वाहतुकीसाठी पिकप यांचा वापर करतात. उत्पादित केलेला सर्व भाजीपाला काढणीनंतर प्रथम घरी आणला जातो व पॅकहाऊसमध्ये त्याची प्रतवारी, स्वच्छता करून योग्य पैकेजिंग व स्वच्छता करून मागणी प्रमाणे थेट ग्राहकापर्यंत हॉटेल मागणी प्रमाणे थेट ग्राहकापर्यंत हॉटेलला व मार्केटला पाठवला जातो.

'प्रियंका व्हेजिटेबल' या ब्रॅड नावाने सर्व भाजीपाला सातारा, महाबळेश्वर, पुणे येथे हॉटेलला थेट विक्री केला जातो व उर्वरित भाजीपाला मुंबई, सातारा, महाबळेश्वर, पुणे येथे हॉटेलला थेट विक्री केला जातो व उर्वरित भाजीपाला मुंबई पुणे अहमदाबाद सुरत, दिल्ली, बॅंगलोर, हैदराबाद येथे मार्केटमध्ये विक्रीसाठी पाठवला जातो.

विदेशी भाजीपाला उत्पादनामध्ये सन २०२० ते २०२२ या दीड ते दोन वर्षांच्या कोरोना काळात मोठा फटका बसला. पहिल्या लाटेच्या काळात २० एकर क्षेत्रावर भाजीपाला होता व उन्हाळ्याचा

मुख्य हंगाम होता. मार्केट बंद झाल्याने भाजीपाला जागच्या जागेवर सोडून घावा लागला व त्यातून लाखो रुपयांचे नुकसान चव्हाण कुटुंबीयांना झाले तरीही खचून न जाता चव्हाण दाम्पत्यांनी पुन्हा हा गाडा रुळावर आणला. आज सर्व व्यापारी स्वतः संपर्क करून या विदेशी भाजीपाल्याची मागणी करतात. सध्या धनंजय चव्हाण हे एकूण १० एकर क्षेत्रामधून वर्षभर बाजारातील मागणी नुसार विदेशी भाजीपाल्याचे उत्पादन घेत असतात. त्यामधून त्यांना वार्षिक दहा एकर क्षेत्रामधून २५ ते ३० लाख रुपयांचे उत्पादन मिळते. माणसांची बदलती जीवनशैली तसेच पंचतारांकित हॉटेलमधून या विदेशी भाजीपाल्याला मोठ्या प्रमाणात मागणी असते. त्यामुळे देशी भाजीपाला पेक्षा विदेशी भाजीपाला लागवड मधून उत्पन्न हमखास मिळत आहे. फक्त मार्केटचा अभ्यास करून हंगामानुसार योग्य वेळी त्याचे उत्पादन घेणे आवश्यक आहे.

श्री. धनंजय चव्हाण हे स्वतः कृषी पदवीधर असून त्यांनी या भाजीपाला उत्पादनाची दखल घेऊन महाराष्ट्र शासन कृपी विभागामार्फत त्यांना २०१९-२० चा वसंतराव नाईक शेतीनिष्ठ शेतकरी पुरस्कार देऊन सन्मानित करण्यात आले. याच वर्षी सातारा जिल्हा मध्यवर्ती बँकेने ही कर्मण्य उत्कृष्ट शेतकरी म्हणून पुरस्कार दिला. त्यांच्या कार्याची दखल स्थानिक वृत्तपत्रे, आकाशवाणी, अऱ्गोवनमधून घेण्यात आली व त्यांचे लेख प्रसारित करण्यात आले. त्यामुळे आज त्यांना गावातुन, तालुक्यातून जिल्ह्यातून तसेच औरंगाबाद, अहमदनगर, पुणे, बुलढाणा या भागातून शेतकरी फोन करून त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली विदेशी भाजीपाल्याची शेती करू लागले आहेत. म्हसवे या गावाची जवळपास दहा-बारा तरुणांची एक टीम धनंजय चव्हाण यांचे मार्गदर्शनाखाली विदेशी भाजीपाला लागवड मधून आपली उन्नती साधत आहेत.

शब्दांकन : श्री. हरिश्चंद्र धुमाळ,
तालुका कृषि अधिकारी, सातारा, जि. सातारा

सोयाबीन पिकात आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करून यशरवी उत्पादन

श्री. रवी अशोक पाटील, रा. अंकलखोप, ता. पलूस, जि. सांगली

अंकलखोप ता. पलूस, जि. सांगली येथील युवा शेतकरी श्री. रवी अशोक पाटील यांची सोयाबीन, ऊस आणि केळी या मुख्य पिकांची प्रयोगशील शेती आहे. आधुनिक तंत्रज्ञान, विद्यापीठ शास्त्रज्ञ यांचा सल्ला, कृषी विभागाचे सहकार्य आणि मार्केटचा अभ्यास यांची सांगड घालून तयार केलेली पीकपद्धती त्यांना फायदेशीर ठरली आहे. सांगली जिल्ह्यातील पलूस तालुका व त्यातही अंकलखोप हे गाव संपूर्ण जिल्ह्यात सोयाबीन, ऊस आणि केळी पिकाचे अधिक उत्पादन घेणारे गाव म्हणून ओळखले जाते. कृष्णामार्ईचा काठ व काळी, कसदार शेती येथे आहे. येथील अनेक शेतकरी प्रयोगशील म्हणून ओळखले जातात.

बीजप्रक्रिया : सोयाबीन अधिक उत्पादन येण्यासाठी बीजप्रक्रिया करणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे. यासाठी प्रथम रासायनिक बीजप्रक्रिया (थायरम, थायोमिथाकझाम) व नंतर जैविक बीज प्रक्रिया (रायझोबियम, पी.एस.बी. व ट्रायकोडर्मा) करणे फायदेशीर आहे. असे त्यांचे मत आहे. बीजप्रक्रियेमुळे बियापासून पसरणाऱ्या बुरशीजन्य रोग नियंत्रण होते. सोयाबीनची जोमाने वाढ होते व सुरवातीच्या काळात रोपांची मर कमी होउन हेकटरी रोपांच्या संख्येचे चांगले व्यवस्थापन होते. सोयाबीन वाढीच्या अवस्था व पीक परिस्थिती व वातावरण बदल यानुसार सोयाबीन व्यवस्थापन करणे आवश्यक आहे. सोयाबीन बेसल डोस देताना ३ पोती सिंगल सुपर फॉस्फेट, १ पोते म्युरेट ॲफ पोटेंश, १० किलो गंधक, ५ किलो मॅग्नेशियम सल्फेट, ५ किलो फेरस सल्फेट प्रति एकर दिल्यास अधिक उत्पादन येण्यास मदत होते असे ते सांगतात.

सोयाबीन पिकामध्ये विद्रोह्य खते जसे की, (१९:१९:१९, १३:४०:१३, ०:५२:३४, १३:०:४५, ०:०:५०) ही फवारणीद्वारे वापरल्यास उत्पादन वाढ होण्यास मदत होते. सोयाबीन उत्पादनात सातत्य टिकवून ठेवायचे असल्यास तांबेरा प्रतिबंधक वाण निवड करणे. बियांची उगवण क्षमता तपासणी करणे. बीजप्रक्रिया करणे, योग्य तणनाशकाचा वापर करणे, पिकाच्या वाढीनुसार अचूक विद्रोह्य खते वापरणे. शेंगा भरणीच्या वेळी अमोनियम सल्फेट ३ किलो प्रति एकर ठिबकद्वारे दिल्यास उत्पादन वाढीस मदत होते.

श्री. रवी पाटील हे नेहमी परिसरातील असंख्य शेतकरी बांधवांना शेती विषयक ज्ञानाचे मार्गदर्शन करतात. विविध शेतीशाळा, शेतकरी प्रशिक्षणे, शेतकरी मेळावे. यांच्या माध्यमातून

सोयाबीन पिकातील रोग व कीड यांचा शास्त्रशुद्ध अभ्यासासाठी कृषी विभागाच्या शेतीशाळा खूप प्रभावी ठरतात. शेतीशाळेच्या माध्यमातून पिकाची वाढ, वातावरणातील बदल, येणारे किडी व रोगांचा अभ्यास व त्यांचे व्यवस्थापन या विषयी मिळालेल्या ज्ञान सोयाबीन उत्पादन वाढ होण्यासाठी उपयुक्त ठरत आहे.

ऊस, केळी व सोयाबीन लागवड या विषयी व्याख्याने देतात. सर्वसामान्य शेतकरी बांधवाचे शेतीतील उत्पादन वाढविण्यासाठी सदैव प्रयत्नशील असतात.

सोयाबीन अधिक उत्पादनाचे तंत्र

वाण : फुले संगम (के.डी.एस. ७२६)

टोकन तारीख : १७.०६.२०२२

पूर्व मशागत : एक खोल नांगरट उन्हाळ्यात करून दोन कुळव्याच्या पाळ्या देऊन जमीन भुसभुशीत केली आहे.

सरी : ३.५ फूट

क्षेत्र : ५० गुंठे

बेसल डोस : ३ पोती सिंगल सुपर फॉस्फेट + १० किलो पोटेंश + १० किलो गंधक + ५ किलो मॅग्नेशियम सल्फेट + ५ किलो झिंक सल्फेट.

बियाणे : २० कि.ग्रॅ.

टोकन : सरीच्या दोन्ही बाजूस ९ इंच अंतरावर ४ बिया या प्रमाणे.

तणनियंत्रण : टोकन केल्यानंतर २४ तासाच्या आत ऑक्सिफलोरोफेन हे तणनाशक २५० मि.ली. + २५० ली. पाणी या प्रमाणे मातीवरील मल्वींग फिल्म न तुटा फवारणी करावी

बीजप्रक्रिया : गुळाचे द्रावण : १०० ग्रॅम गूळ ३०० मि.ली. पाणी गुळाचे द्रावण बियाण्यावर शिंपडणे बीजप्रक्रिया केली. (प्रथम रासायनिक बीजप्रक्रिया केली.) थायो मिथाकझाजाम (३० टक्के एफएस) ६ मि.ली. प्रति किलो. थायरम (३० ग्रॅम) बुरशीनाशक. (जैविक बीजप्रक्रिया), पी.एस.बी. रायझोबियम, के.एस.बी. ६ मि.ली. प्रति किलो

१. पहिली फवारणी : १० दिवसांनी

निमअर्क १०००० पीपीएम, ५ मि.ली./लीटर पाणी.

कलोरोपायरीफॉस २० टक्के १ मि.ली./लीटर पाणी, १९.१९.१९ हे विद्राव्य खत १ ग्रॅम/लीटर पाणी.

२. दुसरी फवारणी : २५ दिवसांनी

बायोव्हाटाव्हॉक्सम (सीव्हीड एक्सट्रॅक्ट/व्हीटॅमीन्स) २ मि.ली./लीटर पाणी, १३.४०.१३ हे खत ३ ग्रॅम/लीटर पाणी, मायक्रोला (सूक्ष्म मूलद्रव्य) २ मि.ली./लीटर पाणी (२०० लीटर पाणी लागते.)

३. तिसरी फवारणी : ३० दिवसांनी

कोरेंझिन ६० मि.ली. २०० लीटर पाण्यात मिसळून फवारले आहे.

४. चौथी फवारणी : ३८ दिवसांनी

टाटा बहार (ग्रोथ प्रमोटर) २ मि.ली./लीटर पाणी,

राज्य शासनाचे कृषी पुरस्कार :

१) वसंतराव नाईक शेतीनिष्ठ शेतकरी पुरस्कार (२०१२)

२) वसंतराव नाईक कृषीभूषण शेतकरी पुरस्कार

३) सोयाबीन अधिक उत्पादनाचे यशस्वी प्रयोग—
एकरी २० ते २२ किंटल

वापरलेले नावीन्यपूर्ण तंत्रज्ञान/उपाय योजना

- सोयाबीन पिकाच्या तांबेरा रोग प्रतिकारक वाणांची निवड करणे.
- बियाणे उगवण क्षमता तपासणी व बीजप्रक्रिया अत्यंत महत्वाची आहे.
- एकरी सोयाबीन रोपे संख्या नियोजन आवश्यक आहे.
- सोयाबीनच्या वाढीच्या अवस्थेनुसार अन्नद्रव्य कीड व रोग व्यवस्थापन करणे.

रोपो (बुरशीनाशक) २ ग्रॅम/लीटर पाणी (२०० लीटर पाणी फवारले आहे.)

५. पाचवी फवारणी : ५० दिवसांनी

डबल (फुलकळी वाढते) १ मि.ली./लीटर पाण्यात ०.५२.३४ हे विद्राव्य खत ४ ग्रॅम, नियट्रीमॅक्स (अमिनो ऑसिड) १ मि.ली. प्रति २५० लीटर पाणी फवारले आहे.

६. सहावी फवारणी : ७० दिवसांनी

१३.०.४५ हे खत ५ ग्रॅम/लीटर पाणी, चिलिटेड मॅग्नेशियम फेरस अर्धा ग्रॅम प्रति लीटर ऑप्लिगो (कीटकनाशक) १ मि.ली./लीटर (२५० लीटर पाणी फवारले आहे.)

७. सातवी फवारणी : ८५ दिवसांनी थायो निव्यूट्री (सल्फर) १ ग्रॅम/लीटर पाणी, हारू(टेब्युकेनोझाल + सल्फर)

बुरशीनाशक, ०.०.५० हे विद्राव्य खत ५ ग्रॅम प्रति लीटर पाण्यातून फवारणी केली. शेंगा वरील करपा १.५ मि.ली./लीटर पाणी (३०० लीटर पाण्यातून फवारले आहे.)

स्थिती : दाणे भरण्याची अवस्था व शेवटची फवारणी केली.

उत्पादन : २० किंटल

शब्दांकन : श्री. संभाजी पटकुरे,
तालुका कृषी अधिकारी, ता. पलूस, जि. सांगली

सेंद्रीय शेती क्षेत्रातील उल्लेखनीय कार्य

श्री. डुलीचंद नारायण पटले, रा. बिहरिया पो. करटी बु. ता. तिरोडा जि. गोंदिया

महाराष्ट्राच्या सीमेवर वसलेल्या गोंदिया जिल्ह्यातील तालुका तिरोडा अंतर्गत १५ कि.मी. अंतरावर वसलेले बिहिरीया हे गाव. या गावामध्ये लहानपणापासूनच शेतीची आवड असणारे शेतकरी श्री. डुलीचंद नारायण पटले. त्यांच्या कुटुंबात आठ व्यक्ती असून दोन विवाहित मुले, त्यांच्या पत्नी आणि त्यांचे दोन कन्यारत्न असा संयुक्त परिवार आहे. मातीत ज्याप्रमाणे झाडांची मूळ रुतलेली झाडाला भक्कम आधार व अस्तित्व देतात, त्याचप्रमाणे त्यांची सहचारिणी विश्वंताबाई ही त्यांच्या कुटुंबाच्या प्राणवायू आहेत. श्री. पटले यांचे कुटुंबगाव व जिल्हापातळीवर सामाजिक सेवेत कार्यरत आहेत. ते स्वतः काही वर्षांपूर्वी विविध कार्यकारी सोसायटीचे सदस्य राहिले आहे. मोठा मुलगा श्री. मदन पटले हा विद्यमान सरपंच असून त्याने बिहिरीया या गावाला राज्य पातळीपर्यंत पोहचिले आहे. तसेच लहान मुलगा डॉ. रेवाशंकर व त्याची पत्नी वैद्यकीय क्षेत्रात पदवी पदव्युत्तर शिक्षण धारण करून रुग्णांची सेवा करीत आहेत.

शेती क्षेत्रातील केलेले कार्य : प्रथमत: भाजीपाला व नंतर नगदी पीक हळद लागवड सुरु केली. साधारणत: सन २०१४-१५ वर्षां जिल्ह्यातून वायगाव येथून हळदीचे बेणे आणले व २०१५-१६ ला बिहिरीया गावात सेंद्रिय भात पिकासोबतच सेंद्रिय हळद लागवड करण्यास सुरुवात केली व सेंद्रिय खताचा वापर करून हळदीचे भरघोस उत्पादन घेतले. अगदी सुरुवातीला तंत्रज्ञानांचा व अपुच्या साधनाचा अभाव यामुळे अडचण गेली पण कालांतराने प्रगती होऊन सेंद्रिय भात व हळद, मासेमारी व शिंगाडा या पिकाचे सध्यस्थितीत सुरु आहेत.

शेतबांधावर विविध फळझाडे जसे आंबा, फणस, चिकू, पेरू, लिंबू, जांभूळ, सीताफळ तसेच वनशेती अंतर्गत निलगिरी, बांबू,

सागवानाची लागवड केली आहे तसेच परसबागेत तुळशी, भेरा, अळू, कोरफड, रोजमेरी, जगन्नाथाची झाडे, झेंडूची फुले, एकदांडी व अन्य काही औषधी वनस्पतीचा समावेश असून त्याचा उपयोग आपल्या दैनंदिन जीवनात करून त्याचे महत्त्व व फायदे इतरांना पटवून देतात.

कृषी कार्यालयातील कर्मचाऱ्याकडून नवीन गोष्टीचे प्रात्यक्षिक शिकत असताना गिरीपुष्ट, कडुनिंब, निरगुडी, गुळवेल व अन्य वनस्पतीपासून मजुराला स्वतः घेऊन जिवामृत, बिजामृत, निंबोळी अर्क तयार केले. शेतावर गांडूळखत युनिट तसेच 'नाडेप' या पद्धतीत शेणखताची निर्मिती व जेनावरांच्या गोठव्याशेजारी नालीला आऊटलेटद्वारे मलमूत्राची साठवणूक करून कमीत कमी रासायनिक खताचा वापर करून सेंद्रिय खताचा वापर जास्तीत जास्त करतात, तसेच घरामागे एक बायोगॅस युनिटची उभारणी केलेली आहे त्यामधून बायोगॅसची निर्मिती होऊन त्यातून पैशाची बचत केली व भांडवल उभारण्यास मदत झाली आहे.

आधुनिक तंत्रज्ञानाची मदत व वापर करून सन २००९-१० पासूनच भाताच्या 'हायब्रीड सह्याद्री ६४४४' या वाणाची श्री व पट्टा पद्धतीने लागवड केली व पुढे सन २०१५-१६ पासून गावात गटाने शेती करून सेंद्रिय पद्धतीच्या अधिकाधिक वापर करण्यास सुरुवात केली आहे व रब्बी हंगामात शेतात ट्रॅक्टर व लाकडी पाभारीच्या सहाय्याने गहू, हरभरा, करडई इत्यादी पिके पेरणी करीत असतात. डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषी विद्यापीठ अंतर्गत कृषी विज्ञान केंद्र, हिवरा येथील शास्त्रज्ञाना सतत शेतकऱ्यांना मार्गदर्शन करण्यासाठी पाचारण करत असतात गावातील शेतकरी बंधूना कृषी प्रदर्शनात सहभाग घ्यायला सांगून आधुनिक तंत्रज्ञानाविषयी अवगत करत असतात. त्यांच्या शेतावर येणाऱ्या प्रत्येक शेतकरी व कृषी

महाविद्यालय उत्साही व होतकरु युवकांना मार्गदर्शन करत असतात.

या सर्वाचा मेळ घालून 'लोकराज्य' व 'शेतकरी मासिक' मार्फत शासकीय योजनेची माहिती, अनुदाने व तंत्रज्ञान व तज्ज्ञांचे मार्गदर्शनाद्वारे परस बागेत मेथीभाजी, पालकभाजी, लालभाजी, वांगे, टोमटो, भेंडी, चवली, आले, लसूण, वळूची पाने लागवड गावात व परिसरात आदर्श शेती व्यवस्थापन व कृषी क्रांती घडवून आणली आहे.

कौतुकाची बाब म्हणून सन २०१८ मध्ये माननीय अतिरिक्त सचिव (भारत सरकार) सौ. अपराजिता सारंगी मँडम यांनी त्यांच्या सेंद्रिय शेतीला भेट दिली. तसेच तत्कालीन महाराष्ट्र राज्याचे मा. मुख्य सचिव (कृषी) श्री. एकनाथजी डवले साहेब यांनी सुद्धा भेटी देऊन शेतीची पाहणी केली. त्यातच सन २०१८ मध्ये जिल्हाधिकारी गोंदिया मा. श्री. अभिमन्यु काळे सर व सन २०१९ मध्ये जिल्हाधिकारी गोंदिया मा. काढंबरी बलकावडे मँडम व तसेच मा. जिल्हा अधीक्षक कृषी अधिकारी गोंदिया, उपविभागीय कृषी अधिकारी व जिल्ह्यातील सर्व तालुका कृषी अधिकारी यांनी सेंद्रिय शेती शेतबोडीतील मत्स्यपालन शिंगाडा लागवड या त्यांच्या वैयक्तिक संशोधनातून एक आगऱ्यावेगऱ्या यशस्वी प्रयोगाला म्हणजे सेंद्रिय भात पिकात मत्स्यपालन या प्रकल्पाला भेटी व पाहणी करून केलेल्या कार्याबद्दल स्तुती व बहुमोल मार्गदर्शन केले.

शेतकऱ्यांचे मनोगत

मी माझी शेती करत असताना प्रामुख्याने कृषी विभागाने मार्गदर्शन केले. आमच्या गावातील शेतकरी सतत कृषी विभागाच्या संपर्कात असतात. आम्हाला आमच्या तालुक्यातील कृषी विभागातील श्री. धनराज तुमडाम मंडळ कृषी अधिकारी, श्री. जी. के. चव्हाण साहेब व आमच्या गावचे कृषी सहाय्यक श्री. जितेंद्र बावनकुळे सर हे अधिकारी/कर्मचारी वेळोवेळी योग्य तो मार्गदर्शन करत असतात. आम्हाला आमच्या या सर्वांच्या अचूक मार्गदर्शनामुळे च हे सर्व आम्हा शेतकऱ्यांना शक्य झाले आहे. मला हे सर्व शेती कामे करताना कसलाही थकवा अथवा मानसिक शारीरिक त्रास होत नाही. उलट अतिशय आनंद व मानसिक समाधान प्राप्त होत असते. मला मिळालेल्या वसंतराव नाईक शेतीनिष्ठ शेतकरी पुरस्कार २०१९-२० मिळाला. त्यामुळे मी महाराष्ट्र शासनाच्या कृषी विभागाचे खूप खूप आभार मानतो.

मिळालेले बहुमान

- सदस्य विविध कार्यकारी सेवा सहकारी सोसायटी मर्या. बिहिरिया.
- सदस्य ग्राम तंतामुक्ती समिती.
- सदस्य ग्राम हागणदारी मुक्त समिती.
- सदस्य कृषी तारा सामूहिक शेतकरी स्वयंसहायता बचत गट.

मिळालेले पुरस्कार : शेतीनिष्ठ : वसंतराव नाईक शेतीनिष्ठ शेतकरी पुरस्कार २०१९-२०.

शब्दांकन : श्री. डुलीचंद नारायण पटले, रा. बिहिरिया पो. करटी बु. ता. तिरोडा जि. गोंदिया

प्रक्रिया उद्योगातून आर्थिक संपत्ता !

श्रीमती रंजना रामचंद्र कदम, रा. इळये, ता. देवगड, जि. सिंधुदुर्ग

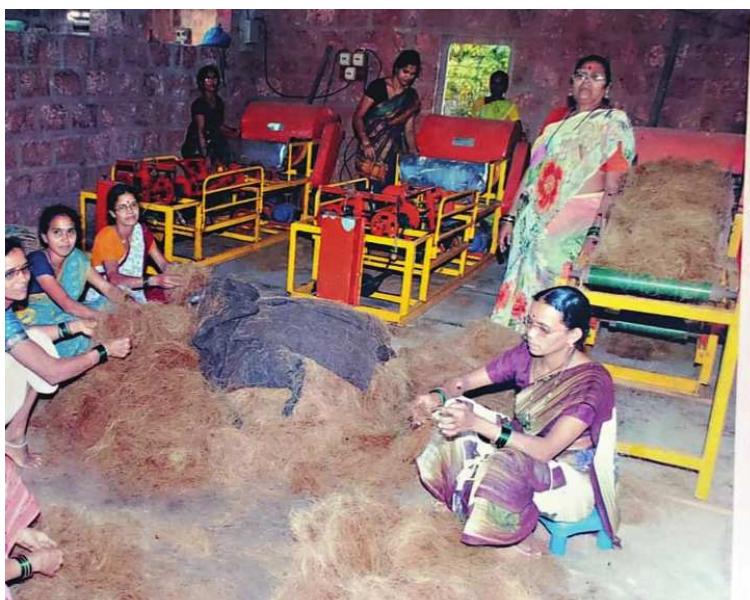

कठोर परिश्रम आणि संकटांना ताकदीने तोंड देत इळये, ता. देवगड, जि. सिंधुदुर्ग येथील रंजना रामचंद्र कदम यांनी पीठगिरणी ते काथ्या, काजू प्रक्रिया उद्योगांपर्यंत झेप घेतली आहे. प्रक्रिया उद्योगातून स्वतःचे कुटुंब सावरत रंजना कदम यांनी परिसरातील महिलांना कायमस्वरूपी रोजगार दिला आहे. देवगड-कुणकेश्वर मार्गावरील इळये हे रंजना कदम यांचे गाव. त्यांचे पती रामचंद्र हे मुंबईमध्ये भिलमध्ये नोकरीला होते. परंतु १९८१ मध्ये भिल बंद झाल्यामुळे त्यांनी गावचा रस्ता धरला. कदम दांपत्याला दोन मुलगे आणि एक मुलगी. लहान मुलांचे संगोपन आणि त्यामध्येच पतीची नोकरी सुटल्यामुळे कुटुंबाचा चरितार्थ चालवण्याचे आव्हान रंजनाताईच्या समोर होते. आर्थिक परिस्थितीदेखील नाजूकच होती. अशा स्थितीत त्यांनी संसाराची सूत्रे हाती घेतली.

रंजनाताईनी गाव परिसरातील हापूस कलमे करारावर घेण्यास सुरुवात केली. मुलांचा सांभाळ करत कराराने घेतलेल्या आंबा कलमांची देखभाल करण्याची दुहेरी जबाबदारी त्या पार पाडीत होत्या. कलमावर फवारणी करणे, खते देणे, राखण करणे, त्याचबरोबरीने कलमावरील आंबे काढण्याचे कामदेखील त्या स्वतः करीत होत्या. हापूस आंबा विक्री करून उरणाऱ्या नफ्यातून त्यांचा कुटुंबांचा गाडा चालू होता. १९८३ मध्ये रंजनाताईना आंबा व्यवसायातून १३ हजार रुपयांचा फायदा झाला. त्यातून त्यांनी स्थानिक परिसराचा विचार करून पूरक व्यवसाय सुरु करण्याचा निर्णय घेतला. इळये वरंडवाडीत पीठ आणि भाताची गिरणी नव्हती. त्यामुळे रंजनाताईनी वडिलांच्या ओळखीने पीठ गिरणी खरेदी केली. याच दरम्यान त्यांच्या पतीनेदेखील मोलमजुरीची कामे सुरु केली. पुढे दोन वर्षात आर्थिक जुळणीकडून भात गिरणीदेखील सुरु केली. आंबा विक्री आणि पीठ गिरणीमुळे रंजनाताईना आर्थिक आधार मिळाला. याच काळात वडिलोपार्जित जमिनीतील ५० कलमे

त्यांच्या वाट्याला आली. याशिवाय काही जमिनीचा ताबा देखील मिळाला या जमिनीत त्यांनी १०० हून अधिक हापूस कलमांची लागवड केली. त्याचेही आता चांगले उत्पन्न सुरु झाले आहे. थेट ग्राहकांना आंबा विक्री रंजनाताईकडे स्वतःची १२५ कलमे होती. याशिवाय परिसरातील शेतकऱ्यांच्या आंबा बागा त्या कराराने घेत होत्या. यावेळी त्यांनी थेट ग्राहकांना आंबा विक्री करण्याचा निर्णय घेतला. २००४ मध्ये रंजनाताईनी पुण्यामध्ये थेट आंबा विक्रीचा स्टॉल उभारून ग्राहकांना आंबा विक्री सुरु केली. दर्जदार देवगड हापूस आंबा असल्याने पुण्यातील ग्राहकांनी चांगला प्रतिसाद दिला. त्यामुळे रंजनाताईनी सलग सहा वर्ष पुण्यामध्ये आंब्याची थेट विक्री केली. आंब्याच्या बरोबरीने त्यांनी खास मसाल्याची विक्री सुरु केली. यातून त्यांनी आर्थिक नफा वाढविला. दरवर्षी त्या थेट ग्राहकांना ४०० पेटी हापूस आंबा विकतात.

गाव परिसरात रंजनाताईनी दारू व्यसनमुक्तीसाठी मोहीम राबविली. यासाठी महिलांना संघटित केले. व्यसनमुक्तीसाठी त्यांना

मोठा संघर्ष करावा लागला. गावातील अनेक व्यक्तींना जडलेले दारुचे व्यसन सोडविण्याचे काम त्यांनी केले आहे. रंजनाताई १९९५ ते २००० या काळात इळये गावच्या सरपंच होत्या. या काळात त्यांनी ग्रामविकासासाठी विविध योजना राबविल्या.

काथ्या उद्योगाची उभारणी

मागील पंधरा वर्षांमध्ये विविध प्रक्रिया उद्योग आणि महिला बचत गटांशी रंजनाताई जोडल्या गेल्या. यातून विविध पूरक उद्योगांची त्यांना माहिती मिळत गेली. वेंगुर्ला येथील काथ्या उद्योजक श्री. एम. के. गावडे आणि प्रज्ञाताई परब यांच्याशी त्यांची ओळख झाली. गावडे आणि परब हे वेंगुर्ला येथे महिला औद्योगिक काथ्या उद्योग चालवितात. त्यांनी रंजनाताईसमोर काथ्या उद्योगाचे लहान युनिट सुरु करण्याचा प्रस्ताव ठेवला. ही संधी लक्षात घेऊन रंजनाताईनी गावामध्ये काथ्या निर्मिती युनिट सुरु करण्याचा निर्णय घेतला. २०१४ मध्ये रंजनाताईनी पाच लाख रुपये किमतीची तीन यंत्रे खरेदी केली. प्रकल्पांकरिता लागणारी शेड देखील उभारली. याशिवाय व्यवसायासाठी लागणारे अन्य साहित्य देखील खरेदी केले. काथ्या निर्मिती उद्योगाच्या उभारणीसाठी एम. के. गावडे आणि प्रज्ञाताई परब यांनी रंजनाताईना अतिशय चांगल्या पद्धतीने सहकार्य केले.

उद्योगाला लागणारा काथ्या हा वेंगुर्ला येथील महिला काथ्या उद्योगाकडून मिळतो. या काथ्यावर प्रक्रिया करून सुंभ, उशी, पायपुसणी निर्मिती होते. यासाठी गावातील सात महिलांना रंजनाताईनी प्रशिक्षण दिले आहे. काथ्यापासून तयार केलेल्या उत्पादनांना गावपरिसरामध्येच चांगली मागणी असल्याने विक्रीसाठी फारसे प्रयत्न करावे लागत नाहीत. आंबा हंगामात सुंभाला चांगली मागणी असते. दरवर्षी काथ्या उद्योगातून दीड लाखांची उलाढाल होते.

काजू प्रक्रिया उद्योग

बाजारपेठेतील मागणी लक्षात घेत रंजनाताईनी काथ्या उद्योगांच्या बरोबरीने काजू प्रक्रिया उद्योग सुरु केला. त्याकरिता स्वतंत्र शेड उभारली. सध्या या उद्योगामध्ये पाच टन काजू बी वर प्रक्रिया होते. याचबरोबरीने परिसरातील काजू उत्पादकांना मजुरीवर काजू बी फोडून देतात. यासाठी प्रति किलो २५ रुपये दर आकारला जातो. या व्यवसायात त्यांची काही जणांनी फसवणूक केली, परंतु रंजनाताई डगमगल्या नाहीत. आर्थिक बाजू सांभाळत त्यांनी काजू प्रक्रिया उद्योग चांगल्या पद्धतीने चालविला आहे. दरवर्षी या उद्योगातून सरासरी तीन लाखांची उलाढाल होते. गणेशोत्सवासाठी काजू मोदक खास गणपती सणासाठी रंजनाताई काजू मोदक तयार करतात. गुणवत्ता आणि वैशिष्ट्यपूर्ण चव असलेल्या काजू मोदकांना देवगड परिसरात चांगली मागणी आहे. दरवर्षी गणेशोत्सवाच्या काळात सरासरी पाच हजार काजू मोदक बॉक्सची रंजनाताई विक्री करतात. दरवर्षी ग्राहकांच्याकडून काजू मोदक बॉक्सची मागणी वाढत आहे. यावर्षी त्यांनी स्थानिक बाजारपेठेच्या बरोबरीने

महिला गटांना मार्गदर्शन

रंजनाताईनी स्वतःचा आर्थिक विकास साधताना परिसरातील महिलांनादेखील पूरक उद्योगाच्या उभारणीसाठी मदत केली. रंजनाताई महिलांसाठी प्रशिक्षण कार्यक्रमांचे आयोजन करतात. शासनाच्या योजना महिलांना समजावून सांगतात. त्याचबरोबरीने उद्योग उभारणीसाठी मदत करतात. जिल्हा उद्योग केंद्राच्या माध्यमातून रंजनाताईनी आत्तापर्यंत ६९ लोकांना काजू प्रक्रिया उद्योगांचे प्रशिक्षण दिले. यामध्ये महिलांचा मोठा सहभाग आहे. महिलांनी काजू प्रक्रिया उद्योग सुरु करावा याकरिता यंत्रांच्या खरेदीसाठीदेखील त्यांनी पुढाकार घेतला. प्रत्येक युनिटमागे महिलांना अनुदान मिळवून दिले. याशिवाय गाव परिसरातील महिलांना त्यांनी नारळ झाडावर चढण्याचे प्रशिक्षण दिले आहे.

मुंबई, पुणे शहरामध्येही काजू मोदकांचे बॉक्स विक्रीसाठी पाठवले आहेत. काजू मोदक निर्मितीसाठी रंजनाताईना दोन मुले आणि सुनांची चांगली मदत होते. विविध पुरस्कारांनी सन्मान रंजनाताईनी कृषीपूरक उद्योग आणि सामाजिक क्षेत्रात केलेल्या उल्लेखनीय कामाची दखल राज्य शासन, जिल्हा परिषद, पंचायत समिती आणि जिल्हा व्यापारी महासंघाने घेतली आहे. २०१२ मध्ये त्यांना राज्य शासनातर्फे जिजामाता कृषीभूषण पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले. विविध संस्थांच्या समित्यांवर रंजनाताई पदाधिकारी आहेत.

शब्दांकन : श्री. कैलास ढेपे, तालुका कृषि अधिकारी, देवगड

शेतकरी

शेतकरी मासिकाचे वर्गीदार व्हा!

- पोस्टामार्फत मनिअॉर्डर करून शेतकरी मासिकाचे वर्गीदार होता येईल.
- ऑनलाईन पद्धतीनेही gras.mahakosh.gov.in या कार्यप्रणालीद्वारे शेतकरी मासिक वर्गीदार होऊ शकता.
- अधिक माहितीसाठी ०२०-२५५३७३३१ या क्रमांकावर संपर्क करावा.
- वार्षिक वर्गी -२५०/- रुपये व द्विवार्षिक वर्गी-५००/- रुपये

शेतमालाचे मुल्यवर्धन-पॅकींग आणि ब्रॅण्डींग - इंगोले यांचे फार्मींग मॉडेल

श्री. विनोद रा. इंगोले, रा. धाकली, ता. बार्शीटाकळी, जि. अकोला

पारंपारीक पिकांना शास्त्रोक्त पद्धतीने व्यवस्थापनाची जोड देत त्या माध्यमातून उत्पादकता आणि उत्पन्न वाढीचा उद्देश धाकली (ता. बार्शीटाकळी, जि. अकोला) येथील श्री. विनोद इंगोले यांनी साधला आहे. करार शेतीत सेंद्रिय पद्धतीने भाजीपाला उत्पादन आणि त्याचे शुद्ध अन्न नावाने ब्रॅण्डींगही ते करतात. त्यांच्या या कार्याची दखल घेत त्यांना शेतीनिष्ठ शेतकरी पुरस्कारा (२०१८) ने गौरविण्यात आले आहे.

दुर्गम धाकली गावात निर्माण केला आशावाद

अकोला या जिल्हा मुख्यालयापासून ७० किलोमीटर अंतरावरील धाकली हे जेमतेम १००० लोकवस्तीचे गाव. शेवटच्या टोकावरील गावात मुख्यत्वे सोयाबीन, कपाशी या सारख्या पारंपारीक पिकांवरच बहुतांश शेतकऱ्यांची भिस्त आहे. नजीकच्या काळात मात्र धाकली गावापासून चार किलोमीटर अंतरावर असलेल्या किनखेड (जि. वाशीम) येथील लघु सिंचन प्रकल्पातून सिंचनाची सुविधा उपलब्ध झाली आहे. त्यामुळे या भागातील शेतकऱ्यांनी हळद, भुईमूळे यासारख्या नगदी आणि व्यवसायीक पीकाच्या लागवडीवर भर दिला आहे.

इंगोले यांची शेती

श्री. विनोद इंगोले यांचे वडीलोपार्जीत ०.९८ आर इतकी जेमतेम शेतीक्षेत्र आहे. सिंचनाच्या कोणत्याच सोयीसुविधा नाहीत. या भागात पाण्याची पातळी खाली गेलेली असल्याने विहिर, बोअरवेल सारख्या स्त्रोतांनाही अपेक्षीत पाणी लागत नाही, असा बहुतांश शेतकऱ्यांचा अनुभव आहे. त्यामुळे विनोद इंगोले यांनी देखील गेल्या अनेक वर्षात पावसाच्या पाण्यावरच पिक घेण्यावर भर दिला. परिणामी कोरडवाहू शेतीतून अपेक्षीत उत्पादकता व उत्पन्न मिळत नव्हते. त्यामुळे कुटूंबाच्या गरजा भागविताना दमछाक होत होती. त्याचवेळी किनखेड लघु प्रकल्पातून शासनाने शेती

सिंचनाकरीता पाणी देण्याची घोषणा केली. अनेक शेतकऱ्यांनी सिंचन विभागाकडे पाण्यासाठी अर्ज केले. त्यामध्ये विनोद इंगोले यांचाही समावेश आहे.

सिंचनातून समृद्धीकडे

किनखेड लघु प्रकल्पासून श्री. विनोद इंगोले यांचे शेती गट क्रमांक ४/२ हे क्षेत्र चार किलोमीटरवर आहे. शेती उत्पन्नातून गाठीशी जोडलेल्या पैशाचा विनीयोग या प्रकल्पासून पाईपलाईन टाकण्याकरीता करण्याचा निर्णय त्यांनी घेतला. सर्व प्रक्रिया पूर्ण केल्यानंतर त्यांनी जेसीबीच्या मदतीने शिवारापर्यंत पाईपलाईन टाकली आहे. यावर सुमारे साडेतीन लाख रुपयांचा खर्च त्यांचा झाला. क्षेत्र कमी असतानाही त्यांनी हे धाडस केले.

बीबीएफ वर सोयाबीन लागवड

कृषी विभागाच्या मार्गदर्शनात सोयाबीन लागवडकामी बीबीएफ तंत्रज्ञानाचा अवलंब ते करु लागले. सिंचन सोयी आणि व्यवस्थापन पद्धतीत केलेल्या बदलाच्या परिणामी त्यांनी पहिल्याचवर्षी उत्पादकतेत वाढ अनुभवली. त्यानंतर त्यांनी सोयाबीनची बीबीएफ वर लागवड करण्यात सातत्य राखले आहे. १८ इंच दोन ओळीत तर ३ ते ४ इंच दोन

श्री. विनोद इंगोले यांच्या शेतातील खरिप सोयाबीन व तूर पिकाची पाहणी करताना अमरावती विभागीय कृषी सहसंचालक किसन मुळे सोबत धाकली सरपंच श्री. महेंद्र गाडवे व शेतकरी.

डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषी विद्यापीठात शेतीमधील प्रयोगशीलतेबद्दल कुलगुरु डॉ. विलास भाले यांनी श्री. विनोद इंगोले यांचा सपत्नीक सत्कार करताना.

रोपात अंतर ठेवले जाते. या माध्यमातून अंदाजे ४ लाख ४४ हजार रोप बसतात. याला सरासरी २२ किलो बियाणे लागते. पारंपारीक लागवड पद्धतीत हाच बियाणे दर ३० किलोवर जातो. ४० किलो खताएवजी ३० किलो खताची गरज यात लागते. २० ते २५ टके उत्पादनात भर पडते. पारंपारीक पद्धतीत उत्पादकता ७ ते ९ किंटल पर्यंत उत्पादकता असताना बीबीएफ मध्ये तीच उत्पादकता २ ते ३ किंटलने वाढून ९ ते ११ पर्यंत पोचते. २२०० रुपये बियाणे, १०० रुपयाचे खत, एक हजार रुपये पेरणीचा, ५०० रुपये एकर याप्रमाणे तणनाशक फवारणी असा बीबीएफ लागवड पद्धतीवर एकरी खर्च होतो. सद्या वातावरणातील बदलाचे शेतीक्षेत्रासमोर मोठे आव्हान आहे. त्यामुळे ढगफुटीसारखा पाऊस कोसळतो. परिणामी शिवारात पाणी साचत मुळकुज व इतर रोगांचा प्रादुर्भाव होतो. यात मात्र सरींमधून अतिरिक्त पाणी निघून जाते. कमी पाऊस झाल्यास पाणी आणि सुपीक गाळ्ही थांबतो. पाण्याचा ताण असलेल्या काळात या ओलाव्याचा पीकाळा फायदा होतो, असा अनुभव आहे. कापूस लागवडीसाठी देखील याच तंत्रज्ञानाचा अवलंब करीत त्या माध्यमातून पीकाळी उत्पादकता वाढीचा उद्घेशी त्यांनी साधला आहे. लागवडीपूर्वी बियाणे प्रक्रिया ते न चुकता करतात. बीबीएफ तंत्रज्ञानासाठी त्यांना या तंत्रज्ञानाचे प्रसारक श्री. दिलीप फुके यांचे मार्गदर्शन मिळाले आहे. बार्शटाकळीचे तत्कालीन तालुका कृषी अधिकारी श्री. दिपक तायडे व विद्यमान कृषी अधिकारी श्री. विलास वाशीमकर यांच्याकडून ते सातत्याने मार्गदर्शन घेतात. त्यांच्या प्रयोगशीलतेची दखल घेत अमरावती विभागाचे तत्कालीन कृषी सहसंचालक श्री. सुभाष नागरे, प्रभारी सहसंचालक श्री. शंकर तोटावार यांनी त्यांच्या शेतीला भेट दिली आहे.

करार शेतीत भाजीपाला उत्पादन

कुटूंबाची शेती जेमतेम असल्याने त्यातून अपेक्षीत उत्पादकता आणि

शेतमाल विक्रीसाठी 'शुद्ध अन्न' ब्रॅण्ड

नैसर्गिक शेतमालाचे उत्पादन आणि शेतमालावर प्रक्रिया करण्यासाठी पुढाकार घेणाऱ्या विनोद इंगोले यांनी उत्पादीत शेतमालाची विक्री आणि ब्रॅण्डिंगसाठीही प्रयत्न चालाविले आहेत. त्याकरीता शुद्ध अन्न हा ब्रॅण्ड त्यांनी विकसीत केला आहे. या ब्रॅण्डच्या लोगोचे अनावरण कृषी विभागाचे प्रधान सचिव मा. एकनाथ डवले यांच्या हस्ते आणि डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषी विद्यापीठाचे कुलगुरु डॉ. विलास भाले, संशोधन संचालक डॉ. विलास खर्चे, कुलसचिव डॉ. प्रमोद काळबांडे यांच्या उपस्थितीत करण्यात आले. लवकरच कृषी विद्यापीठाच्या परिसरात हे शेतमाल विक्री केंद्र सुरु करण्यात येणार आहे. या माध्यमातून स्वतःच्या शेतात उत्पादीत शेतमालासोबतच इतर शेतकऱ्यांचा प्रक्रियाजन्य तसेच नैसर्गिक पद्धतीने शेतमाल विक्रीसाठी ठेवण्याचे प्रस्तावीत आहे. त्याकरीता भाडेतत्वावर कृषी विद्यापीठाकडून त्यांना गाळाही उपलब्ध करून देण्यात आला आहे.

उत्पन्नाचा उद्देश साध्य होत नाही. त्यामुळेच त्यांनी करारावर तीन एकर शेती केली आहे. या क्षेत्रात काकडी, कारली, पालक, मेथी, चवळी अशा प्रकारच्या भाज्यांचे उत्पादन घेतले जाते. विक्रीपूर्वी त्यांची स्वच्छता करून थेट मार्केटींगवर भर देण्यात आला आहे. यातून उत्पन्नाचे मार्जीन वाढण्यास मदत झाल्याचे ते सांगतात.

उभारली शेतकरी कंपनी

शेतमालावर पहिल्या टप्प्यात प्रक्रिया झाल्यास त्या माध्यमातून

नफ्यात वाढ होते हे सोपे गणित लक्षात घेता त्यांनी समवयस्क मित्रांच्या मदतीने शेतकरी कंपनीची उभारणी केली. ११ डिसेंबर २०२० मध्ये उभारलेल्या या शेतकरी उत्पादक कंपनीचे फार्मग्रोथ सायंन्स आहे. कंपनीत पाच संचालकांसह ३४७ भागधारक आहेत. कंपनीतील ६० टक्के भागधारक हे अन्यभूधारक शेतकरी आहेत. त्यांचे आर्थिक बळकटीकरण करण्याच्या उद्देशाने कंपनीने शेतमाल काढणीनंतर पहिल्या टप्प्यात धान्याची स्वच्छता आणि प्रतवारीवर भर दिला आहे. त्याकरीता विलर्निंग, ग्रेडींग युनाईट उभारण्यात आले आहे. त्यावर सुमारे १८ लाख ६२ हजार ७७६ रुपयांचा खर्च आला. नानाजी देशमुख कृषी संजीवनी प्रकल्प (पोक्रा) मधून याला ११ लाख १७ हजार ६४६ रुपयांचे अनुदान मिळाले आहे. या प्रकल्पाची क्षमता तासाला २५ किंटल धान्याचे विलर्निंग, ग्रेडींग अशी आहे. हा प्रकल्प कंपनीचे मुख्यालय असलेल्या शिवपूर (ता. अकोट, जि. अकोला) येथे उभारण्यात आला आहे. त्याकरीता उपलब्ध जागेचा २२ वर्षाकरीता भाडेकरार करण्यात आला आहे. कंपनीच्या सभासदांसाठी ना नफा ना तोटा या तत्वावर धान्यावर प्रक्रिया करून दिली जाते. इतर शेतकऱ्यांकडून यासाठी १०० ते १२० रुपये प्रती किंटल असा दर आकारला जातो. स्मार्ट योजने अंतर्गत दालमिल, गोदाम उभारणीसाठी ३ कोटी ३२ लाख रुपयांचा प्रकल्प आराखडा तयार करण्यात आला असून मान्यतेसाठी प्रलंबीत आहे. या माध्यमातून शेतमालाचे मुल्यवर्धन आणि त्याची विक्री अशी मुल्यसाखळी विकसीत केली जाणार आहे. त्याव्दारे या भागात उत्पादीत तूर, हरभरा या सारख्या पिकावर प्रक्रिया करून शेतकऱ्यांना शेतकऱ्यांना जास्तीत जास्त नफा मिळवून देण्याचा प्रयत्न केला जाणार आहे. कंपनीचे अधिकृत भागभांडवल २५ लाख असून जमा भागभांडवल दहा लाख रुपये आहे. या भागातील शेतमालाच्या मुल्यवर्धनातून स्वतःसह शेतकऱ्यांनाही जादा नफा मिळवून देण्याचा उद्देश याव्दारे साधला जात आहे.

कृषी प्रसाराकरीता मेळावे

कृषी क्षेत्रातील तंत्रज्ञान शेतकऱ्यांपर्यंत पोहचावे व गावातील इतर शेतकऱ्यांचा हुरुप वाढावा याकरीता कृषी विभाग व कृषी विद्यापीठाच्या सहकार्यातून स्वखरचने ते शेतकरी मेळाव्याचे आयोजन करतात. धाकली गावात पारंपरीक पिकांऐवजी नगदी पिके घेणाऱ्या ११ शेतकऱ्यांचा नुकताच त्यांच्या माध्यमातून सन्मान करण्यात आला. यातील बहूतांश शेतकऱ्यांनी हळद लागवडीवर भर दिला आहे. या कार्यक्रमाला अमरावती

विभागाचे कृषी सहसंचालक श्री. किसनराव मुळे यांची उपस्थिती होती. तत्कालीन कृषी सहसंचालक श्री. सुभाष नागरे यांच्या उपस्थितीत धाकली येथे बियाणे प्रक्रिया विषयक प्रात्याक्षीकी व मार्गदर्शनाचा कार्यक्रम पार पडला. धाकली येथील शेतकऱ्यांना सुरक्षीत फवारणी विषयक माहिती मिळावी याकरीता जिल्हा अधिक्षक कृषी अधिकारी श्री. मोहन वाघ, जिल्हा परिषदेचे कृषी विकास अधिकारी डॉ. मुरली इंगळे यांच्या उपस्थितीत विशेष मेळावा घेण्यात आला. जनावरांचे आरोग्य जपले जावे याकरीता महाराष्ट्र पशु व मत्स्य विज्ञान विद्यापीठाच्या माध्यमातून आरोग्य शिबीरही त्यांनी विद्यापीठ तज्ज्ञांच्या सहकार्यातून घेतले. निंभारा (ता. बार्शीटाकळी, जि. अकोला) येथे हे शिबीर पार पडले. यात गावातील जनावरांवर औषधोपचार करण्यात आले. गरजू शालेय विद्यार्थ्यांना शालेय सत्राच्या सुरुवातीला साहित्याचे वाटप ते करतात. धाकली तसेच निंभारा या गावात हा उपक्रम राबविण्यात आला आहे.

भारतीय कृषी संशोधन संस्थेकडून सन्मान

श्री. विनोद इंगोले यांच्या शेतीक्षेत्रातील या कार्याची दखल घेत त्यांना खासगी संस्था, डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषी विद्यापीठ अकोला, जिल्हा परिषद अकोला यांच्यासह ४९ पुरस्कारांनी गौरविण्यात आले आहे. भारतीय कृषी संशोधन परिषद अंतर्गत असलेल्या दिल्लीतील भारतीय कृषी संशोधन संस्था (आयएआरआय) कडून त्यांना २०२० मध्ये नवोन्मेषी पुरस्कार प्रदान करण्यात आला. दिल्लीत पुसा परिसरात झालेल्या या सोहळ्याला केंद्रिय कृषी राज्यमंत्री मा. श्री. कैलास चौधरी, भारतीय कृषी संशोधन परिषदेचे महासंचालक डॉ. त्रिलोचन मोहपात्र यांची उपस्थिती होती.

मुलांना दर्जेदार शिक्षण

वडील झानदेवराव इंगोले, पत्नी चैताली व मुले प्रज्वल तसेच तनम्य यांच्या त्यांच्या कुटूंबात समावेश आहे. शेती उत्पन्नातून मिळणाऱ्या पैशाच्या बळावर आर्थिक समृद्धी नांदत असल्याने त्यांना मुलांना दर्जेदार शिक्षण देणेही शक्य झाले आहे. या सान्या प्रगतीच्या आलेखात कृषी विभागाचा मोठा वाटा असल्याची प्रामाणिक कबुली ते देतात !

शब्दांकन : श्रीमती संध्या करवा, प्रभारी कृषी उपसंचालक, जिल्हा अधिक्षक कृषी अधिकारी, अकोला

सेंद्रीय रवते व जैविक औषधातून साधली प्रगती

श्री. प्रभाकर विठ्ठल ठाकरे, रा. शिवणी ब्र. ता. जि. यवतमाळ

मौजे शिवणी (बु) हे गाव ता.जि. यवतमाळ पासून १६ कि.मी अंतरावर वसलेले अवद्या ७७६ इतक्या लोकसंख्येचे गाव. गावाचे एकूण क्षेत्रफळ फक्त ९९५.०० हेक्टर एवढे आणि त्यापैकी लागवडीयोग्य जमिनीचे क्षेत्रफळ जेमतेम ३११.०० हेक्टर. गावाचे शिवार चहूबाजूनी जंगलाने घेडलेले आहे. या गावाची जमीन ही मध्यम प्रकारची असून रवरीप पीक मोठ्या प्रमाणात घेतल्या जातात. सिंचन सुविधा उपलब्ध असलेल्या ठिकाणी काही प्रमाणात रब्बी पिके घेतली जातात. पारंपारिक पद्धतींची पिके घेण्याकरिता भरमसाठ प्रमाणात रासायनिक रवतांचा वापर शेतकरी बांधवाकडून केला जात आहे. मात्र गावातीलच शेतकरी श्री. प्रभाकर विठ्ठल ठाकरे यांनी रासायनिक शेतीला बगल देऊन कृषि विभागाच्या मार्गदर्शनारवाली सन २०११ पासून सेंद्रीय शेतीची वाट धरली.

कृषि विभागामार्फत वेळोवेळी आयोजित करण्यात आलेल्या सेंद्रीय खते, जैविक औषधे तयार करण्याचे कौशल्य आत्मसात करून स्वतः तयार करण्यास सुरुवात केली व इतर शेतकऱ्यांना देखील सेंद्रीय खते, जैविक औषधे तयार करण्यास मार्गदर्शन व प्रशिक्षण देऊ लागले. सुरुवातीला खडतर वाटणारा सेंद्रीय शेतीचा प्रवास आज श्री. ठाकरे यांना महाराष्ट्र शासनाच्या कृषिभूषण (सेंद्रीय शेती) पुरस्कार, २०१७ पर्यंत येऊन पोहोचला असून आजच्या घडीला शिवणी (बु) गावातीलच नव्हे तर यवतमाळ तालुक्यातील इतर गावातील देखील शेतकरी बांधवांनी सेंद्रीय शेतीची कास धरलेली आहे. त्यामुळे त्यांनी दिलेला कमी खर्चात जास्त उत्पन्न हा मूलमंत्र शेतकऱ्यांची आर्थिक परिस्थिती सुधारण्यास कामी येत आहे.

श्री. प्रभाकर विठ्ठल ठाकरे मौजे-शिवणी (बु) ता. जि. यवतमाळ येथील शेतकरी वडिलोपार्जित १.२१ हेक्टर इतकी जमीनिवर सन २०११ पर्यंत पारंपारिक पद्धतीने शेती करत होते. पारंपारिक पद्धतीने शेती करत असताना होणारा खर्चाच्या तुलनेत मिळणारे आर्थिक उत्पन्न अत्यल्प होते. परिणामी नेहमीच आर्थिक चणचण भासत होती. ही परिस्थिती सुधारण्यासाठी त्यांनी सन २००८ मध्ये कृषि विभागाच्या योजने मधून शेततळे या घटकाचा लाभ घेतला. योगायोगाने त्याच्या या शेततळ्यालाच पाणी लागले. त्यामुळे बारमाही सिंचनाची व्यवस्था झाली. त्यामुळे प्रभाकरजीनी पीक पद्धतीमध्ये बदल केला व सन २०११ पासून सतत कृषि विभागाच्या संपर्कात राहून पारंपारिक

पिकासोबत सेंद्रीय पद्धतीने भाजीपाला पीक घेण्यास सुरुवात केली. अशातच शेती व्यवसाय संगठीत करण्यासाठी त्यांनी सन २०१४ मध्ये आत्मा अंतर्गत जाणता राजा शेतकरी समिती या गटाची स्थापना केली. आत्मा अंतर्गत अनेक प्रकारची प्रशिक्षण घेतले तसेच गांडूळ खत टाके, परस बाग या सेंद्रीय शेतीस पूरक असणाऱ्या घटकाचा लाभ घेतला व रासायनिक शेतीस बगल देऊन संपूर्ण शेती सेंद्रीय पद्धतीने पिकवण्यास सुरुवात केली. प्रशिक्षण घेतल्यामुळे गांडूळ खत, दशपर्णी अर्क, जीवामृत, निंबोळी अर्क, व्हर्ही वॉश या सारखी सेंद्रीय घटक घरीच तयार करून सेंद्रीय भाजीपाला उत्पादन घेणे देखील चालू केले.

सुरुवातीला प्रभाकरजी सेंद्रीय भाजीपाला विक्री करताना थेट ग्राहकापर्यंत न जाता कृषि उत्पन्न बाजार समिती मध्येच भाजीपाला

रानभाजी महोत्सव तसेच इतर ठिकाणी लावलेल्या स्टॉल वरून विक्री करताना.

अ क्र	सेंद्रिय भाजीपल्याचे नाव	येणारा खर्च (अंदाजे) प्रती ०.२० हेक्टर	प्रतिहंगाम मिळणारे उत्पन्न (अंदाजे रु.) प्रती ०.२० हेक्टर
१	वांगे	२४००-३००० /-	१५०००-१८०००/-
२	मिर्ची (पावडर बनवून विक्री)	१२००- १५००/-	१००००-१२०००/-
३	दुधी भोपळा	८००-१०००/-	४००-६००/-
४	दोडका	१५००/-	४०००-४५००/-
५	कारले	२०००-२५००/-	१५०००-१६०००/-
६	पालेभाज्या	५०००-७५००/-	१३०००-१५०००/-

सेंद्रिय खते व जैविक औषधे यापासून मिळणारे उत्पन्न रु. अंदाजे

अ क्र	सेंद्रिय उत्पादनाचे नाव	बनविण्यासाठी येणारा खर्च रु	मिळणारे उत्पन्न रु अंदाजे
१	गांडूळ खत	४००००/-	१५००००/-
२	व्हर्मी वॉश (५० लिटर)	-	२०००/-
३	जीवामृत ५ झ्रम	१०००/-	९०००/-
४	गांडूळ कल्चर (५०कि.ग्रॅ)	-	२००००/-
५	दशपर्णी अर्क	५००/-	९०००/-
६	निंबोळी अर्क	१०००/-	३०००/-

विक्री करत होते मात्र अपेक्षित भाव मिळत नसल्याचे त्याच्या लक्षात आले. याबाबत मा. जिल्हा अधीक्षक कृषी अधिकारी यांचेसोबत चर्चा केली असता त्यांचेमार्फत जिल्हा अधीक्षक कृषी अधिकारी कार्यालयाचे परिसरात तसेच जिल्हाधिकारी कार्यालयाचे समोर थेट ग्राहकांना भाजीपाला विक्री करण्यासाठी प्रभाकरर्जीना जागा उपलब्ध करून दिली. परिणामी त्यांचा सेंद्रिय भाजीपाला थेट ग्राहकापर्यंत पोहोचू लागला तसेच अपेक्षित आर्थिक भाव मिळाल्याने दुहेरी फायदा झाला. प्रभाकरर्जीनी कृषी विभागाच्या जिल्हास्तरीय व तालुकास्तरीय रानभाजी महोत्सवमध्ये देखील उत्सुर्त सहभाग घेतला त्यामुळे त्यांना थेट ग्राहकापर्यंत पोहोचण्यास मदत झाली.

सेंद्रिय पद्धतीने शेती करत असताना केवळ स्वतः पुरतीच

सेंद्रिय खते व जैविक औषधी तयार करताना.

संपूर्ण शेती सेंद्रिय पद्धतीने पिकवत असताना सर्व निविष्ट घरच्या घरीच बनवीत असल्यामुळे आपोआपच लागणारा खर्च कमी म्हणजे अगदी नाहीच्या बरोबरीतच झाला व मिळणारा आर्थिक लाभ जास्त असल्याने वार्षिक उत्पन्नात वाढ झाली. उत्पन्नात वाढ झाल्याने सेंद्रिय खते, जैविक औषधे, जीवामृत, दशपर्णी अर्क, व्हर्मी वॉश, निंबोळीअर्क, गांडूळ खत, गांडूळ कल्चर इत्यादि सेंद्रिय उत्पादने तयार करण्याचा पूरक व्यवसाय सुरु केला व सदर उत्पादने थेट शेतातूनच तसेच स्टॉल व ग्राहकांच्या मागणीप्रमाणे विक्री करून अधिकचा आर्थिक नफा मिळण्यास मदत झाली. तसेच जमिनीची सुपीकता वाढण्यास, पोत सुधारण्यास मदत झाली.

मर्यादित न ठेवता प्रभाकरर्जीनी गावातील तसेच तालुक्यातील इतरही गावामधील तरुण होतकरू शेतकऱ्यांना सेंद्रिय शेतीचे महत्व पटवून देण्याची सामाजिक बांधिलकी समजून जाणता राजा शेतकरी समिती च्या माध्यमातून सेंद्रिय शेतीबद्दल मार्गदर्शन शिबीर आयोजित करून जास्तीत जास्त शेतक्यांना सेंद्रिय शेती करण्याकरिता प्रोत्साहित करण्याचे काम हाती घेतले आहे आणि त्यास उत्सूर्त प्रतिसादही लाभत आहे. याच सत्कार्याची दखल घेऊन कृषी विभाग, महाराष्ट्र शासन यांचेकडून त्यांना सन २०१७ साली कृषिभूषण (सेंद्रिय शेती) पुरस्कार जाहीर करून सन २०२२ मध्ये पुरस्काराने सन्मानित केले गेले. त्यांचा हा सेंद्रिय शेतीचा टप्या टप्याचा प्रवास नक्कीच सर्व शेतक्यांसाठी मार्गदर्शनाचा ठरेल.

शब्दांकन : श्री. एन. एम. कोळमकर, जिल्हा अधीक्षक, कृषी अधिकारी, यवतमाळ

मिश्र पीक शेतीतून आर्थिक सुबतता

श्री. दिनेश नामदेव शेंडे, रा. मेंढा, ता. सिंदेवाही, जि. चंद्रपूर

श्री दिनेश नामदेव शेंडे यांचा जन्म १९६०साली चंद्रपूर जिल्ह्यातील सिंदेवाही तालुक्यामधील मेंढा माल या गावी झाला. आई वडील यांचा परंपरागत व्यवसाय म्हणजे शेती. संपूर्ण कुटुंब शेतीवर अवलंबून असल्याने वडिलांना शेतीत काम केल्याशिवाय पर्याय नव्हताच. अशातच वडील नामदेव शेंडे यांना दम्याचा आजार सुरु झाला. त्यामुळे काही दिवसातच वडिलांचा मृत्यु झाला. घरात दिनेश मोठा मुलगा असल्याने कुटुंबाची संपूर्ण जबाबदारी दिनेश वर आली. शिक्षण घेण्याची मनोमन इच्छा असतानाही कुटुंबाच्या जबाबदारीने शिक्षण घेता आले नाही. आणि इयत्ता चवथी पासून शाळा बंद करावी लागली. वयाच्या ११ व्या वर्षी आईसोबत शेतावर जाणे सुरु केले.

७३ तीचा काहीच अनुभव नसल्याने आई ने सांगितलेली कामे करणे हे नित्याचेच झाले होते. पुढे जसे जसे वय वाढत गेले, तसे तसे शेतीचा अनुभव येऊ लागला. घरी वडिलोपार्जित पाच एकर शेती होती. परंतु फक्त एक एकर जमीन कसण्यायोग्य होती. बाकीची जमीन पडीत अवस्थेत होती. त्यामुळे त्यांचे संपूर्ण कुटुंब एक एकर जमिनीवर अवलंबून होते. सिंदेवाही तालुका हा मुख्यत्वे धानाचे पीक घेत असल्याने त्यांनी सुद्धा पारंपरिक पद्धतीने शेती करून एक एकर कोरडवाहू जागेमध्ये पीक घेणे सुरु केले. कुटुंबातील सर्व सदस्यांनी मेहनत करून उर्वरित पडीत असलेली जमीन लागवडीयोग्य केली. आणि त्यामध्ये सुद्धा धानाचे पीक घेणे सुरु केले. परंतु शेती कोरडवाहू असल्याने समाधानकारक धानाचे पीक येत नव्हते. म्हणून १९९० साली बँकेकडून कर्ज घेऊन शेतामध्ये विहीर तयार केली. त्यामुळे शेतीला ओलिताची सोय झाली. आणि हळू हळू शेतीचे उत्पन्न वाढू लागले. पुढे विभक्त कुटुंब झाल्याने दिनेशच्या वाट्याला केवळ तीन एकर शेत जमीन आली.

कृषी विभागाचे अधिकारी, आकाशवाणी, वृत्तपत्रे, कृषी मासिके, अंग्रेवन, याचे मार्गदर्शन, आणि वेगवेगळे तंत्रज्ञान यांचा वापर करून दिनेश शेंडे यांनी आधुनिक पद्धतीने शेती करण्यास सुरुवात केली. खरीप पिकांसोबत, उन्हाळी पिके घेऊन शेतीचे उत्पन्न वाढविण्याचा प्रयत्न केला. दिवसेंदिवस यश मिळू लागले, त्यामुळे शेती करण्याचा उत्साह वाढला, आणि अधिक जोमाने काम करण्यास मन धजावले. हळू हळू तालुक्यातील प्रगतशील शेतकऱ्यांसोबत संपर्क झाला. आणि आधुनिक पद्धतीने शेती करण्याची प्रेरणा मिळाली. १९९२-९३ मध्ये कृषी विभाग सिंदेवाही यांचे मार्गदर्शनात १ एकर जागेवर फळबाग लागवड सुरु केली. यामध्ये आंबा, सीताफळ, आवळा, पेरू, संत्रा, यासारख्या फळझाडांची लागवड केली. यामधून समाधानकारक नफा मिळाला. त्यामुळे पुढे पुन्हा १ एकर जमिनीवर फळबाग लागवड केली. आता एकूण २ एकर शेत जमिनीत फळबाग लागवड केली असून आंतरपीक म्हणून भाताची लागवड सुद्धा केल्या जाते. भातासोबत काही शेतजमिनीवर भाजीपाला लागवड सुद्धा केल्या जाते. तर कुटुंबातील सर्व सदस्य स्वतः काम करीत असून शेतीला पूरक

व्यवसाय म्हणून दुधाळ जनावरे पाळून दुग्ध व्यवसाय सुद्धा करतात. त्यामुळे आता बच्याच पैकी उत्पन्न वाढून चांगला नफा मिळत असतो. पारंपरिक धान उत्पादक शेतीसोबतच फळबाग लागवड, भाजीपाला लागवड, आणि दुग्ध व्यवसाय करीत असल्याने सिंदेवाही तालुक्यात एक आदर्श शेतकरी म्हणून दिनेश नामदेव शेंडे यांचेकडे पाहिले जाते. शेतीमध्ये एकच पिकावर अवलंबून न राहता बदलत्या तंत्रज्ञानाचा वापर करून धान पिकांसह अनेक पिकावे उत्पादन घेत असल्याने, आणि इतर शेतकऱ्यांपुढे एक आदर्श घालून दिला असल्याने सिंदेवाही तालुका कृषी अधिकारी कार्यालय यांनी दिनेश नामदेव शेंडे या अल्पभूद्धारक शेतकऱ्यांची दखल घेऊन सन २०१४ मध्ये शेतीनिष्ठ पुरस्कारासाठी नाव पाठविले. आणि यांची निवड होऊन दापोली येथे एका भव्यदिव्य कार्यक्रमात दिनेश यांना वसंतराव नाईक शेतीनिष्ठ शेतकरी पुरस्कार देऊन त्यांचा गौरव करण्यात आला. दापोली येथील पुरस्काराने दिनेश शेंडे यांचा आत्मविश्वास वाढला आणि त्यानंतर दिनेश यांनी प्रायोगिक तत्वावर शेती करण्याचा प्रयत्न केला. याकरिता तालुका कृषी अधिकारी कार्यालय सिंदेवाही यांनी वेळोवेळी प्रवृत्त केले. शेतकरी दिनेश शेंडे यांनी एक नवीन दृष्टी

ठेवून कमी खर्चात जास्तीतजास्त नफा कसा मिळविता येईल, या उद्देशाने प्रायोगिक तत्त्वावर दोन एकर शेतजमीनिवर फळबाग लागवड करून आंबा, सीताफळ, आवळा, पेरु, संत्रा, ही झाडे लावली. तर आंतरपीक म्हणून धान व तुर पिकाची लागवड करून विविध पिके घेण्याचा उपक्रम त्यांनी सुरु केला.

शेतकरी दिनेश शेंडे यांनी विज्ञान व तंत्रज्ञानाचा वापर करून नावीन्यपूर्ण उपक्रमाकडे लक्ष दिले. कृषी विभागाच्या तांत्रिक सल्फ्रयानुसार फळबाग उत्पादनासोबत आंतरपीक असलेल्या धानाला श्री पद्धत, पट्टा पद्धत, वापरून धानाचे विक्रमी उत्पादन घेणे सुरु आहे. तर उन्हाळी पीक म्हणून भुईमुगाचे प्रायोगिक तत्त्वावर उत्पादन घेतले जात आहे. पारंपरिक धान उत्पादन शेतीसह, फळबाग लागवड, भाजीपाला लागवड, दुर्घ व्यवसाय, या उपक्रमातून दिनेश नामदेव शेंडे यांनी तालुक्यातील शेतकन्यांसाठी एक आदर्श निर्माण केला. शेतकरी दिनेश शेंडे यांनी नवनवीन सुधारित तंत्रज्ञान व सेंद्रिय पद्धतीने शेती, व पूरक व्यवसाय करून यांनी उन्नती साधली आहे. उन्नत शेती, उन्नत शेतकरी हा मार्ग त्यांच्या कृतीतून समोर आला आहे. शासन स्तरावरून शेतकन्यांना शेतीविषयक माहिती कृषिविभगमर्फत देण्यात येते. या माहितीचा पुरेपूर फायदा घेऊन शेतकरी दिनेश शेंडे या शेतकन्यांनी शेतिव्यावसायातून उन्नतीचा मार्ग शोधत आत्मनिर्भरतेकडे वाटचाल सुरु आहे.

बांधावर तुरीचे झाड लावून त्यामधून सुद्धा विक्रमी उत्पादन घेत आहेत. निसर्गाचा लहरीपणा ओळखून दिनेश शेंडे यांनी मिश्र फळबाग लागवड करण्याला सुरुवात केली. यामध्ये यशस्वी होऊन चांगलाच आर्थिक फायदा मिळणे सुरु आहे. दिनेश शेंडे यांनी आतापर्यंत पारंपरिक धान लागवड सह जमिनीचा विकास करून फळबाग लागवड केली. विहीर, नाला अडवून शेतीसाठी पाण्याचा उपयोग केला. तसेच तुषार सिंचन पद्धतीचा अवलंब केला. हलक्या प्रकारच्या जमिनीत निलगिरी, सुबाभूल, स्टायलो गवत, लागवड करून, दुर्घ व्यवसाय, कुकुटपालन, असे शेती पुरक व्यवसाय करून आपल्या एकूण उत्पन्नात वाढ करून तालुक्यातील शेतकन्यांसमोर एक आदर्श निर्माण केला.

बदल हा निसर्गाचा नियम आहे. या उक्तीप्रमाणे शेतीमध्ये देखील शेतकन्याने बदल केला पाहिजे, म्हणजे कोणता बदल केला पाहिजे, या बाबींचा विचार करून शेतकरी दिनेश शेंडे धानाचे एकच पीक वारंवार न घेता गहू, मोहरी, पत्ता कोबी, यासह जनावरांकरिता मालदांडी, बरसिम, लसून, जयवंत, अशा ज्वारीचे गवत लागवड करून जनावरांचे दूध उत्पादन वाढविण्यावर भर दिला. श्री. दिनेश शेंडे यांना सन २०१८ मध्ये शासनाच्या वसंतराव नाईक कृषिभूषण या पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले.

या पुरस्कारामुळे शेतकरी दिनेश शेंडे यांच्या कार्याची ओळख, व त्यांच्या कार्यापासून शेतकरी प्रेरित व कृतिशील होऊन सर्व शेती समुदायात एक आगळे वेगळे स्थान निर्माण झालेले आहे. शेतकन्यांनी बदलत्या तंत्रज्ञानाचा वापर करून नावीन्यपूर्ण उपक्रमातून फळबाग आणि शेती पूरक व्यवसाय, या बाबींचा अवलंब करावा..!!

शब्दांकन : श्री. अनिल महाले, तालुका कृषि अधिकारी, शिंदेवाही, जि. चंद्रपूर

शब्दकोडे क्र. १३ चे उत्तर

१३१	वि	ठु	ल	२	रा	वि	खे	पा	टी	ल		३यु	
प॑				न							४ए	वा	
५जा	ई		६ व	७ सु	न	८ दा	सा	लो	९ ट	क	१०	शे	
ब				धा		स			न		ब्बी	त	
रा			११	ग	र				१२शे			१३ए	क
१४व	सं	त	रा	व	ना	ई	क	शे	ती	मि	त्र	री	
दे				व									
श			ना		१५जि	जा	मा	ता	कृ	षि	१६	ष	ण
१७मु	ग		ई								मी		१८आ
ख		१९ए	क	२०उ	दया	न	पं	टी	त			२१आ	ठ

शेतीमध्ये आधुनिक तंत्रज्ञानाचा सुयोग्य वापर

श्री. हेमंत वसंतराव देशमुख, रा. डॉंगरकिनी, ता. मालेगाव, जि. वाशिम

हेमंत वसंतराव देशमुख हे डॉंगरकिनी तालुका मालेगाव जिल्हा वाशिम येथील रहिवाशी आहेत. संयुक्त कुटुंबात आई वडील व तिघे भाऊ. मोठा व लहान भाऊ व्यवसाय, नोकरी निमित्त बाहेरगावी असतात. गावात वास्तव्यास असल्यामुळे आपसुकच शेतीची जबाबदारी हेमंत देशमुख यांच्याकडे आली. या आधी शिक्षण सुरु असताना हवा पालट म्हणून शेतात जायचे व शेतात जे काम सुरु असतात ते बघायचे या व्यतिरिक्त शेतीचे कोणतेही ज्ञान नव्हते. वडील पारंपरिक पिके घेत असत जसे उडीद, मूग, कापूस, करडी, हरभरा, गहू. कधी दुष्काळ तर कधी अतिवृष्टी यामुळे उत्पादनही जेमतेम असायचे. शेती हा परवडणारा व्यवसाय नाही. सततची नापिकी मुळे विदर्भमध्ये शेतकरी आत्महत्याचे प्रमाण वाढत होते. शेतीमध्ये करिअर करायचे नाही असा ठामपणे निर्णय घेतला होता. परंतु गावात वास्तव्यास असल्यामुळे काही व्यक्तिगत कारणामुळे शेतीची जबाबदारी हेमंत देशमुख यांच्याकडे आली.. व शेती करण्याशिवाय पर्याय नव्हता राहिला. आधीच जिज्ञासू वृत्ती यामुळे त्यांनी शेती विषयीची संपूर्ण माहिती घेण्यास सुरुवात केली.

पारंपारिक पिक पद्धतीमुळे उत्पादन खर्च हि निघत नसल्यामुळे १ ल्या वर्षाच म्हणजे १९९४ मध्ये पिक पद्धतीत बदल करून वडिलांच्या मार्गदर्शनाखाली व इतर शेतकऱ्यांचे अनुकरण करून संपूर्ण क्षेत्रावर हेमंत देशमुख यांनी सोयाबीन पेरले व आंतरमशागत, खते, कीटकनाशक यांचे योग्य नियोजन केले परिणामतः ३० एकरामध्ये ३३५ किंटल असे विक्रमी उत्पादन झाले. त्या नंतर हरभरा पेरला तसेच योग्य नियोजन केले. हरभर्याचे हि १२० किंटल इतके चांगले उत्पादन झाले. पहिल्याच वर्षी रुपये तीन लाखाचे उत्पादन झाले. यामुळे आत्मविश्वास वाढला. दुसरीकडे नोकरी

करण्यापेक्षा स्वतःच्याच शेती मध्ये करियर करण्याचे ठरविले व शेतीला आधुनिकतेची जोड देऊन जास्तीतजास्त उत्पादन घेण्याचे ठरविले.

श्री. हेमंत देशमुख यांना पहिल्या वर्षाचे अनुभव लक्षात घेता येणाऱ्या अडचणी, लागणारा वेळ, मजुरांची कमतरता, व अनावश्यक जास्तीचा उत्पादन खर्च यावर उपाय म्हणून त्यांनी ट्रॅक्टर घेण्याचे ठरविले. थोडीफार जवळची जमापुंजी व बँकेचे कर्ज घेऊन ट्रॅक्टर घेतले व त्याच दिवसापासून शेतीच्या आधुनिकीकरणाचा त्यांनी नारळ फोडला. ट्रॅक्टर मुळे एक शेती पूरक उद्योगाला हि सुरवात

झाली. उत्पादनात अजूनच भर पडली.

कोरडवाहू शेतीवरअवलंबून न राहता हेमंत देशमुख यांनी ओलीत करण्याचे ठरविले. या भागात पाण्याची पातळी फार खोल असल्यामुळे बोअर व विहीर घेण्याची कोणी हिम्मत करीत नव्हते. पण आत्मविश्वासाने व मोठ्या हिमतीने सर्वप्रथम २००५ मध्ये त्यांनी एक बोअरवेल घेतली आणि पाणी हि चांगले लागले. त्या वेळी त्या भागात विद्युत उपलब्ध नव्हती. विद्युत पुरवठया करिता पायपीट करून उपलब्धता केली व एक तुषारसिंचन संच घेऊन काही शेतीचे क्षेत्र ओलिताखाली आणले. श्री. हेमंत देशमुख यांना सन २००८ मध्ये सोयाबीनचे एकरी १२ क्लिंटल व पांढरा हरभरा (कॉक -२) चे पण एकरी १२ क्लिंटल एवढे विक्रीमी उत्पादन झाले. सततच्या नापिकीमुळे वैफल्यामुळे आत्महत्याग्रस्त विदर्भात हे मोठे आश्र्वय होते. याची नोंद दूरचित्रवाहीनीच्या अनेक वाहिन्यांनी घेतली व हेमंत देशमुखांची पहिली कृषी यशोगाथा प्रसिद्ध झाली. सगळ्यांची कौतुकाची थाप पडली. अजून आत्मविश्वास वाढला. करिअर करण्याकरिता शेती पण एक उत्तम पर्याय आहे व शेती जर पूर्णपणे व्यावसाईक आणि आधुनिकतेची सांगड घालून योग्य नियोजनबद्द केल्यास शेती तोट्याची नाहीच फायद्याचीच आहे हे हेमंत देशमुख यांनी जगाला दाखून दिले. या प्रकारे गावातील नव तरुणांमध्ये शेतीबद्दल जी अनास्था निर्माण झाली होती ती दूर करण्याचा प्रयत्न झाला व शेती व्यवसाय बद्दल जे गैरसमज होते ते दूर झाले.

याच बरोबर सन २००८ मध्ये कृषी सेवा केंद्र सुरु केले. त्याचा फायदा उत्पादन खर्च कमी होण्यास मदत होऊन त्याच बरोबर एक कृषी सळा केंद्रालाही सुरवात झाली. गावातील शेतकऱ्यांना ही योग्य भावात व वेळेवर खते, बियाणे व कीटकनाशक मिळू लागले, त्याचा फायदा गावाचे उत्पादन वाढण्यास मदत झाली. निसर्गाच्या लहरीपणामुळे एकाच पिक पद्धतीवर अवलंबून न राहता बहुविविध पिक पद्धती चा अवलंब करण्याचे हेमंत देशमुखांनी ठरविले. तसे नियोजन केले. जे शेतकरी अश्या प्रकारची पिक पद्धतीचा अवलंब करीत होते त्या शेतकर्याना भेटी दिल्यात, त्यांचे अनुभव आत्मसात केले मार्गदर्शन घेतले व नियोजन करून ४ एकरात ठिबकसंच बसविला. हळ्ड, अद्रक व मिरची या पिकांना सुरवात केली. २०१० – २०११ मध्ये त्यांना मिरचीचे आठ महिन्यात एकरी ४० टन एवढे भरघोस उत्पादन मिळाले. याची ही नोंद प्रसारमाध्यमांनी घेतली व यशोगाथा प्रसिद्ध केल्यात. यामुळे गावातील इतरही तरुण प्रोत्साहित होऊन त्यांनीही मिरीचीच्या लावगडीला प्रारंभ केला. २०१३–१४ मध्ये ३ एकरामध्ये सुयोग्य नियोजनबद्द पपईची लावगड केली. प्रथम प्रयत्नातच ६० क्लिंटल प्रती एकर एवढे उत्पादन झाले. याचीही यशोगाथा प्रसिद्ध झाली व संपूर्ण महाराष्ट्रामधून मार्गदर्शनाकरिता शेतकऱ्याचे फोन येऊ लागले. त्यांना योग्य मार्गदर्शन श्री. हेमंत देशमुख यांनी दिले. यापुढे ठिबक पद्धतीने ओलिताचे क्षेत्र वाढविले व त्यामध्ये कोबी, कांदा, बियाणाचा कांदा, लागवडीस सुरवात केली. कापूस व केळीचे डॉक्टर पंजाबराव देशमुख कृषी विद्यापीठ मध्ये २०१४–१५ ला आयोजित कृषी प्रदर्शनामध्ये आधुनिक

इस्त्राईल तंत्रज्ञानावर आधारित स्वयंचलित ठिबक यंत्रणेची (ऑटोमेशन) माहिती मिळाली. त्यांची संपूर्ण माहिती जाणून घेऊन ऑटोमेशन प्लान्ट शेतात बसविला. व त्याव्दारे संपूर्ण ३० एकर शेती ओलिताखाली आणून भारनियमन वर मात केली व वाशीम जिल्ह्यात प्रथमच स्वयंचलित पिकाला आवश्यक तेवढे पाणी, खते, गोमूत्र देण्याचे नियोजन करून कमी पाण्यात जास्तीत जास्त दर्ज दार उत्पादन घेण्यास सुरवात केली. ही यंत्रणा उभारण्यासाठी सुमारे १४ लाख रुपयांचा खर्च लागला. वाशीम व आजूबाजूच्या जिल्ह्यातील विविध शेतकरी हा प्लॅट व शेती पाहण्यासाठी येतात. हेमंत देशमुख या हायटेक शेतकऱ्याने कृषी क्षेत्रात केलेल्या कौतुकास्पद कार्याची दखल सह्याद्री, साम टीव्ही, मी मराठी, जय महाराष्ट्र, आय. बी. एन. लोकमत व कृषी क्षेत्रीतील प्रसिद्ध दैनिक ऑग्रेवनने घेऊन वेळोवेळी त्यांची कृषी यशोगाथा प्रसिद्ध केल्यात. पुढील काळात संपूर्ण शेतीला सौर कुंपण, सीसीटीव्ही, डाळिंबाची लागवड, शेडनेट, शेतात आदी प्रयोग करण्यासाठी तयारी सुरु आहे. वर्षभर रोजगार बहुपीक व आधुनिक शेतीमुळे देशमुख यांच्या शेतीतून रोजगार निर्मितीही झाली आहे. शेतात वर्षभर पाच ते सहा माणसे व सरासरी २५ महिला मजूर विविध कामांसाठी उपलब्ध असतात. या वर्षी पपई सुमारे ५, केळी ३, आले ३ हळ्ड ३, सोयाबीन ५, कापूस २ कांदा बिजोत्पादन सुमारे साडेचार एकर तर उर्वरीत तूर, हरभरा, गहू अशी पिके आहेत.

शेतीमध्ये व्यावसायिक दृष्टिकोन ठेवून अमुलाग्र बदल घडवून आणल्यामुळे पारंपारिक पीक पद्धतीपेक्षा त्यांचा उत्पन्नाचा आलेख खूप मोठ्या प्रमाणावर वाढला. पूर्वी वार्षिक उत्पन्न हे तीन ते साडेतीन लाखापर्यंत होते. परंतु आज रोजी सर्व खर्च वजा जाता हे उत्पन्न पंधरा ते अठरा लाखापर्यंत पोहोचले आहे. योग्य नियोजन, पीक पद्धती, सेंट्रिय व रासायनिक खतांचा समतोल वापर व नियोजनबद्द पाणी यामुळे हे शक्य झाले आहे.

शेती क्षेत्रीतील कार्यासाठी त्यांना २०१५ चा महाराष्ट्र शासनाचा वसंतराव नाईक शेतीनिष्ठ पुरस्कार देऊन महाराष्ट्र शासनाने त्यांचा गौरव केला आहे. त्या व्यतिरिक्त शेती क्षेत्रीतील योगदानासाठी त्यांना अनेक संस्था, कृषीविद्यापीठे, कृषी विज्ञान केंद्र यांच्याकडून मानविन्ह देऊन गौरवण्यात आले आहे.

आधुनिक तंत्रज्ञानाचा शेतीकरिता वापर

डॉगरकिन्ही सारख्या सुमारे ५००० लोकसंख्या असलेल्या ग्रामीण भागात श्री हेमंत देशमुख हे आधुनिक बहुविविध पिक पद्धतीची शेती करतात. शेतीमध्ये अत्याधुनिक नव नवीन तंत्रज्ञान अवलंबन्याकरिता ते सतत प्रयत्नशील असतात. त्याकरिता त्यांनी नागपूर, पुणे, नाशिक, अकोला येथे व परराज्यात हि कृषी प्रदर्शनाला भेटी दिल्यात व इंटरनेटच्या मध्यामाधूनही त्यांनी शेतीकरिता अत्याधुनिक तंत्रज्ञानाचा शोध घेऊन ते तंत्रज्ञान आपल्या शेतीकरिता कसे उपयोगात येणार याचे सतत मंथन करीत असत. इंटरनेटवर सर्फिंग करीत असताना एका कृषी वेबसाईट वर इस्त्राईल अत्याधुनिक तंत्रज्ञानावर आधारित संपूर्ण संगणीकृत स्वयंचलित

महाराष्ट्रातील शेतकऱ्यांच्या समस्या राजभवनापर्यंत पोहोचवण्यासाठी संपूर्ण महाराष्ट्रातून मा. भगतसिंग कोशरी राज्यपाल, महाराष्ट्र राज्य यांना भेटण्यासाठी गेलेल्या शिष्टमंडळात हेमंत देशमुख यांचीही उपस्थिती होती. वाशिम जिल्ह्यातील शेती व शेतकऱ्यांची परिस्थिती बद्दलची सविस्तर माहिती राज्यपाल महोदयांना दिली. वाशिम जिल्ह्यात स्वतंत्र बीज प्रमाणीकरण यंत्रणा नसल्यामुळे वाशिम जिल्ह्याला स्वतंत्र बीज प्रमाणीकरण यंत्रणा मिळावी याची मागणी सन्माननीय राज्यपाल महोदयांकडे केली.

ठिबकव्दारे खते व पाणी याचे नियोजन करणाऱ्या यंत्रणेची माहिती मिळाली. हे तंत्रज्ञान वापरणाऱ्या शेतकऱ्यांच्या शेतावर जाऊन सविस्तर माहिती घेतली व या क्षेत्रातील तज्जांचे मार्गदर्शन घेतले. मार्च २०१५ मध्ये कृषी क्षेत्रातील अत्याधुनिक अशी क्रॉपमॅनेजमेंट टेक्नोलॉजी युनिटची स्थापना श्री. हेमंत देशमुख यांनी केली. हे ऑटोमेशन युनिट बसविणारे श्री. हेमंत देशमुख हे एकमेव प्रथम शेतकरी आहेत.

व्हेन्चुरीव्दारे सूक्ष्म अन्नद्रव्ये

भाजीपाला फळे व इतर पिकांना एन पी के शिवाय सूक्ष्म अन्नद्रव्याची अत्यंत आवश्यकता असते. पिकाचा अभ्यास करून अन्नद्रव्याची कमतरता भरून काढण्याकरिता हेमंत देशमुख हे व्हेन्चुरीव्दारे पाण्यात विरघळणारे अन्नद्रव्ये देतात. ठीबक सिंचनाव्दारे पिकाच्या मुळाशी अन्नद्रव्ये प्राप्त झाल्याने पिकाची व सशक्त वाढ होते.

घर

श्री. हेमंत देशमुख हे आदर्श आधुनिक शेतकरी आहेत. शेतीत जास्तीत जास्त उत्पादन घेत असल्याने शेतीत वेळ व स्वतः लक्ष देने जरुरीचे असल्याने त्यांनी शेतातच एक घर बांधले. ते दिवस रात्र शेतातील घरातच राहतात व शेत कामाचे नियोजन करतात.

श्री. हेमंत देशमुख हे जास्तीत जास्त वेळ शेतातच राहत

असल्यामुळे व त्यांच्या यशोगाथा पेपरमध्ये किवा दूरचित्रवाहिनीवर बघून इतर शेतकरी शेत भेटीला येतात. त्यांना याच घरात आधुनिक शेतीचे मादर्शन करतात.

श्री. हेमंत देशमुख यांच्या शेतीमध्ये घेत असलेले मुख्य पिके

वाशीम सुमारे १५ वर्षा पासून सतत सोयाबीनचे एकच पिक घेतले जाते. सुरवातीला काही वर्ष ह्या पिकाचे भरघोस उत्पन्न मिळाले. परंतु निसर्गाची अनियमितता, पिक फेरपालटीचे अभाव रोग व कीड यामुळे सोयाबीनची उत्पादन क्षमता खूपच कमी होऊन उत्पादन खर्चीही निघेणासा झाले आहे. या वर पर्याय म्हणून डोंगरकिन्ही येथील प्रगतीशील शेतकरी यांनी एकाच पिकावर अवलंबून न राहता बहु पिक पद्धतीला सुरवात केली. मिरची, हळद, अद्रक, कांदा, पपई केळी, कापूस, सोयाबीन, तूर, हरभरा, गहू या पिकांवर केंद्रित केले व परंपरागत शेतीला व्यावसाईक आधुनिक शेतीत परवार्तीती करून दुष्काळी परिस्थितीत हि विक्रमी उत्पादन घेतले

मिरची

रोज आहारात मिरचीचे मोठे स्थान आहे व बाजारपेठेत हि सतत मागणी ही बाब लक्षात घेऊन श्री. हेमंत देशमुख यांनी २०११ मध्ये प्रथमच एका एकरात तेजा ४ या वाणाची 5×1 अशी लागवड केली. पहिल्या वर्षी अपेक्षेपेक्षा जास्त व रोजाचे नगदी उत्पन्न मिळत असल्याने २०१२-२०१३ मध्ये ४ एकर क्षेत्रावर वेगवेगळे

४ प्रकारच्या वाणाची लावगड केली. पूर्वानुभवातून पाणी, खते, फवारणीचे योग्य नियोजना मुळे सी जे टा २०-२४ या वाणाचे एका एकरात ४३० क्लिंटल असे विक्रमी उत्पादन झाले. बाजारपेठेमध्ये भाव हि चांगला मिळाला. याची नोंद घेत मी मराठी, साम टिही या दूरचित्रवाहिनीने घेऊन श्री. हेमंत देशमुख यांची यशेगाथा प्रसारित केल्या. या विक्रमी उत्पादनाची जिल्ह्यातच नव्हे तर संपूर्ण महाराष्ट्रात चर्चा झाली.

पर्पई

श्री हेमंत देशमुख यांनी सन २०१४ २०१५ मध्ये प्रथमच ३ एकरात पर्पई ची लावगड केली. या करिता तैवान ७८६ या जातीची निवड केली. दोन झाडातील अंतर ५ फुट व दोन बेड मधील अंतर १० फुट ठेवले. तीन एकाराकरिता २८०० झाडे १२ रु. प्रती रोप एका नर्सरीमधून विकत घेतले व बेड वर डबल लॅटरल अंथरून लावगड केली. ड्रेचिंगमध्ये ट्रायकोडर्मा बोर्डोमिश्रण तसेच ब्लूकॉपर याची ड्रेचिंग केली सोबत बायोगॅस मधून निघणारी स्लरीचा हि उपयोग केला. खताचा बेसल डोस, विद्राव्य खते व कीटकनाशक, बुरशीनाशक याचे योग्यप्रमाणात नियोजनामुळे पहिल्या वर्षी ६५० क्लिंटल उत्पादन मिळाले. भाव सरासरी ८५ मिळाला तीन एकरात खर्च वजा जाता अंदाजे ८,२५,००० / लाखाचे उत्पन्न मिळाले. सन २०१५-१६ मध्ये पर्पई क्षेत्र ३ एकारावरून ५ एकारावर नेले ५००० झाडाची लावगड केली आहे.

हळद

हळद हे आयुर्वेदिक औषधी व मसाला पिक आहे सोयाबीन शेतीला पर्याय म्हणून हेमंत देशमुख यांनी हळद पिकाची निवड केली. सन २०११-१२ मध्ये दोन एकरात हळद लावगड केली या साठी श्याक्य या जातीचे बियाणे निवडले एकरी ८-९ क्लिंटल बेने विकत घेतले. संपूर्ण हळदीच्या लावगड ही पारंपारिक पद्धतीला फाटा देत पाच फुट अंतरावर बेड यंत्राच्या सहाय्याने बेड पाडून प्रथमच लावगड केली. सुरावातीला फक्त खताचा बेसल डोस जमिनीतून दिला. त्या नंतर लागणारी सर्व खते ठिक मधून दिले.

हळद बेड पद्धतीचे असल्याने परिपक्व हळद काढणीचे काम ट्रॅक्टरव्हारे केले त्यामध्ये मजुराची मोठ्या प्रमाणात बचत झाली. हळद कुकरमध्ये उकळून सुकल्यावर पॉलिश यंत्राच्या सहाय्याने पॉलिश करून चांगल्या प्रतीची हळद बाजारात विक्रीसाठी पाठविली. पहिल्या वर्षी ओळी हळद एकरी १२० क्लिंटल निघाली. सन २०१२-१३ ते आज पर्यंत हळदीची लावगड श्री. हेमंत देशमुख यांच्या शेतीमध्ये सुरु आहे.

एकाच पिकावर अवलंबून न राहता श्री. हेमंत देशमुख यांनी बहुविविध आधुनिक पिक पद्धती अंगीकृत करण्याचे ठरविल्याने सन २०१४ मध्ये केळी लावगड करण्याचा निर्णय निश्चित झाला. अनेक केळी उत्पादकांच्या क्षेत्रावर भेटी दिल्या. त्यांच्याशी सविस्तर चर्चा करून त्यांचे केळी पिकाचे त्याचे अनुभव आत्मसात करून रॉड ९ भीमा या टिश्युकल्चर जातीच्या बेण्याची निवड करून ३ एकारावर

५ बाय ५ च्या अंतराने बेड पद्धतीत लावगड केली. वाशीम जिल्ह्यात प्रथमच हेमंत देशमुख यांनी बेड पद्धतीने केळी लावगड केली आहे. याकरिता त्यांनी शेणखत, सेंद्रिय खत व कंपोस्ट खत याचा वापर केला. एकरी ६ ट्रॅली शेणखत टाकले. त्यांच्या ऑटोमेशन प्लान्ट द्वारे पाण्याचे व खताचे सुयोग्य व्यवस्थापन असुन केळीचा बुंधा ३८ गोलाकार झाला आहे. या पिकाची परिसरात कुतुहूल वजा चर्चा सुरु आहे.

कांदा बियाणे प्रात्यक्षिक प्लान्ट

श्री. हेमंत देशमुख यांनी एका खाजगी कंपनीचे जातीचे बियाणे प्रात्यक्षिक प्लान्ट २०१४ साली आपल्या शेतावर तीन एकारामध्ये बेड पद्धतीने लावगड केली व त्यांना एकरी ५ क्लिंटल बियाण्याचे उत्पादन झाले, करार पद्धतीने असल्याने भाव प्रती क्लिंटल ८३४००/- प्रमाणे मिळाला.

शेती पूरक व्यवसाय

प्रगत शेती करावयाची असेल तर त्याला शेती पूरक जोड व्यवसायाची आवश्यकता आहे. असा एखादा व्यवसाय असावा कि त्यामध्ये आपल्या शेतीचा उत्पादन खर्च कमीतकमी होऊन, इतर शेतकऱ्यांनाही त्याचा फायदा व्हावा, असे मनी धरून श्री. हेमंत देशमुखांनी यशराज अंग्रे सेंटर या नावाने डॉगरकिन्ही येथे कृषी सेवा केंद्र सुरु केले. याव्दारे शेतकऱ्यांना कीटकनाशक, रासायनिक खते, आधुनिक शेती व्यवस्थापन, चालू बाजारभाव व कृषी क्षेत्रातील घडामोडी याबाबत श्री. हेमंत देशमुख हे मार्गदर्शन करीत आहेत.

शब्दांकन : श्री. शंकर तोटावार, जिल्हा अधिकारी, वाशिम

टोल फ्री किसान सेवा

- कृषि विभागाचा टोल फ्री क्रमांक १८०० २३३ ४००० ही सेवा जून २०११ पासून कार्यान्वित आहे.
- सदर सेवेतून शेतकऱ्यांना बियाणे, किटकनाशके खते, इत्यादीबाबत अडचणी, शंका व शेती विषयक प्रश्नाबाबत मोफत मार्गदर्शन प्राप्त करून घेता येते.
- किसान कॉल सेंटर टोल फ्री दूरध्वनी : १८०० १८० १५५९

रोपवाटिका व शेती व्यवसायात मिळविले थक्क करणारे यश

श्रीमती सरला रमेश मोहिते, रा. मानोली, ता. मंगरुळपीर, जि. वाशिम

कधीकाळी चुल आणि मुल असे मर्यादीत विश्व असलेल्या महिलांनी नजीकच्या काळात ज्ञान विज्ञान तंत्रज्ञानासोबतच दोतीक पुरक व्यवसायातही आपल्या कर्तृत्वाचे अटकेपार झोडे रोवले आहेत अशाच कर्तृत्वान महिलांचा आदर्श जानणाऱ्या पैकी एक आहेत वाशिम जिल्ह्यातील मंगरुळपीर तालुक्याच्या सौ. सरला रमेश मोहिते, सरलाताईनी रोपवाटीका व्यवसायात घेतलेली आघाडी थक्क करणारी आहे.

अभ्यासातील नांदगाव (खं) तालुक्याअंतर्गत येणाऱ्या वाढोना रामनाथ माहेर असलेल्या सरलाताईचा जन्म सधन शेतकरी कुटुंबात झाला. वडिलोपार्जीत ६० एकर शेतीच्या देखरेखीची जबाबदारी सरलाताई सांभाळत, मजुराकरवी शेतीतील विविध कामे त्या करूण घेत, माहेरी पदवीपर्यंत शिक्षण झालेल्या सरलाताईनी शेतीमातीशी जुळलेली नाळ तुटु नये याकरीता लग्नानंतर किमान कौशल्यावर आधारीत उद्यानविद्या अभ्यासक्रम पुर्ण केला, त्यांचे पती श्री. रमेश तुळशिराम मोहिते मंगरुळपीर तालुक्यातीत मानोली येथे भगवंतराव महाकाळ कनिष्ठ महाविद्यालयावर शिक्षक आहेत, सरलाताईची कृषि क्षेत्रातील आवड लक्षात घेता त्यांनी प्रथम घरालगतच्या खुल्या जागेतच फळरोपवाटीका व भाजीपाला रोपवाटीका स्थापन करण्याचा निर्णय घेतला.

सुरवातीला पपईची २५ हजार रोप असलेल्या या रोपवाटीकेच्या व्यवस्थापनासह रोप विक्रीची संपुर्ण जबाबदारी सरलाताईच्या खांद्यावर सोपवीण्यात आली, सरलाताईने हे आवाहान पेलत यशस्वी महिला रोपवाटिका उद्योजीका होण्याचा मान मिळवीत इतर महिलासमोर आदर्श निर्माण केला, सरलाताई व्यवसायिक सचोटी मुळे जेमतेम २५ हजार रोप असलेल्या या रोपवाटीकेत आज पपई रोपे व भाजीपाला रोपावी मोठ्या प्रमाणात दर्जेदार रोप निर्माती करून विक्री करतात रोपवाटीकेच्या इवल्याशा रोपवाटिकेचा सरलाताईने वटवृक्षच केल्याची प्रचीती येते. महिला उद्योजीका म्हणुन नवलौकीक मिळवीणाऱ्या सौ. सरला मोहिते यांची दिनचर्या कुटुंब व रोपासोबतच जाते. त्याचबरोबर जांब येथील ५ एकर ओलीताचे क्षेत्र सुद्धा सांभाळतात या क्षेत्रामध्ये विविध पिके सोयाबीन तुर, तसेच शेडनेट मधील टोमेटो बिजोत्पादन कार्यक्रम राबिविला जातो तसेच रब्बी हृंगामामध्ये कांद्याचा २ ते ३ एकर बिजोत्पादन कार्यक्रम घेतला जातो. हे सर्व करताना १० ते १५ महिला व ५ ते ६ पुरुषांना रोजगार मिळत आहे. मात्र हा सारा व्याप सांभाळताना त्यांनी आपल्या मुलाच्या शिक्षणाकडे ही दुर्लक्ष होऊ दिले नाही. सकाळी नऊ वाजेपर्यंत कुटुंबासाठी वेळ दिल्यानंतर ते रोपवाटीकेत पोहोचतात त्या नंतर महिला व पुरुष मजुरांना कामाच्या सूचना दिल्यानंतर त्या देखील रोपवाटीकेच्या कामात जातीने लक्ष घालतात. पिशव्यांमध्ये माती भरण्यापासुन ट्रॅमध्ये कोकोपिट

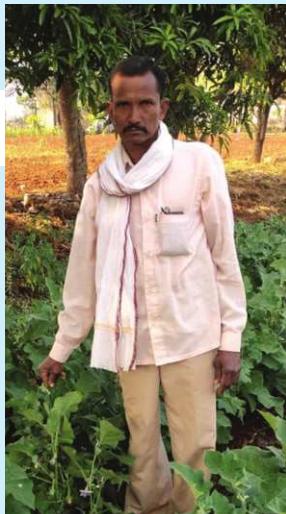
भरण्यापासुन ते अंकुरलेल्या रोपाच्या अन्नद्रव्य व्यवस्थापनासोबत पुरकबाबीचा त्यामध्ये समावेश असतो पिशव्यामध्ये बियाणे टाकले नंतर त्यांच्या उगवन शक्तीचा कालखंड, खताची मात्रा, अन्नद्रव्य व्यवस्थापन या साऱ्या बाबीची माहीती ठेवतात. यावरून या क्षेत्रातील त्यांचे ज्ञान प्रगल्भ असल्याची जान होते.

मा. शारदा महिला स्वंयसहायता या ११ महीलांचा बचत गट स्थापन करून रोपवाटीकेला सुरवात केली, आज मीतिस २० गुंठे शेडनेट हाउस, २० गुंठे पॉलिहाउस हे सर्व कृषि विभागाच्या सहाय्याने जिल्हा कृषि अधिकारी श्री. तोटावार साहेब, तंत्र अधिकारी श्री. कंकाळ साहेब, तालुका कृषि अधिकारी श्री. शेळके साहेब श्री. इंगोलेसाहेब व सपूर्ण कृषि विभाग यांचे सहकार्याने उभे राहीले आजमीतिस सरलाताईकडे एकुण ५ एकर क्षेत्रावर विहीर, बोरवेल, सोलर सयंत्र, २० गुंठे पॉलिहाउस, २० गुंठे शेडनेट हाउस या सर्वामध्ये रोपवाटीका, तर इतर क्षेत्रामध्ये वेगवेगळे पिके घेतले जातात, सन २०१९ मध्ये या उलेखनीय कार्याबद्दल महाराष्ट्र शासन कृषि विभाग यांच्यावतीने वंसतराव नाईक शेतीनिष्ठ शेतकरी पुरस्कार प्रदान करूण त्यांचा यथेचित सन्मान केला.

शब्दांकन : श्री. आर. एस. इंगोले, तालुका कृषि अधिकारी, मंगरुळपीर, जि. वाशिम

वर्सा पारंपरीक शेतीचा

श्री. किसन भुन्या कास्देकर, रा. बारू, ता. धारणी, जि. अमरावती

बदलत्या वातावरणामुळे शेतीमधुन मिळणाऱ्या उत्पन्नाची निश्चित हमी नाही. त्यात डोंगराळ भागातील शेती, दळणवळणाची अत्यल्प साधने, व जेमतेम आर्थिक परिस्थिती यामुळ शिक्षण फक्त पाचत्या वर्गांपर्यंत होऊ शकले. परंतु अभ्यासू व जिज्ञासु वृतीचे असलेले अमरावती जिल्ह्यातील धारणी तालुक्यातील बारू या दुर्गम गावातील अल्पभुद्धारक शेतकरी श्री. किसन भुन्या कास्देकर यांनी मेळघाट सारख्या भागात सफरचंद, सुपारी, फणस, नारळ, द्राक्षाची लागवड प्रायोगीक तत्वावर करीत, भाजीपाला उत्पादन, कुकुटपालनसारख्या पुरक व्यवसायातुन शेतकऱ्यांना नियमीत मार्गदर्शन करून त्यांच्या उन्नतीचा मार्ग प्रशस्त करीत आहेत.

श्री. किसन भुन्या कास्देकर आदिवासीबहुल मेळघाटातील एक प्रयोगशील शेतकरी वडीलोपार्जीत शेती व त्यापासून मिळणारे अत्यल्प उत्पन्न कुठलाही शेतीपुरक व्यवसाय नाही हे सर्व श्री. किसन कास्देकर यांना रुचले नाही. वयाच्या अवध्या २० वर्षांपासून त्यांनी शेती व्यवसायात सुरुवात केली. कृषि विभागाकडून विविध कृषि विषयक योजनांची, व्यवसायांची माहिती घेवू लागले. कृषि विभागाद्वारा आयोजीत विविध अभ्यास दौरे, शेतकरी चर्चासत्रे, प्रशिक्षण, शेतीशाळा इत्यादीमध्ये आवर्जुन सहभागी होवुन नाविन्यपुर्ण बाबींचा अभ्यास केला. त्यांची उत्सुकता पाहुन कृषि विभागाने त्यांना सहकार्य केले.

सुरुवातीला पाण्याची कमतरता जाणवत असल्याने फक्त खरीप पिके घेत होते. नंतर त्यांनी आपल्या शेतात विहिर तयार

केली व खरीप तसेच रब्बी व उन्हाळी हंगामातील पिके घेवू लागले, खरीप हंगामामध्ये सोयाबीन, कपाशी, तुर, मिरची, टोमॅटो तर रब्बी मध्ये गहु, हरभरा, वांगी, मेथी, कोथिंबीर तसेच उन्हाळ्यात भुईमुग यांसारखी पिके घेऊ लागले.

अभ्यासू वृतीचे श्री. किसन कास्देकर यांना निसर्गाचा समतोल राखण अत्यावश्यक आहे हे ओळखले होते. म्हणून त्यांनी नैसर्गिक शेती करून जल, जंगल व जमीनीचे आरोग्य अबाधित राखायचा निश्चय केला. मेळघाट वनव्यास क्षेत्र असल्यामुळे लागवड योग्य अत्यंत कमी जमिन आहे. आपल्याकडे फक्त १.५३ हेक्टर इतकी शेती आहे व कमी जागेत जास्त उत्पादन देणारी पिके लागवड करण आवश्यक आहे असा सर्व विचार करीत त्यानी परसबाग निर्मित केलेली आहे. घरगुती वापर करीता सर्व प्रकारचा भाजीपाला वांगी,

मिर्ची, टोमॅटो, चवळी, वाल, पुदीना, कढीपत्ता, लसुन, मुळा, ई. लागवड केली आहे. तसेच शेताच्या बांधावर १२७ झाडांची लागवड केलेली आहे यामध्ये प्रामुख्याने आंबा, सीताफळ, बांबु, शेवगा, पेरु, बोर, सुबाभुळ इ. झाड आहेत. शेतीला पुरक व्यवसाय आवश्यक म्हणुन परसदारातील कुकुटपालन सुरु केले ग्रामप्रीया कोंबडीचे पालन करून कसे कमी गुतंवणूक करून उत्पन्नाचा शास्त्रोक्त व कुपोषण सारख्या समस्या सोडविता येतील याचे प्रत्यक्ष कृतीतुन त्याचे महत्व इतर शेतकरी बांधवांना पटवुन दिले.

श्री. किसन कास्देकर आपल्या शेतामध्ये नवनविन प्रयोग करत असतात त्यांनी मेळघाट सारख्या डोंगराळ भागात प्रथमतः आपल्या शेतात सफरचंद, द्राक्ष, सुपारी, मोसंबी, डाळीब इ. नविन फळपिकाची लागवड केली व परीसरातील शेतकऱ्यांपुढे आदर्श निर्माण करून इतर शेतकऱ्यांना फळपिक लागवडी बाबत प्रवृत्त करीत आहेत.

मेळघाटमध्ये उपलब्ध नैसर्गिक साधन संपती जळावू लाकडा करीता मोठ्या प्रमाणावर वृक्षतोड ही गंभीर बाब असून स्वत; त्यानी बायोगॅस युनीट उभारायचे ठरविले व कृषि विभाग पंचायत समिती धारणी यांच्या योजनेतुन बायोगॅस युनीट उभारून नियमित त्याचा वापर करीत आहे, गॅस निर्मिती नंतर उरलेली स्लरी आपल्या शेतामध्ये व गाडूळ खत निर्मिती करता वापरतात. उपलब्ध नैसर्गिक साधन संपती चा योग्य व्यवस्थापन व वापर करून शाश्वत शेतीचा एक उत्तम उदाहरण याच्या शेत शिवारात बघायला मिळतो.

शाश्वत शेती पद्धतीचा अवलंब करीत मागील १० वर्षांपासुन सरासरी खालील प्रमाण उत्पादन, उत्पन्न व निव्वळ नफा कमवित आपल्या कुटूंबाची उपजिवीका उंचावली आहे.

सन २०१९-२० मधील पिक निहाय क्षेत्र, उत्पादन व निव्वळ नफा

अ.क्र.	पिक	क्षेत्र	उत्पादन (क्हि.)	निव्वळ नफा (रु.)
१	सोयाबीन	०.४०	१०	३४०००
२	कापुस	०.४०	१०	४५०००
३	तुर	०.२०	४	२२०००
४	मका	०.५३	१८	१०४००
५	गहू	०.४०	१०	१२०००
६	हरभरा	०.८०	१८	८९०००
७	भुईमुग	१	३६	१८००००

या व्यतिरीक्त भाजीपाला उत्पादन करून दररोज चे ८००-१००० रुपये आठवडी बाजारात थेट विक्रीतुन कमवितात, बांधावर असलेले आंबा झाडेतुन वार्षेक ५०००० रुपये चा उत्पादन मिळते आणी कुकुटपालनच्या माध्यमातुन कुटंबास पोषण आहारची व्यवस्था व शेती करीता खताची व्यवस्था होत आहे.

अफाट शारीरीक कष्ट, नवनविन प्रयोगकरण्याची वृत्ती, कृषि

श्री. किसन भुन्या कास्देकर आपल्या शेतामध्ये बायोगॅस स्लरी वापर करताना शेताच्या बांधावरील आंबा झाडांना वनस्पतीजन्य किटकनाकांची फवारणी करताना.

विभाग, पंचायत समिती योजनाची साथ यामुळे जीवनमान उंचावले असून परिसरातील शेतकऱ्यांकरीता ते एक आदर्श आहेत. किसन कास्देकर नेहमीच शेतकऱ्यांना मार्गदर्शन करण्यास तत्पर असतात व त्यांना अवगत पारंपरीक व आधुनिक शेतीचे तंत्र शेतकऱ्यां पर्यंत पोहचण्याकरीता अविरत कार्यरत आहे.

यांच्या या अतिउत्कृष्ट कार्याची दखल घेत महाराष्ट्र शासन कृषि विभागाच्यावतीने त्यांचा वर्ष २०१२ ला श्री. वसंतराव नाईक शेतीनिष्ठ पुरस्कारने गौरव केले. सन २०१९ ला सर्वोत्कृष्ट आदिवासी शेतकरी वसंतराव नाईक कृषिभूषण पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले.

शब्दांकन : श्रीमती अर्चना निस्ताने, प्रकल्प संचालक आत्मा, अमरावती

शेतकऱ्यांनी वर्गणी कसे भरावे
याच्या सविस्तर माहिती
घेण्याकरिता शेजारी दिलेला
QR Code स्कॅन करा

सेंद्रिय शेती, गटशेती व केळी निर्यातीच्या माध्यमातून विकासाकडे वाटचाल...

श्री. अनिल सपकाळे, रा. करंज, ता. जिजळगांव

पारंपारिक पद्धतीने शेती करीत असतांना शेती वरील खर्च वाढत होता परंतु उत्पन्न वाढ होत नसल्याने त्यांनी बायोडायनॅमिक शेती करण्याचे निश्चित केले. सन २००७ - ०८ या साली त्यांनी श्री. मोहनचंद सोनवणे यांच्या शेतीचा अनुभव पाहून त्यांच्या अध्यक्षतेखाली शेतकऱ्यांचा गट स्थापन केला व सुरुवातील गटांच्या माध्यमातून राज्यात प्रथमता आपल्या करंज या गावात कापूस पिकात एक गाव - एक वाण ही संकल्पना राखवून यशस्वी केली.

रा सायनिक शेतीने खराब होत असलेली जमीन व मनुष्याच्या गावात सेंद्रिय शेती (बायोडायनॅमिक शेती) शेतीची सुरुवात करून आपल्या एकुण क्षेत्रापैकी ५० टक्के क्षेत्र हे सेंद्रिय प्रमाणित करण्याचे निश्चित करून यशस्वी केले. करंज या गावाने बायोडायनॅमिक शेतीमध्ये केलेल्या कामाची पाहणी करण्याकरीता स्वतः बी.डी. शेती चे जनक पिटर प्राक्टर यांनी गावास भेट देखील दिली होती. यानंतर न थांबता श्री. अनिल सपकाळे यांनी सेंद्रिय शेतीच्या प्रचार व प्रसाराकरीता स्थानिक युवकांचे गट स्थापन करून शासनाच्या परंपरागत कृषि विकास योजने अंतर्गत सेंद्रिय शेतीचा लाभ घेऊन गावातील शेतकऱ्यांनी योजनेचा लाभ मिळवून दिला.

पाण्याचे ख्रोत :

करंज हे गाव तापी नदीकाठी असल्याने त्या ठिकाणी पाण्याची

कमतरता जाणवत नाही. तरी देखील श्री.अनिल सपकाळे यांनी आपल्या प्रक्षेत्रात बोअरवेल करून त्यांचे पुर्णभरण देखील केलेले आहे जेणेकरून जमिनीतील पाण्याची पातळी टिकवून राहण्यास मदत होईल. श्री. अनिल सपकाळे यांनी पारंपारिक उर्जेचा वापर देखील आपल्या क्षेत्रात केलेला असून त्यांनी ७.५ एक.पी. क्षमतेचा सौर पंप देखील आपल्या शेतात लावलेला आहे. तसेच सदरील शेतकऱ्यांने आपल्या प्रक्षेत्रात बायोगॅस प्लॅन्ट ची उभारणी १९९७ या वर्षी केलेली आहे. सदरील गॅसचा वापर ते आपल्या घरी स्वयंपाक गृहात आज देखील करीत आहे.

पिक पद्धती :

सदरील शेतकरी आपल्या क्षेत्रात पारंपारिक पद्धतीने केळी, कापूस, मका, उडीद, मूग, सोयाबीनची पेरणी नियमित करतात. तसेच आपल्या शेतीचा पोत सुधारणे व विषमुक्त अन्न खाणे

या विचाराने श्री. अनिल सपकाळे यांनी स्वतः सन २००७ ०८ पासून सेंद्रिय पृष्ठदतीतील शेती करीत असून, परंपरागत कृषि विकास योजने अंतर्गत सेंद्रिय शेती योजना आपल्या परिसरात यशस्वीरित्या राबविली आहे. सदरील योजनेच्या माध्यमातून श्री. अनिल सपकाळे यांनी करंज या गावातील २९ शेतकरी एकत्रित करून ५० एकर क्षेत्रावरील पिके सेंद्रिय शेतातील पिके म्हणून मान्यता प्राप्त करून घेतली आहेत. सदरील पिकांचे नमुने काढून ते तपासणी केले असता सोयाबीन पिकात कुठल्याही प्रकारचे रासायनिक खत/ औषधीचे अंश आढळले नाहीत. तसेच त्यांनी नवीन पिक म्हणून आपल्या भागात २० एकर क्षेत्रावर फिल्ड फ्रेश या कंपनीशी करार करून बेबी कॉर्न या पिकाची लागवड केलेली आहे.

जमिन सुपिकता :

जमिनीची सुपिकता राखण्यासाठी ते दर वर्षी आपल्या प्रक्षेत्राची माती व पाण्याची तपासणी करून घेतात. त्याप्रमाणे लागणारे खतांचा वापर करतात. तसेच सेंद्रिय शेती करीता त्यांनी आपल्या प्रक्षेत्रात गांडूळ खताचे युनिट जीवामृत व दशपर्णी अर्के तयार करणेसाठी २०० लि.क्षमतेच्या टाक्या, आपल्या शेतातील काडी कचरा, परिसरातील उकीरडा, गाईचे शेण व गोमूत्र एकत्रित करून बायोडायर्नमिक डेपो तयार करतात ज्यापासून त्यांना १.५ महिन्याने चांगले पृष्ठदतीने कुजलेले खत उपलब्ध होते.

तसेच गावातील उकीरडे, काडी कचरा, एकत्रित करून एस-९ कल्चरचा वापर करून ते बी.डी.डेपो तयार करतात. ज्यामुळे गावात दुर्गंधी व रोगराई पसरत नाही. तसेच स्वच्छ भारत व स्वच्छ महाराष्ट्र अभियान साठी आवश्यक स्वच्छाता देखील आपल्या गावातील व परिसरातील उकीरडे बी.डी. पृष्ठदतीने लेपून ते साध्य करीत आहेत.

माहिती व तंत्रज्ञान :-

श्री. अनिल सपकाळे यांनी शेती विषयक माहिती अद्यावत राहण्यासाठी कृषि विभागाचे शेतकरी मासिक, महात्मा फुले कृषि विद्यापीठ, राहुरी कृषि दैनंदिनीचे वार्षिक वर्गणीदार आहेत. तसेच अंग्रेवन, लोकराज्य या मासिकाचे देखील ते वर्गणीदार आहेत. तसेच नवीन तंत्रज्ञानाचा वेळोवेळी अवलंब होण्यासाठी कृषि विभाग, कृषि विज्ञान केंद्र व स्व खर्चाने विविध कृषि प्रशिक्षण संस्थेत, कृषि अभ्यास दोन्याचे आयोजन करून सहभागी होऊन इतर शेतकऱ्यांना त्या माहितीचा लाभ करून दिला आहे.

गट शेती :

गट शेती या संदर्भात शासनाच्या धोरणास सहकार्य म्हणून श्री.अनिल सपकाळे यांनी 'आत्मा' योजनेच्या वतीने 'अहिल्याबाई होळकर विकास बचत गटाची' नोंदणी केलेली आहे. आपल्या गावातील शेतकरी एकत्रित येऊन त्यांनी गटाची स्थापना केलेली आहे. सदरील गटामार्फत श्री.सपकाळे यांनी पुढाकार घेऊन आपल्या गावात शेतकरी चर्चासत्र, किसान गोष्टी कार्यक्रम, शेतकरी शास्त्रज्ञ सुसंवाद या सारखे कार्यक्रम राबविलेले आहेत.

मिळालेले पुरस्कार :-

- १. श्री. अनिल सपकाळे यांना जिल्हा व राज्यस्तरावर खालील प्रमाणे पुरस्कार मिळालेले आहेत.
- २. जिल्हा परिषद, जळगाव यांच्या मार्फत आदर्श शेतकरी पुरस्कार (सन २०१८-१९)
- ३. महाराष्ट्र शासन कृषि विभाग व कृषि तंत्रज्ञान व्यवस्थापन यंत्रणा (आत्मा) जळगाव यांच्या मार्फत चांगले काम करणारे शेतकरी पुरस्कार (सन २०१८-१९)
- ४. महाराष्ट्र शासना मार्फत कृषिभूषण (सेंद्रिय शेती) २०१८

कृषि यांत्रिकीकरण :

सदरील शेतकऱ्यांने अत्याधुनिक यंत्राचा देखील वापर केलेला आहे. (उदा. छोटे ट्रॅक्टर, रोटाव्हेटर, ट्रॅक्टर चलित पेरणीयंत्र, मळणी यंत्र इ.)

कृषि संलग्न व्यवसाय :-

फक्त शेतीपासून मिळाणारे उत्पन्न परवडणारे नसल्याने श्री. अनिल सपकाळे यांनी देशी गाईचे संगोपन केलेले आहे. गायीपासून मिळाणारे दूध ते स्वतःच्या घरी व गावातील दूध उत्पादक संस्थेस उपलब्ध करून देतात. तसेच गाईचे शेण ते कंपोस्ट खत, एस.९ कल्चर बनविणेसाठी उपयोगी करतात व स्वतः तयार केलेले गांडूळ खत, बी.डी. डेपोचे खताची विक्री करून उत्पन्न मिळवितात.

तसेच गाईसाठी सक्स आहार पिकावा म्हणून त्यांनी न्यूट्रीफिड गवताची लागवड केलेली आहे. तसेच बेबीकॉर्न मकाच्या चांच्यापासून मूरघास देखील तयार केलेले आहे.

विक्री व्यवस्थापन :-

श्री. अनिल सपकाळे हे नियमितपणे स्वतःच्या प्रक्षेत्रात उत्पादित केलेला उडीद, मूग, हरभराच्या गटातील सदस्याने खरेदी केलेल्या दाल मिळ मध्ये तयार करतात व सदरील दाळी व सेंद्रिय गहू कृषि विभागमार्फत आयोजित कृषि महोत्सव, कृषि प्रदर्शन इ. ठिकाणी विक्री करतात त्यापासून त्यांना चांगला नफा मिळतो.

प्रशिक्षणाचा तपशील :

महाराष्ट्र शासन कृषि विभाग व कृषि तंत्रज्ञान व्यवस्थापन यंत्रणा (आत्मा) योजने अंतर्गत जळगाव तालुक्यातील मौजे : करंज या गावी २ दिवशीय कौशल्य आधारित प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित करण्यात आलेला होता. सदरील कार्यक्रमात निर्यातक्षम केळी उत्पादन व केळी घड व्यवस्थापन या विषयाचे प्रशिक्षण शेतकऱ्यांना देण्यात आले.

जळगाव तालुक्यातील केळी या पिकात पारंपारिक पृष्ठदतीने लागवड व त्या नंतर पिकाचे व्यवस्थापन करण्यात येते होते परंतु निर्यातीकरीता आवश्यक बाबींचा (उदा.केळीचा आकार, निरोगी फळ, बी.आय. तंत्रज्ञानाचा वापर, फलोरेट (फूलकळी) काढण्याची आवश्यकता इ.) बाबत शेतकऱ्यामध्ये जागृती नसल्याचे दिसून आले.

करंज येथे आयोजित सेंद्रिय शेती प्रशिक्षणावेळी शेतकऱ्यांना गटशेती विषयी माहिती देतांना श्री. अनिल सपकाळे.

सदरील प्रशिक्षण कार्यक्रमांस केळी संशोधन केंद्र, निमखेडी जळगाव येथील उद्यान विद्यावेत्ता डॉ.गणेश देशमुख यांनी केळी पिक लागवड तंत्रज्ञान व निर्यातक्षम केळी उत्पादनाकरीता आवश्यक बाबी याबाबत शेतकऱ्यांना मार्गदर्शन केले.

सदरील प्रशिक्षणात घड निरवण्याच्यावेळी थिप्सच्या नियंत्रणाकरीता बड इंजेक्शन (बी.आय) चा वापर करून नियंत्रण मिळविणे, त्याकरीता लागणाऱ्या निविष्टा इ., फलोरेट काढण्याची आवश्यकता व योग्य वेळ, स्क्रिटिंग बँग चा वापर इ. बाबत शेतकऱ्यांना परिपुर्ण माहिती देऊन प्रात्यक्षिकदेखील आयोजित करण्यात आले. सदरील प्रशिक्षणास कृषि विज्ञान केंद्र, ममुराबाद फार्मचे विषय विशेषज्ञ श्री. वैभव सुर्यवंशी यांनी मार्गदर्शन केले.

या २ दिवशीय प्रशिक्षणात शेतकऱ्यांना परिपुर्ण माहिती देऊन प्रत्यक्ष प्रक्षेत्रामध्ये बी. आय. तंत्रज्ञान व इतर बाबीचे प्रात्यक्षिक आयोजित करण्यात आले.

विकेल ते पिकेल अभियान सन २०२१-२२ अंतर्गत गटाने केळी निर्यातीकरीता कलेले प्रयत्न.

निर्यात तपशील :

मौजे : करंज येथील निर्यातक्षम केळी उत्पादन व केळी घड व्यवस्थापन प्रशिक्षणाच्या माध्यमातून गावातील ८ शेतकऱ्यांनी प्रशिक्षणाच्या माध्यमातून अवगत केलेल्या तंत्रज्ञानाच्या अनुषंगाने आपल्या प्रक्षेत्रात वापर करून थिप्स चे नियंत्रण केले व त्याची फलश्रुती म्हणून धरती कृषि संर्वधन प्रा.लि., कोल्हापूर या कंपनीच्या अधिकाऱ्यांनी गावातील शेतकऱ्यांच्या प्रक्षेत्रास भेट देऊल पाहणी केली व त्यांना डाग विरहित केळी (ज्या ठिकाणी बड इंजेक्शन) चा वापर केला होता ती त्यांच्या निकषाप्रमाणे निर्याती करीता योग्य असल्याचे कळविले. **मौजे :** करंज येथील ज्या शेतकऱ्यांनी डाग विरहित केळी

विकेल ते पिकेल अभियान सन २०२१-२२

- करार करण्यात आलेल्या शेतकरी गटाचे नाव (विक्रेत्याचे नाव) : अहिल्यादेवी होळकर विकास बचत गट, करंज
- पिकाचे नाव : केळी
- गटात एकूण समाविष्ट शेतकरी संख्या : २९
- केळी निर्यात केलेली शेतकऱ्यांची संख्या (गटातील) : ८
- एकूण क्षेत्र : ५० हे.
- खरेदीदाराचे नाव : धरती कृषि संर्वधन प्रा.लि., कोल्हापूर
- करारा दरम्यान निश्चित केलेल दर : किमान रु.१३००/- ते कमाल रु.१४५०/- प्रति किं.
- करार कालावधी अखेर विक्री (निर्यात) झालेल्या शेतमालाचे परिमाण फिंटल : १९०० किं.
- स्थानिक बाजार भावापेक्षा रु.३५० ते ४००/- प्रति किं. अधिक दर
- कराराचे ठळक वैशिष्टे :
 १. प्रथमच जळगाव तालुक्यातील केळी उत्पादक शेतकऱ्यांना शाश्वत दर व बाजारपेठे उपलब्ध झाली.
 २. तंत्रज्ञानाचा वापर केल्याने पिकविलेल्या केळीस निर्याती करीता चालना मिळाली.

उत्पादित केली होती त्यांची केळी इराण च्या बाजारपेठेत निर्यात झाली. जळगाव येथील बोर्ड भावापेक्षा रु.३५० ते ४००/- प्रति किं. भाव अधिकचा मिळाल्याने शेतकऱ्यांना तंत्रज्ञान वापराचा फायदा दिसून आला व अर्थिक नफा देखील चांगल्या प्रमाणात झाला.

शब्दांकन : श्री. शिवाजी राऊत, तालुका कृषि अधिकारी, जळगाव

माहे नोव्हेंबर २०२२ चे शिलेदार

श्रीमती रोहिणी
तोताराम वळवी

कृषि सहाय्यक असली
ता. शिरपुर, जिल्हा धुळे

श्री. रोहीदास केशव अहिरे

कृषि सहाय्यक, दहीदी
ता. मालेगाव, जि. नाशिक

- ❖ सन २००४ पासून कृषि विभागात कार्यरत आहेत .कृषि सेवक ते कृषि सहाय्यक तालुका कृषि अधिकारी कार्यालय सोयगाव जि औरंगाबाद येथे कृषि सहाय्यक पदावर काम केले
- ❖ सन २००४ ते फेब्रुवारी २०२० पर्यंत तालुका सोयगाव जिल्हा औरंगाबाद येथे त्या कार्यरत होत्या. सन २०१६-१७ या आर्थिक वर्षात त्यांनी जलयुक्त शिवार अभियान अंतर्गत उत्कृष्ट काम केल्याने मौजे पळासखेडे गावातील पदमश्री कवि. ना. धो महानोर यांनी वेळोवेळी कृषि विभागाच्या कार्यक्रमास त्यांनी देखील मार्गदर्शन केले.
- ❖ सन २०१३-१४ मध्ये मौजे पळासखेडे गावातील महिलांचे १० बचत गट स्थापन करून कृषि वसंत नागपुर येथील प्रदर्शनास महिलांची भेट घडवुन आणली.
- ❖ सदर गावात योजनेची अंमलबजावणी करतांना शेतकरी बैठका, शिवार फेरी, मुलस्थानी जल व्यवस्थापन, लोकसहभागातुन गाळ काढणे, वनराई बंधारे, आंतरपिक प्रात्यक्षिक, मातीनाला बांध, सिमेंट बांध विहीरुन्भरण, शेततळे नालाखोलीकरण इत्यादी कामे करण्यात आली आहेत .
- ❖ सन २०१७-१८ मध्ये तालुक्यातुन उत्कृष्ट काम केल्याबद्दल मा जिल्हाधिकारी औरंगाबाद यांच्या हस्ते जलयुक्त शिवार अभियान व फळबाग लागवड कामाबाबत उत्कृष्ट कर्मचारी म्हणुन प्रशस्तीपत्र देवुन गौरव करण्यात आले.
- ❖ मार्च २०२० मध्ये शिरपुर तालुक्यातील गावामध्ये सर्व आदिवासी व धनगर वंजारी समाज्याच्या महिलांना एकत्रित करून त्यांनी सदर महिलांना शेतीशाळा, पिक प्रात्यक्षिक, बीजप्रक्रिया इत्यादी कार्यक्रमांत सहभागी करून घेतले.
- ❖ महिलांच्या शेतीशाळा घेवुन त्यामध्ये मित्रकिंडी व शत्रुकिंडीची ओळख व जैविक व रासायानिक नियंत्रणाचे उपाय बाबत मार्गदर्शन केले दशपर्णी, जिवामृत, निंबोळी अर्क तयार करून पिकावर फवारणी करण्याबाबत मार्गदर्शन केले .
- ❖ सन २०२०-२१ ते २०२२-२३ मध्ये कृषि यांत्रिकीकरण अभियान मध्ये सहभागी होऊन शेतकऱ्यांना ठिंबक व शेतीउपयुक्त अवजारे वाटप करण्यात आलीत.
- ❖ महिलांचा बचत गट स्थापन करून त्यांनी पापड, कुरडया, शेवया, तयार करून विक्री करतात. त्यामुळे महिलांना अतिरीक्त स्रोत निर्माण झाला

संपादन: शेतकरी मासिक, पुणे

संदर्भ: जिल्हा अधिक्षक, कृषि अधिकारी, धुळे

- ❖ श्री. रोहीदास केशव अहिरे हे सन २००७ पासून कृषि विभागात कृषि सहाय्यक या पदावर कार्यरत आहेत.
- ❖ कार्यक्षेत्रात त्यांनी IWMP अंतर्गत पाडळदे, पळासदरे, भिलकोट, गुगुळवाडी, शेरूळ, हिसवाळ अतिशय उत्कृष्ट प्रकारे राबविले आहे.
- ❖ मागेल त्याला शेततळे व MREGS आणि राष्ट्रीय फलोत्पादन अभियाना अंतर्गत ५ शेततळे निर्माण करून पिकांचा संरक्षित पाण्याचा प्रश्न राबविला. बागायत क्षेत्र वाढविण्यास मदत झाल्याने शेतकरी सुखवला आहे.
- ❖ सन २०१८-१९ मध्ये मा. विभागीय कृषि सहसंचालक नाशिक विभाग नाशिक यांच्याद्वारे उत्कृष्ट काम केल्यामुळे आदर्श कृषि सहाय्यक म्हणून पुरस्कार देण्यात आला.
- ❖ आदर्श गाव खडकी यांचा DPR बनविणे व सादर केला.
- ❖ सलग सन २०११ पासून आजपर्यंत परिसरातील शेतकरी यांना निंबोळी अर्क बनविणे, दशपर्णी अर्क, जीवामृत, बीजप्रक्रिया यांसारखे कार्यक्रम मोहीम स्वरूपात राबविले.
- ❖ मालेगाव तालुक्यातील माळमाथा परिसरातील कापूस या पिकावर रोग व किंडींचे नियोजन करीता जनजागृतीद्वारे मोहीम राबविली.
- ❖ कृषि संजीवनि मोहीम २०२२ ची व्यापक प्रमाणात प्रसिद्धी व जनजागृती करून यशस्वीपणे पार पाडण्यात मोलाची भूमिका बजावली आहे.
- ❖ IWMP व जलयुक्त शिवार योजनेअंतर्गत पाडळदे, भारदेनगर येथे नालाखोलीकरण, सिमेंट नाला बांध, मातीनालाबांध, डिप. सी.सी.टी. इ. कामे करून गाव टंचाईमुक्त केले.
- ❖ महाडिबीटीअंतर्गत २३ कांदाचाळ, २ ट्रॅक्टर, ठिंबक सिंचन, राष्ट्रीय यांत्रिकीकरण या योजनेद्वारे शेतकरी बांधवांना लाभ दिला.
- ❖ कार्यक्षेत्रात त्यांनी क्रॉपसॅप आत्मा अंतर्गत महीलांची शेतीशाळा ते अतिशय उत्कृष्टपणे राबवित आहेत.
- ❖ मौजे पाडळदे येथे ५० महिलांचा गट स्थापन करून सेंद्रीय शेती चालू केली. पाडळदे येथे घरगुती भाजीपाला हा सेंद्रीय पद्धतीने तयार करत आहेत.

संपादन: शेतकरी मासिक, पुणे

संदर्भ: तालुका कृषि अधिकारी,
मालेगाव, जि. नाशिक

वाचकांचे अभिप्राय

मा. संपादक
शेतकरी मासिक, पुणे

महोदय,
मी मैंजे समशेरपुर, ता. जि. नंदुरबार येथील रहिवासी असून मी बागायतदार शेतकरी आहे. खर्चीप हृगामात बागायती कापसाची लागवड मी खर्चीप हृगामात बागायती कापसाची लागवड करित असतो. तसेच मिरवी पिकाची व बागायत मध्ये पपई पिकाची लागवड करतो. त्याच प्रमाणे मध्ये हृगामात हरभरा व गहू या पिकाची लागवड रबी हृगामात हरभरा व गहू या पिकाची लागवड करतो. मी गेल्या १० वर्षा पासून आपल्या शेतकरी मासिकाचा वार्गीदार असून ते नियमीतपणे वाचत असतो. मासिकातील पिक तंत्रज्ञानाची माहितीमुळे मला प्रत्येक पिकाच्या तंत्रज्ञानाचा अवलंब मला उपरोक्त घेतो. व त्यापासून मला एकरी उत्पादनात करतो घेतो. व त्यापासून मला एकरी उत्पादनात निश्चितपणे वाढ झाले आहे. हे मी आनंदाने नमुद करतो. मासिकातील शासनाची योजनांची माहिती करतो. मासिकातील तंत्रज्ञानाचा अविशय क्रृपणी आहे. शेतकरी मासिकातील अविशय तंत्रशुद्ध माहिती मुळे मान प्रत्येक पिकाचे भरपूर उत्पादन व उत्पन्न मिळत आहे. करिता मी आपला आभारी आहे.

नरोत्तम गोविंद पटेल
रा. समशेरपुर ता. जि. नंदुरबार

मा. संपादक
शेतकरी मासिक, पुणे

महोदय,
शेतकरी मासिक वार्गीदार खूप वर्षापासून मी सभासद आहे. अंकातील लेख आधुनिक तंत्रज्ञान, क्युआर कोड, शासनाच्या योजनांची माहिती. विद्यापीठातील शास्त्रज्ञ यांचे लेख, शेती विषयक विद्यापीठातील शास्त्रज्ञ यांचे लेख, शेती विषयक नविन तंत्रज्ञानाची माहिती मिळते पहिल्या सर्व प्रकारची माहिती व मार्गदर्शन मिळते. अंकापासून आताचा नवीन शेतकरी मासिक अंक डिजिटल झाला असा वारटो की शेतकरी मासिक शेतक्यांच्या शेतकरी मासिक अंक आहे.

धन्यवाद!

श्री नरेंद्र गोपाळराव मानकर
मा. शेतकरी मित्र, वंडली
ता. भातकुली.जि. अमरावती

मा. संपादक
शेतकरी मासिक, पुणे

महोदय,
मी शेतकरी मासिकाची वार्गीदार असून दर महिन्याला अंकात पिकनिहाय शेतीची कोणकोणती काम करायती या बाबतची माहिती शेतकरी मासिकाचे लेखाच्या मांडणीद्वारे सांगितले जाते. तसेच कृषी विभागाच्या विविध योजनेची माहिती कळते. कृषी विद्यापीठ, कृषी विज्ञान केंद्र यांचे शास्त्रज्ञ त्यांचे शेती विषयक लेख खूप महत्वाचे ठरतात शेतकरी मासिक अंक हा शेतक्यांच्या शेतकील कृषिदुतंत्र काम करतो 'शेतकरी मासिकेला खुप शुभेच्छा' !

धन्यवाद

सौ सुनंदा हरिशम टाले
ता. भातकुली.जि. अमरावती ४४४६०२

मा. संपादक
शेतकरी मासिक, पुणे

महोदय,
गेली अनेक वर्ष मी शेतकरी मासिकाचा वाचक आहे. या मासिकामध्ये शेतीसंबंधी अनेक अभ्यासपूर्वक लेख असतात. या मासिक मध्ये प्रसिद्ध होणाऱ्या नंदू वानखडे लिखित कविता माझ्या वाचण्यात आल्या. कवितामध्ये अनेक विषय खूप छान सांगितले आहेत. कवितेची रचना मला मिशेष आवडली. कवितेसोबतच त्यांनी स्वत रेखाटलेली रेखाटने मानाला खूप भावलीत. सप्टेंबर २०२१ ते जानेवरी २०२२ पर्यंतची शेतकरी मासिकांची मुख्यपृष्ठांची उत्कृष्ट पेटिंग त्यांची स्वतःची आहे. ती एकदम आकर्षक वाटतात. आपण शेतीसंबंधीचे लेख तर वाचतोच पण अशा काही कविता ज्या शेतीशी व सामाजिक विषयांची निगडित विषय अतिशय खुलवून मांडत आहेत. यानिमित्ताने मी शेतकरी मासिकास व कवी नंदू वानखडे यांस पुढील वाटचालीसाठी शुभेच्छा देतो..

राजेंद्र सदाशिव कदम,
मुख्य विपणन प्रबंधक (निवृत्त)
राष्ट्रीय केमिकल्स अँड
फर्टिलायझर्स लिमिटेड, पुणे

मा. संपादक
शेतकरी मासिक, पुणे

महोदय,
शेतकरी मासिकाचा बन्याच वर्षापासून मी सभासद आहे. शेती अवजारे, बि-बियाणे, फवाणी ओषधे, नविन तंत्रज्ञानाची माहिती मिळाली त्यामुळे बराचसा बदल माझ्या शेती पद्धतीमध्ये आला. कृषी विभागाच्या योजना यांची माहिती आणि मार्गदर्शन मिळाले.

श्री. महेश एकनाथ जाधव,
सॉडे कार्ला,
ता. वेल्हा जि.पुणे

महोदय,
वेल्हा तालुक्यात भात हेच प्रमुख पिक आहे म्हणून दुसरी पिके, भाजीपाला लागवड इ. बदलांसाठी शेतकरी मासिकात योगाचा शेतक्यांचे यशोगाथा आदर्श ठरतात. कृषी विभागातील योजनांची माहिती घेत असतो. शेतकरी मासिक युवा शेतक्यांसाठी अत्यंत उपयुक्त आहे. मी शेतकरी मासिकाचे आभारी आहे .

श्री. अशोक सरपाले,
सरपंच, सुरवड ता. वेल्हा
जि.पुणे

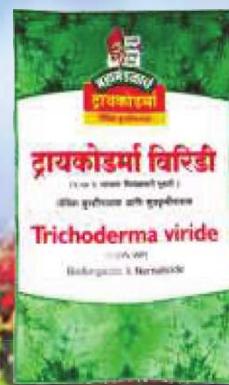
१०० टक्के अस्सल जैविक उत्पादने

महाबीज

अँझोटोबॅक्टर

रायझोबियम

द्रवकृप जैविक खाद

- रायझोबियम
 - अँझोटोबॅक्टर
 - पीएसबी
 - केएमबी
- २५० मिली, ५०० मिली, १ लिंडर पॅकिंगमध्ये उपलब्ध

जैविक बुरशीनाशक द्रायकोडर्मा

बियाण्यावरील रोग पसरविणाऱ्या बुरशीची
वाढ न होऊ देता जमिनीमधील
रोगकारक बुरशींचा नायनाट करते.

सर्व शेती पिकांसाठी व घरगुती बागेसाठी आणि रोपवाटिकेसाठी अत्यंत उपयुक्त

महाबीज रोपवाटिका

अकोला
शिवणी

नागपूर
तेलंखेडी गार्डनसमोर

महाराष्ट्र राज्य विधाणे महामंडळ मर्यादित

“महाबीज भवन”, कृषी नगर, अकोला – ४४४ १०४. फोन : ०७२४-२४५५०९३ फॅक्स : २४५५१८७.
Toll Free No. : 1800 233 8877, E-mail : homarketing@mahabeej.com, web.: www.mahabeej.com

Registered

RNI No. MAHMAR/2000/01270 पोस्टल रजिस्टर नं. PCW/031/2021-2023

Posted at BPC, Vishrambagwada, Pune 411030, Date of Publication: 01/11/2022 and Posting: 01 To 07/11/2022

महाराष्ट्र शासनाचे संकेतस्थळ

कृषी विभागाचे संकेतस्थळ

कृषी विभाग यूट्यूब चॅनल

कृषी विभागाचे ब्लॉगस्पॉट

वर्गणीदार होण्यासाठी संकेतस्थळ

PMFME योजना अर्ज नोंदणी
प्रक्रियाविषयीकापूस गुलाबी
बोंडाळी नियंत्रणजमीन आरोग्य पत्रिकेनुसार
खतांचा वापर

टोल फ्री नंबर : 1800 233 4000

शेतकरी : नोव्हेंबर २०२२

प्रेषक

संपादक

शेतकरी मासिक

कृषि आयुक्तालय, कृषिभवन
शिवाजीनगर, पुणे-४११००५
दूरध्वनी : ०२० २५५३७३३१

शेतकरी बंधूनो

त्वरा करा...
वर्गणी भरा!
पत्त्यावर
* असल्यास आपली
वर्गणी एकच महिना
शिल्क आहे.
** असल्यास
वर्गणी दोन महिने
बाकी आहे.
*** असल्यास
वर्गणी तीन महिने
बाकी आहे.

पोस्टमन बंधूनो

या पत्त्यावर वर्गणीदार
मिळत नसेल तर
हा अंक कृपया
कृषी विभागाच्या
संरचित तालुका कृषी
अधिकारी कायालय /
मंडळ कृषी अधिकारी
कायालय किंवा
नजिकच्या कृषी
पर्यवेक्षक किंवा
कृषी सहाय्यक
यांच्याकडे द्यावा.

भारत सरकार सेवार्थ

श्री. _____

पिन क्र. _____

'शेतकरी' हे मासिक मालक, कृषी विभाग, महाराष्ट्र शासन यांचेकरिता, मुद्रक व प्रकाशक धीरज कुमार यांनी आंनंद पल्लिकेशन्स, १०६/१/ए, मुसळी फाटा, राष्ट्रीय महामार्ग नं. ६, धुळे रोड, धरangoनगर, जि. जळगाव-४२५१०५, येथे छापून कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, कृषी भवन, शिवाजीनगर, पुणे-४११००५ येथे प्रसिद्ध केले. संपादक – शिवकुमार पांडुरंग सदापुले.

'Shetkari' monthly publication is owned by Govt. of Maharashtra, Agriculture Department, Printed and Published by Dheeraj Kumar, Printed at Anand Publications, 106/1/A, Musali Phata, National Highway No.6, Dhule Road, Dharangoan, Dist. Jalgoan-425105 and Published at Commissionerate of Agriculture, Maharashtra State, Krushi Bhavan, Shivajinagar, Pune – 411005, Editor – Shrivkumar Pandurang Sadaphule.

कृपया वाचकांनी शेतकरी मासिकाच्या प्रत्येक अंका बाबतचे बहुमोल अभिप्राय agrishetkari@gmail.com यावर पाठवावे.